

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РЯЗАНЦЕВА Тетяна Олександрівна

УДК 261.6

ДИСЕРТАЦІЯ

**БОГОСЛОВСЬКІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В
СУЧАСНИХ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЄВРО-
АЗІАТСЬКОЇ АКРЕДИТАЦІЙНОЇ АСОЦІАЦІЇ**

Спеціальність 041 – Богослов'я

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Рязанцева Т.О.

Науковий керівник: Остащук Іван Богданович, доктор філософських наук, професор.

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Рязанцева Т.О. Богословські основи навчання і виховання в сучасних євангельських навчальних закладах Євро-азіатської акредитаційної асоціації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 041 – богослов'я. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України, Київ, 2021.

Дисертація присвячена виявленню та критичному аналізу богословських основ навчання і виховання, що запроваджені в системі протестантських закладів вищої богословської освіти України, що належать до Євро-азіатської акредитаційної асоціації. Виявлені особливості формування української протестантської теології освіти, розвиток якої стимулюється практичними потребами критичного переосмислення богословських основ навчання та виховання заради подолання численних криз богословської освіти у місцевому контексті та адекватного реагування на нові виклики, які виникають на глобальному та національному рівнях. Проаналізовані основні формально заявлені принципи навчання та виховання в системі закладів вищої богословської освіти українських протестантів на відповідність біблійному світогляду та відкритість до формування у студентів інтенцій на місійну роботу в умовах постхристиянського світу як загального контексту. Доведено, що єдині принципи освіти та виховання розповсюдилися також на навчальні заклади української євангельської діаспори. Виявлено, що програми окремих духовних шкіл українського протестантизму завжди мають власні унікальні риси, а тому уніфікація змісту та форми освіти, спільне розуміння богословських основ навчання та виховання не стали причиною для втрати семінаріями та іншими євангельськими закладами вищої духовної освіти власної специфіки, пов'язаної з традиціями навчання і виховання, що формуються з 1990 року або місійними цілями, які ставляться перед цими закладами сьогодні. Висновки та теоретичні положення, отримані в результаті дисертаційного дослідження, сприяють більш

глибокому розумінню процесів, які відбуваються в українському євангельському освітньо-богословському середовищі в кінці ХХ і на початку ХХІ століття.

Актуальність теми дисертації зумовлена тим, що українська освіта загалом та євангельська богословська освіта зокрема перебувають на етапі реформування, яке спричинене соціально-історичними змінами, пов'язаними з ситуацією постхристиянства в культурно-цивілізаційній площині та викликами, що постають перед суспільством, освітою й Церквою сьогодні. Все більш очевидним стає той факт, що богословська освіта останніх десятиліть вже не спроможна ефективно відповідати на виклики часу та задовольняти сьогоденні потреби суспільства і Церкви. Сучасний етап розвитку пострадянської протестантської богословської освіти став періодом біфуркацій та вимагає комплексного й детального аналізу її теоретичних і практичних основ, особливо дослідження принципів та функціонування богословської освіти в системі Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації (ЄААА) – провідної релігійно-освітньої організації, яка об'єднує євангельські богословські навчальні заклади, надає їм контекстуалізовані міжнародні освітні стандарти якості та стежить за їхнім дотриманням. Богослови наголошують на тому, що сьогодні у межах критичного аналізу навчальної та виховної складових українських євангельських навчальних закладів ЄААА потрібно виявити, наскільки ці складові відповідають біблійним цінностям, з одного боку, й є актуальними та затребуваними в Церкві та сучасному суспільстві, з іншого боку. Богословська освіта ЄААА неминуче повинна змінюватися для підготовки ефективних служителів постхристиянської доби. Богословським школам, щоб здійснювати місію Бога на землі, необхідно мати міцний біблійний і академічно-теологічний фундамент та фахово готувати служителів нового типу, які не тільки задовольнятимуть потреби помісних церков своєї конфесії, але й стануть затребуваними і ефективними в служінні постхристиянському суспільству. Богословське осмислення проблем сучасної теології освіти в системі Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації дозволить оцінити розвиток всієї системи протестантської богословської освіти в Україні та пострадянській дійсності взагалі.

Метою дослідження є критичний аналіз богословських основ навчання і виховання в сучасних українських навчальних закладах Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації.

Об'єктом дослідження є богословська освіта в українських школах Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації.

Предметом дослідження є богословські основи навчання і виховання в сучасних українських закладах освіти Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняному богослов'ї проведено критичний аналіз богословських основ навчання і виховання в сучасних українських навчальних закладах Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації.

Наукова новизна дослідження уточнюється у таких положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

-виявлено, що існує нагальна потреба в формуванні єдиної української протестантської концепції богослов'я освіти, особливо на фоні активного розвитку сучасних католицьких і протестантських концепцій богослов'я освіти у різних країнах. У пострадянських протестантів дискусії про необхідність контекстуалізованої теології освіти виникли завдяки рефлексіям стосовно основних принципів освіти та виховання, модератором яких виступила Євро-Азіатська Акредитаційна Асоціація та її науково-дослідний центр. Визначено, що богослов'ю освіти ЄААА притаманні такі характеристики: розкриття педагогічних можливостей протестантського богослов'я; вивчення освіти та її проблем із богословської точки зору; дотримання протестантського віровчення та цінностей як фундаменту навчання і виховання; збереження доброї волі та свободи вибору особистості у взаємовідносинах та співпраці; виховання культури створення єдності у стосунках та взаємодії, розвиток вміння працювати у команді; формування особистості, яка розуміє своє покликання, власне місце у місії Бога та займає активну позицію щодо її виконання; розуміння особистістю

себе як частини церкви та важливості здійснення служіння для поширення християнства; формування цілісної особистості як головне завдання освіти та виховання; особисте духовне зростання та взаємодія у цьому процесі з іншими; виконання досліджень, спрямованих на осягнення справ Божих у світі, церкві, суспільстві і окремій особистості з метою застосування їхніх результатів для поширення християнства; прагнення до високої якості богословської освіти та практичної цінності богословських досліджень; стимулювання професійного розвитку і зростання для досягнення більш повної реалізації дарів, талантів і здібностей кожної людини; вивчення та формування богослов'я, що служить розвитку євангельських церков. Доведено, що цим принципам навчання і виховання, які сформовані у межах богослов'я освіти ЄААА, притаманна відповідність біблійному світогляду, проте не вистачає спроможності надання ефективних богословських відповідей на виклики, з якими стикаються сучасні служителі;

-виявлено, що богословські основи навчально-вихованих програм у школах ЄААА потребують переосмислення оскільки вони мають готувати не суто служителів церков протестантської конфесії, які б задовольняли потреби церкви, а служителів, спроможних здійснювати служіння Богові як у церковних спільнотах, так і у полірелігійному та секулярному й плюралістичному суспільстві;

-з'ясовано, що богословські основи навчально-виховних програм вищих навчальних закладів ЄААА все більшою мірою відповідають засадам богослов'я постхристиянської доби, що ґрунтується на принципах збереження свободи, розвитку співчуття та творчої сили особистості, абсолютизації значення особистих стосунків кожної людини з Богом;

- обґрунтовано, що не тільки українські, а й зарубіжні вищі навчальні заклади ЄААА мають тотожні богословські основи, і хоча й перебувають у різних культурно-історичних контекстах, проте підпорядковані єдиним акредитаційним вимогам;

- досліджено навчально-виховні програми вищих навчальних закладів Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації та встановлено, що хоча вони й віддзеркалюють її богослов'я та богослов'я освіти, проте залишаються оригінальними за своєю сутністю, оскільки кожна семінарія розвивається у власному місцевому контексті, має власні цілі та засоби їх досягнення, контекстуалізуючи загальні цінності в особливих обставинах служіння.

Уточнено:

-розуміння того, що стан сучасної євангельської богословської освіти в Україні проблематичний, проте вона має перспективи подальшого розвитку, які пов'язані перш за все з міжконфесійною співпрацею. Різні богослови, дослідники та духовні освітяни висловлюють низку позицій, представлених на міжконфесійних богословських платформах, зокрема богословсько-методологічних і навчально-виховних заходах, публікаціях у публіцистичних та наукових виданнях тощо;

-усвідомлення місійної спрямованості діяльності Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації, оскільки церковні громади розуміють себе як такі, що беруть участь у діяльності (місії) Бога, а семінарії слугують церквам. У нинішню постхристиянську епоху через те, що церква офіційно втратила свій впливовий статус й значення і стала у суспільстві не центральною фігурою, а зайняла місце на периферії, виникла ситуація більш очевидної її несамотійності як суб'єкта історії. Проте існує можливість для Бога діяти через численні інституції та особистості, зокрема пов'язані із сферою освіти та богослов'я. Основу богослов'я ХХІ ст. становлять богослов'я свободи, співчуття, творчої сили, богослов'я особистих стосунків кожної людини із Богом й оновлена увага до есхатологічного бачення надії, що має враховуватися духовними навчальними закладами ЄААА при підготовці майбутніх служителів церкви та суспільства.

Набуло подальшого розвитку:

-ідея реформування освіти, яка вимагає освітніх інновацій та розвитку нових навичок, таких як аналітичне мислення та інновації, активне навчання, вирішення складних проблем, критичне мислення й аналіз, креативність,

оригінальність та ініціативність, лідерство і соціальний вплив, використання технологій, стійкість до стресів і гнучкість, міркування та розв'язання проблем, емоційний інтелект, системний аналіз і ведення переговорів. Перелічені навички допоможуть випускникам бути затребуваними у суспільстві й допоможуть їм дієво впливати на суспільство і ефективно виконувати місію Бога.

Ключові слова: богослов'я освіти, духовна освіта і виховання, протестантська теологія, богослов'я доби постхристиянської культури.

ABSTRACT

Riazantseva T.O. Theological foundations of teaching and education in modern evangelical educational institutions of the Euro-Asian Accreditation Association. – Manuscript.

Dissertation for the academic degree of Ph.D. Specialty 041 «Theology». – National Pedagogical Dragomanov University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the identification and critical analysis of the theological foundations of teaching and education, which are introduced in the system of Protestant institutions of higher theological education in Ukraine, belonging to the Euro-Asian Accreditation Association. Peculiarities of formation of Ukrainian Protestant theology of education are revealed, the development of which is stimulated by practical needs of critical rethinking of theological bases of teaching and teaching in order to overcome numerous crises of theological education in local context and adequate response to new challenges at global and national levels. The main formally stated principles of teaching and education in the system of institutions of higher theological education of Ukrainian Protestants for compliance with the biblical worldview and openness to the formation of students' intentions for missionary work in the post-Christian world as a general context are analyzed. It is proved that the uniform principles of education and upbringing also extended to educational institutions of the Ukrainian evangelical diaspora. It was found that the programs of individual theological schools of Ukrainian Protestantism always have their own

unique features, and therefore the unification of the content and form of education, common understanding of theological foundations of teaching and education did not cause seminaries and other evangelical institutions of higher spiritual education to lose their own specifics. the traditions of teaching and education formed since 1990 or the missionary goals of these institutions today. The conclusions and theoretical positions obtained as a result of the dissertation research contribute to a deeper understanding of the processes taking place in the Ukrainian evangelical educational and theological environment in the late twentieth and early twenty-first century.

The relevance of the dissertation is due to the fact that Ukrainian education in general and evangelical theology in particular are at the stage of reform, which is caused by socio-historical changes associated with the situation of post-Christianity in the cultural and civilizational plane and challenges facing society, education and the Church. It is becoming increasingly clear that theological education in recent decades is no longer able to respond effectively to the challenges of the times and to the needs of society and the Church today. The current stage of development of post-Soviet Protestant theological education has become a period of bifurcations and requires a comprehensive and detailed analysis of its theoretical and practical foundations, especially the study of the principles and functioning of theological education in the Euro-Asian Accreditation Association (EAAA). evangelical theological schools, provides them with contextualized international educational quality standards and monitors their compliance. Theologians emphasize that today, as part of a critical analysis of the educational components of Ukrainian evangelical schools in the EAAA, it is necessary to find out how these components correspond to biblical values, on the one hand, and are relevant and in demand in the Church and modern society. The EAAA's theological education must inevitably change to train effective ministers in the post-Christian era. Theological schools, in order to carry out God's mission on earth, must have a strong biblical and academic-theological foundation and professionally train ministers of a new type who will not only meet the needs of local churches of their denomination, but also become in demand and effective in serving post-Christian society. Theological understanding of the problems of modern theology

of education in the system of the Euro-Asian Accreditation Association will assess the development of the entire system of Protestant theological education in Ukraine and the post-Soviet reality in general.

The purpose of the study is a critical analysis of the theological foundations of teaching and education in modern Ukrainian educational institutions of the Euro-Asian Accreditation Association.

The object of research is theological education in Ukrainian schools of the Euro-Asian Accreditation Association.

The subject of the research is the theological foundations of teaching and education in modern Ukrainian educational institutions of the Euro-Asian Accreditation Association.

The scientific novelty of the dissertation research is that for the first time in domestic theology a critical analysis of the theological foundations of teaching and education in modern Ukrainian educational institutions of the Euro-Asian Accreditation Association was conducted.

The scientific novelty of the study is specified in the following provisions, which are submitted for defense:

For the first time:

- it was found that there is an urgent need to form a single Ukrainian Protestant concept of theology of education, especially against the background of the active development of modern Catholic and Protestant concepts of theology of education in different countries. In post-Soviet Protestants, discussions about the need for contextualized theology of education arose from reflections on the basic principles of education and upbringing, moderated by the Euro-Asian Accreditation Association and its research center. It is determined that the theology of education of the EAAA has the following characteristics: disclosure of pedagogical possibilities of Protestant theology; study of education and its problems from a theological point of view; adherence to Protestant doctrine and values as the foundation of teaching and education; preservation of good will and freedom of choice of the person in mutual relations and cooperation; fostering a culture of creating unity in relationships and

interaction, developing the ability to work in a team; the formation of a person who understands his vocation, his own place in God's mission and takes an active position in its fulfillment; personal understanding of oneself as a part of the church and the importance of ministry for the spread of Christianity; formation of a holistic personality as the main task of education and upbringing; personal spiritual growth and interaction in this process with others; conducting research aimed at understanding the affairs of God in the world, church, society and the individual in order to apply their results to the spread of Christianity; striving for high quality theological education and practical value of theological research; stimulating professional development and growth to achieve a fuller realization of the gifts, talents and abilities of each person; study and formation of theology that serves the development of evangelical churches. It has been proven that these principles of teaching and education, which are formed within the theology of education of the EAAA, are inherent in the biblical worldview, but lack the ability to provide effective theological answers to the challenges faced by modern ministers;

-it was found that the theological foundations of educational programs in EAAA schools need to be reconsidered because they should train not purely Protestant church ministers to meet the needs of the church, but ministers capable of serving God in both church and polyreligious and secular communities and a pluralistic society;

- it was found that the theological foundations of educational programs of EAAA higher education institutions increasingly correspond to the principles of post-Christian theology, based on the principles of preserving freedom, developing compassion and creative power of the individual, absolutizing the importance of personal relationship with God;

- it is substantiated that not only Ukrainian, but also foreign higher educational institutions of the EAAA have identical theological foundations, and although they are in different cultural and historical contexts, they are subject to the same accreditation requirements;

- the educational programs of higher educational institutions of the Euro-Asian Accreditation Association are studied and it is established that although they reflect its

theology and theology of education, but remain original in nature, as each seminary develops in its own local context, has its own goals and means of achieving them, contextualizing common values in special circumstances of service.

Updated:

-understanding that the state of modern evangelical theological education in Ukraine is problematic, but it has prospects for further development, which are primarily related to interfaith cooperation. Various theologians, researchers and spiritual educators express a number of positions presented on interfaith theological platforms, including theological-methodological and educational activities, publications in journalistic and scientific publications, etc .;

-awareness of the missionary orientation of the Euro-Asian Accreditation Association, as church communities understand themselves as participating in the activities (missions) of God, and seminaries serve the churches. In the current post-Christian era, due to the fact that the church has officially lost its influential status and significance and has become not a central figure in society, but a place on the periphery, there is a situation of its more apparent independence as a subject of history. However, there is an opportunity for God to act through many institutions and individuals, including those involved in education and theology. The basis of theology of the XXI century. are the theology of freedom, compassion, creativity, the theology of each person's personal relationship with God, and a renewed focus on the eschatological vision of hope to be taken into account by EAAA spiritual schools in the training of future church and society ministers.

Further developed:

-the idea of reforming education, which requires educational innovations and the development of new skills such as analytical thinking and innovation, active learning, problem solving, critical thinking and analysis, creativity, originality and initiative, leadership and social impact, technology use, resilience to stress and flexibility, reasoning and problem solving, emotional intelligence, systems analysis and negotiation. These skills will help graduates to be in demand in society and help them to effectively influence society and effectively fulfill God's mission.

Keywords: theology of education, spiritual education and upbringing, Protestant theology, theology of the post-Christian culture.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1.Рязанцева Т.О. Важливість богословської освіти у протестантизмі // Практична філософія.- № 3, 2018. – С. 130 -136. ISSN 2415-8690.

2.Рязанцева Т.О. Втілення ідей Реформації у принципах виховання сучасної протестантської педагогіки // Гілея. – Вип. 136 (№ 9), 2018. – С.222-226. ISSN 2076-1554.

3.Рязанцева Т.О. Гуманістичні основи навчально – виховного процесу в сучасній християнській освіті // Практична філософія, № 4 – 2018 (№70).- С.150-155. ISSN 2415-8690.

4.Рязанцева Т.О. Теоретичні принципи освітньої діяльності закладів вищої освіти у складі Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – Вип. 45 (55). – К., Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020. – С.62 – 69. ISSN 2518-7821.

Статті в іноземних періодичних наукових виданнях:

5. Tetiana Riazantseva. Theological education in the post-Christian era // Modern Science. Praha. 2021. – № 1. P. 110-117. ISSN 2336-498X.

6.Рязанцева Т.А. Миссия Евро-Азиатской Аккредитационной Ассоциации и ее школ в контексте миссии Бога // East European Science Journal. – # 12(64), 2020 part 7. – Warsaw, Poland. – p. 73-78. ISSN 2533-4816.

7.Рязанцева Т.О. Богослов'я освіти: католицька, православна та протестантська концепції // Virtus: Scientific Journal / Editor – in – Chief M. A. Zhurba. – December # 49, 2020. – p. 79-82. ISSN 2410-4388.

Публікації в інших наукових виданнях:

8.Рязанцева Т.О. Духовна складова гуманізації сучасної української освіти // Збірник матеріалів Регіональної науково – практичної конференції «Релігійні процеси в сучасній Україні»: Наукове видання/ за ред. М. В. Галіченка. – Херсон, 2019. – С.72 – 83.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. БОГОСЛОВ'Я ОСВІТИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	24
1.1.Богословська освіта: загальні принципи та характеристики.....	24
1.2.Сучасний стан євангельської богословської освіти в Україні.....	39
1.3.Богословські підвалини освітньої діяльності вищих начальних закладів ЄААА.....	53
Висновки до першого розділу.....	72
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ І ВИХОВНИХ ПРОГРАМ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЄААА.....	81
2.1. Богословські основи навчальних і виховних програм вищих начальних закладів ЄААА.....	83
2.2. Відображення богослов'я освіти ЄААА у навчальних програмах шкіл ЄААА.....	98
2.3. Втілення богословських основ у виховних програмах шкіл ЄААА.....	125
Висновки до другого розділу.....	145
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ БОГОСЛОВ'Я НА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІ ПРОЦЕСИ У ЗАКЛАДАХ ЄААА.....	150
Висновки до третього розділу.....	208
ВИСНОВКИ.....	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	224

ВСТУП

Актуальність дослідження. Українська освіта загалом та євангельська богословська освіта зокрема перебувають на етапі реформування, яке спричинене соціально-історичними змінами, пов'язаними з ситуацією постхристиянства та викликами, що постають перед суспільством, освітою й Церквою сьогодні. Все більш очевидним стає той факт, що богословська освіта останніх десятиліть вже не спроможна ефективно відповідати на виклики часу та задовольняти сьогоднішні потреби суспільства і Церкви. Сучасний дискурс пострадянської богословської освіти вимагає комплексного й детального аналізу її основ, особливо дослідження принципів та функціонування богословської освіти в системі Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації (ЄААА) – провідної релігійно-освітньої організації, яка об'єднує євангельські богословські навчальні заклади, надає їм міжнародні освітні стандарти якості та стежить за їхнім дотриманням. Актуальність дослідження зумовлена тим, що наукових праць в окресленій сфері недостатньо, а відносно богословських основ навчання та виховання сучасних українських шкіл ЄААА вони практично відсутні. У богословсько-релігійно-освітньому аналізі навчальної та виховної складових українських євангельських навчальних закладів ЄААА необхідно зрозуміти, наскільки вони відповідають біблійним цінностям, з одного боку, й є актуальними та затребуваними в Церкві та сучасному суспільстві, з іншого боку. Богословська освіта ЄААА неминуче повинна змінюватися для підготовки ефективних служителів постхристиянської доби. Богословським школам, щоб здійснювати місію Бога на землі, необхідно мати міцний біблійний і академічно-теологічний фундамент та фахово готувати служителів нового типу, які не тільки задовольнятимуть потреби помісних церков своєї конфесії, але й стануть затребуваними і ефективними в служінні постхристиянському суспільству для розповсюдження Царства Божого. Богословське осмислення проблем сучасної теології освіти в системі Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації дозволить

оцінити розвиток всієї системи протестантської богословської освіти в Україні та пострадянській дійсності взагалі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано у межах науково-дослідної роботи кафедри богослов'я та релігієзнавства факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова відповідно до наукової теми «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні» (U 0117U004903). Окрім того, робота виконана в межах інтегрованої освітньо-дослідницької програми Центру дослідження релігії НПУ імені М. П. Драгоманова «Сучасне протестантське богослов'я», що розробляється і впроваджується спільно з Євро-Азіатською теологічною асоціацією відповідно до додаткової угоди №1 до договору про співпрацю між Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова і громадською організацією «Євро-Азіатська теологічна асоціація» від 19 грудня 2015 р.

Метою дослідження є виявлення та критичний аналіз богословських основ навчання і виховання в сучасних українських навчальних закладах ЄвроАзіатської Акредитаційної Асоціації.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких основних дослідницьких завдань:

- розкрити загальні принципи та характеристики богословської освіти і проаналізувати існуючі богословські погляди на перспективи її розвитку в глобальному та місцевому контекстах;
- окреслити стан сучасної євангельської богословської освіти в Україні, визначити проблеми та перспективи її розвитку в найближчій перспективі;
- дослідити основоположні документи ЄААА та виявити основні характеристики богослов'я освіти ЄААА, основні принципи освіти та виховання в закладах ЄААА;

- виявити шляхи формування та запровадження богослов'я і освіти ЄААА у її навчальних закладах;
- проаналізувати місіонерські твердження, бажаний образ випускника;
- дослідити навчальні та виховні програми шкіл ЄААА й визначити особливості реалізації в них богословських основ;
- охарактеризувати виклики, що постають перед сучасною богословською освітою в Україні, та визначити ефективні способи їх подолання;
- окреслити характеристики і спрямованість сучасної богословської освіти, яка була б затребуваною у сьогоденні;
- розкрити чинники формування служителів постхристиянської доби.

Об'єктом дослідження є богословська освіта в українських школах Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації.

Предметом дослідження є богословські основи навчання і виховання в сучасних українських закладах освіти Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Запропоноване дослідження має міждисциплінарний характер і виконане на межі богослов'я, богослов'я освіти, релігієзнавства, філософії, педагогіки, дидактики та історії. Теоретичною основою роботи стали дослідження, в яких подано визначення та пояснення понять «богослов'я», «богослов'я освіти» та «богословська освіта», а також порушуються питання з цих галузей (Дж. Серль, К. Райт, Ю. Чорноморець, В. Хромець, П. Пеннер, С. Санніков, Р. Соловій, М. Черенков, Ю. Решетніков, Г.Ньюмен, Я. Пелікан, Дж. Гроппо, Д. Шмонін, Г. Вдовина, Ю. Вестель, Г. Аумада, П. Тілліх, Д. Келсі, Б. Едгар, Р. Бенкс, М. Хігтон, М. Лена, К. Кенгель, У. Бенсон, Г. Хендрікс, Е. Планшар, А. Марчишак та інші); дослідження, які визначають поняття «освіта», «навчання» та «виховання» і порушують питання педагогічної галузі (М. Фіцула, І. Підласий, І. Зязюн, В. Кремень, І. Бех, С. Черепанова, Г. Балл, Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, Г. Ващенко, В. Волошина, Л. Виготський, П. Гальперін, Н. Тализіна, Ч. Куписевич, В. Оконь, О. Падалка,

Х. Ортега-і-Гассет, С. Гессен, Ю. Хабермас, Б. Лонерган, Г. Корнетов, О. Новіков, Ю. Турчанинова, Е. Гусинський та інші); праці, в яких висвітлюються питання назви, характеристик, релігійного стану сучасної доби, а також діяльності церков та релігійних організацій у сьогоденні (Г. Ньюмен, Дж. Серль, Ю. Чорноморець, І. Федючек, А. Колодний, В. Любчик, К. Вергелес, О. Гаркуша, О. Грінер, Х. Манжалій, Н. Гаврілова та інші). При написанні дослідження було використано загальнонаукові принципи аналізу релігійних явищ та процесів і принципи сучасного богослов'я: принцип об'єктивності, неупередженості, цілісності, світоглядного та методологічного плюралізму. Для вирішення завдань, поставлених у дисертаційній роботі, використовується низка основних методів: метод аналізу (при вивченні поглядів на богословську освіту; стану сучасної євангельської богословської освіти в Україні; звітів із самооцінки, навчальних та виховних програм шкіл ЄААА; поглядів на назву і характеристики сучасної доби), метод синтезу, метод порівняння (при зіставленні місіонерських тверджень ЄААА, її шкіл та місії Бога; при порівнянні богослов'я та богослов'я освіти ЄААА та богослов'я постхристиянської доби; при порівнянні відповідності навчальних і виховних програм шкіл ЄААА з її богослов'ям та богослов'ям освіти), метод збору даних, метод кейс-стаді (при дослідженні навчальних та виховних програм шкіл ЄААА), метод аналізу документів, метод аналізу літератури, інтерв'ю, метод опису, метод узагальнення.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняному богослов'ї проведено цілісний богословсько-педагогічний (освітній) аналіз навчально-виховного підґрунтя закладів вищої богословської освіти, що входять до складу Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації.

Наукова новизна дослідження уточняється у таких положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

-виявлено, що існує нагальна потреба в оформленні української протестантської концепції богослов'я освіти, особливо на фоні активного

розвитку сучасних католицьких і протестантських концепцій богослов'я освіти у різних країнах. У пострадянських протестантів дискусії про необхідність контекстуалізованої теології освіти виникли завдяки рефлексіям стосовно основних принципів освіти та виховання, модератором яких виступила Євро-Азіатська Акредитаційна Асоціація та її науково-дослідний центр. Визначено, що богослов'ю освіти ЄААА притаманні такі характеристики: розкриття педагогічних можливостей протестантського богослов'я; вивчення освіти та її проблем із богословської точки зору; протестантське віровчення та цінності в основі навчання і виховання; добра воля та свобода вибору особистості у взаємовідносинах та співпраці; єдність, а не відособленість, у стосунках та взаємодії, формування вміння працювати у команді; формування особистості, яка розуміє своє покликання, власне місце у місії Бога та займає активну позицію щодо її виконання; розуміння особистістю себе як частини церкви та важливості здійснення служіння для поширення Царства Божого; формування цілісної особистості; особисте духовне зростання та взаємодія у цьому процесі з іншими; виконання досліджень, спрямованих на осягнення справ Божих у світі, церкві, суспільстві і окремій особистості з метою застосування їхніх результатів для поширення Царства Божого; прагнення до високої якості богословської освіти та практичної цінності богословських досліджень; стимулювання професійного розвитку і зростання для досягнення більш повної реалізації дарів, талантів і здібностей кожної людини; вивчення та формування богослов'я, що служить розвитку євангельських церков. Ці принципи стали складовими богословських основ навчання і виховання шкіл, що входять до складу ЄААА. Доведено, що основам навчання і виховання, які сформовані у межах богослов'я освіти ЄААА, притаманна відповідність біблійному світогляду, проте не вистачає спроможності надання ефективних богословських відповідей на злободенні виклики, з якими стикаються сучасні служителі;

-виявлено, що богословські основи навчально-вихованих програм у школах ЄААА потребують переосмислення з погляду того, що вони мають готувати не суто служителів церков протестантської конфесії, які б задовольняли

потреби церкви, а служителів Царства Божого, спроможних здійснювати служіння Богові як у Церкві, так і у полірелігійному та секулярному й плюралістичному суспільстві;

-з'ясовано, що богословські основи навчально-виховних програм шкіл ЄААА все більшою мірою відповідають новій основі богослов'я постхристиянської доби, яка ґрунтується на принципах свободи, співчуття, творчої сили та особистих стосунків кожної людини з Богом;

- обґрунтовано, що не тільки українські, а й зарубіжні школи ЄААА мають тотожні богословські основи, і хоча й перебувають у різних культурноісторичних контекстах, проте підпорядковані єдиним акредитаційним вимогам;

- досліджено навчально-виховні програми шкіл Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації та встановлено, що хоча вони й віддзеркалюють її богослов'я та богослов'я освіти, проте залишаються оригінальними за своєю сутністю, оскільки кожна школа розвивається у власному місцевому контексті, має власні цілі та засоби їх досягнення, контекстуалізуючи загальні цінності в особливих обставинах служіння.

Уточнено:

-розуміння того, що стан сучасної євангельської богословської освіти в Україні проблематичний, проте вона має перспективи подальшого розвитку, які пов'язані перш за все з міжконфесійною співпрацею. Різні богослови, дослідники та духовні освітяни висловлюють низку позицій, представлених на міжконфесійних богословських платформах, зокрема богословсько-методологічних і навчально-виховних заходах, публікаціях у публіцистичних та наукових виданнях тощо;

-усвідомлення місійної спрямованості діяльності Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації, оскільки церковні громади розуміють себе як такі, що беруть участь у діяльності (місії) Бога, а семінарії слугують церквам. У нинішню постхристиянську епоху через те, що церква офіційно втратила свій впливовий статус й значення і стала у суспільстві не центральною фігурою, а зайняла місце

на периферії, виникла ситуація більш очевидної її несамотійності як суб'єкта історії. Проте існує можливість для Бога діяти через численні інституції та особистості, зокрема пов'язані із сферою освіти та богослов'я. Основу богослов'я ХХІ ст. становлять богослов'я свободи, співчуття, творчої сили, богослов'я особистих стосунків кожної людини із Богом й оновлена увага до есхатологічного бачення надії, що має враховуватися духовними навчальними закладами ЄААА при підготовці майбутніх служителів церкви та суспільства.

Набуло подальшого розвитку:

-твердження, що постхристиянська доба потребує нової основи богослов'я, нових поглядів на роль церкви та богословської освіти, нових підходів у формуванні християнських служителів, здатних відповідати на виклики сьогодення;

-ідея реформування освіти, яка вимагає освітніх інновацій та розвитку нових навичок, таких як аналітичне мислення та інновації, активне навчання, вирішення складних проблем, критичне мислення й аналіз, креативність, оригінальність та ініціативність, лідерство і соціальний вплив, використання технологій, стійкість до стресів і гнучкість, міркування та розв'язання проблем, емоційний інтелект, системний аналіз і ведення переговорів. Перелічені навички допоможуть випускникам бути затребуваними у суспільстві й допоможуть їм дієво впливати на суспільство і ефективно виконувати місію Бога.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що висновки і теоретичні твердження, представлені у дисертаційному дослідженні, сприяють глибшому розумінню таких понять як «богослов'я», «богослов'я освіти», «богословська освіта» та «богословські основи навчання і виховання»; розкривають їхню специфіку та функціонування у закладах освіти ЄвроАзіатської Акредитаційної Асоціації; дозволяють побачити панорамну картину стану сучасної євангельської богословської освіти в Україні та шкіл ЄААА; висвітлюють місію ЄААА та її шкіл у контексті загальної місії Бога; допомагають зрозуміти необхідність та шляхи реформування сучасної

богословської освіти завдяки рекомендаціям, представленим у нашому дослідженні.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що основні положення, матеріали та результати дисертаційної роботи можуть бути використані у подальших богословських, філософських та педагогічних дослідженнях. Вони мають практичну цінність у процесі реформування богословської освіти в Україні загалом та навчальних закладів ЄААА зокрема. Результати, отримані під час проведення дослідження, можуть бути використані при викладанні релігієзнавчих, теологічних та філософських дисциплін у вищих навчальних закладах, при підготовці відповідної навчально-методичної літератури.

Особистий внесок здобувача. Вирішення поставлених завдань, проведений аналіз, висунуті та підтверджені гіпотези, представлені висновки та запропоновані рекомендації автор здійснила самостійно (без співавторів), що відповідає основному змісту дисертаційного дослідження та оприлюдненим публікаціям. Ідеї чи положення інших авторів супроводжуються відповідно оформленими покликаннями та використані для підтвердження ідей здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, на наукових семінарах та на засіданнях кафедри богослов'я Таврійського християнського інституту, на науково-методологічних семінарах ЄвроАзійської акредитаційної асоціації. Основні положення дисертації були оприлюднені на міжнародній науково-практичній конференції «Реформація: східноєвропейські виміри» (Острог, 13–15 квітня 2016 р.); науково-практичній конференції «Пострадянський протестантизм: проблеми ідентифікації та контури майбутнього» (Львів, 18 квітня 2016 р.), звітній науково-практичній конференції викладачів, докторантів та аспірантів «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (НПУ імені М.П. Драгоманова; 17 травня 2017 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Реформація і сучасний

світ» (Одеса, 28-29 вересня 2017 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Біблія і Реформація» (Одеса, 5 жовтня 2017 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Реформація: історичний та сучасний контекст» (Херсон, 6 жовтня 2017 р.); міжнародній науково-богословській конференції «Методології богословських досліджень: проблеми і перспективи» (Київ, 27-28 квітня 2018 р.); регіональній науково-практичній конференції «Релігійні процеси в сучасній Україні» (Херсон, 26 жовтня 2018 р.); регіональному науковому круглому столі «Проблеми філософської освіти» (Херсон, 26 червня 2019 р.).

Публікації. Основні результати роботи висвітлені у 8 статтях, 4 з яких розміщені в українських фахових виданнях із філософських наук, 3 – в іноземних наукових періодичних виданнях, а 1 – у збірнику матеріалів наукової конференції.

Структура й обсяг дисертації. Відповідно до логіки дослідження та викладу матеріалу, робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 252 сторінки, з них 223 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 285 найменувань.

РОЗДІЛ 1

БОГОСЛОВ'Я ОСВІТИ ЄААА

1.1. Богословська освіта: загальні принципи та характеристики

Богословська освіта надзвичайно важлива у життєдіяльності церкви. Хоча де-хто з пасторів наголошує на тому, що «Бог створив Церкву і не створював семінарію», практика доводить, що саме богословська освіта, яку дає семінарія церкви, є вирішальною у визначенні богослов'я та напрямку діяльності церкви, бо суттєво впливає на неї. Богословська освіта є провідною у місії семінарії. Церква рухається у тому напрямку, куди прямує семінарія [273, с. 4]. І хоча богословська освіта є «служницею» церкви, саме вона і скеровує її.

Говорячи про богословську освіту, варто чітко зрозуміти, що вона собою представляє, яких оптимальних вимог щодо свого найбільш ефективного функціонування має дотримуватися та які погляди існують щодо неї.

Перш, ніж вести мову про богословську освіту, спочатку потрібно з'ясувати, що таке освіта взагалі. За визначенням М. Фіцули, «Освіта – процес і результат засвоєння учнями систематизованих знань, умінь і навичок, формування на їх основі наукового світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвиток її творчих сил і здібностей» [218, с. 13]. Тотожним є визначення освіти В. Ягуповим [275, с. 215]. Також він уточнює, що «поняття «освіта» має вживатися у трьох значеннях: 1. як процес інтелектуальної підготовки особистості учня до умов життя в суспільстві шляхом засвоєння систематизованих знань і формування на їх основі навичок, вмінь і світогляду; 2. як результат процесу навчання та рівень досягнення освіченості, сформованості навичок і вмінь; 3. як сукупність навчально-виховних настанов» [Там само]. Тобто, освіта одночасно є як процесом, так і результатом [Там само]. Нам імпонує зауваження Є. Короткова, що освіта не є споживанням знань, схожим на споживання їжі. Нею ніколи не можливо насититися. Її завжди

недостатньо. «Освіта – це безперервний процес функціонування свідомості та розвитку інтелекту, це природній стан душі, серця та розуму людини» [107, с. 7].

Сучасні шляхи розвитку освіти запропонували такі науковці як І. Зязюн, В. Кремень, І. Бех, С. Черепанова, Г. Сагач, Г. Балл, Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, Г. Ващенко, В. Волошина, Л. Виготський, П. Гальперін, І. Підласий, Н. Тализіна, Ч. Куписевич, В. Оконь, О. Падалка, Х. Ортега-і-Гассет, С. Гессен, Ю. Хабермас, Б. Лонерган, Г. Корнетов, О. Новіков, Ю. Турчанинова, Е. Гусинський та ін.

Розвиток релігійної освіти має власну специфіку на початку ХХІ століття. Цікавим є погляд на освіту в релігійній культурі Д. Шмоніна. Під освітою він розуміє універсальну умову відтворення та розвитку культури, способи становлення людини, об'єднання навчання, виховання та просвіти, всебічне формування людського «Я», включаючи відкриття в людині образу Бога [271]. Поділяємо погляд Д. Шмоніна, що формування людської особистості як Божого образу та подоби вказує на той факт, що освіта та релігія становлять фундамент культури, бо освіта формує особистість та впливає на суспільний розвиток, а релігія містить у собі «відточене традицією ціннісно – світоглядне ядро культури, аксіоми моральності та серцевину морального досвіду» [270, с. 115]. Досить цікавою вважаємо думку О. Асмолова, що освіта є ціннісною основою, а інтелектуальна та духовна сфери життя суспільства, які визначають ціннісні рамки культури та розвиток суспільства, – її сферою [16, с. 44].

Одним з різновидів освіти є богословська освіта. Під нею розуміється вища освіта пов'язана з богослов'ям. Зауважимо, що саме *вища освіта*, бо початкову та середню прийнято вважати релігійною освітою. Синонімічним до поняття «богословська освіта» є поняття «теологічна освіта», бо в українській мові слова «богослов'я» і «теологія» є синонімами [235]. У своєму дослідженні використовуватиме саме термін «богословська освіта» тому, що він введений в номенклатуру українського освітнього законодавства в назвах типу навчального закладу, освітньої галузі та спеціальності.

Термінологічно–правописний poradnik УКУ для богословів та редакторів богословських текстів радить під *богослов'ям* розуміти науку або мову про Бога на підставі Його об'явлення [284, с. 26-27]. *Богослов'я* за Калістом (єпископом Діоклійським) – це «впорядкований виклад християнського вчення з використанням сили людського розуму, оскільки він є дарунок Божий і ним не треба зневажати» [283].

Ми під *богослов'ям* розумітимемо систематично викладене, основане на Біблії, вчення про Бога, а під *богословською освітою* – вищу освіту у галузі богослов'я.

Досліджували сферу богословської освіти Д. Келсі, Р. Бенкс, Б. Едгар, М. Лена, К. Кенгель, У. Бенсон, Г. Хендрікс, Д. Гроппо, Е. Планшар, П. Пеннер, В. Хромець, Я. Пелікан, М. Черенков, К. Тетерятников, А. Пузинін, Т. Дятлик тощо.

Однозначного розуміння, якою має бути богословська освіта, не існує, а також відсутні єдині для усіх стандарти підготовки богословів. Він вважає, що варто брати до уваги той факт, що кожна конфесія, навчальний заклад чи навіть окрема особистість можуть розуміти богословську освіту зовсім по-різному. Погоджуємося з його точкою зору, бо, дійсно, у працях дослідників богословської освіти відсутні формулювання уніфікованих стандартів «універсальної богословської освіти», які були б обов'язковими для богословських шкіл усіх конфесій, рівнів акредитації, культурного контексту тощо.

Відомо декілька **моделей богословської освіти**.

За Девідом Келсі виділяються дві моделі [222, с. 48].

1. Афінська модель, яка базується на вихованні душі та важливості спочатку пережити християнські істини, а потім висловлювати їх.

2. Берлінська модель, що орієнтується на формування богослова – професіонала через теоретичні знання, раціональне осягнення й виклад матеріалу.

Роберт Бенкс додає ще 2 моделі до вище зазначених [222, с. 49].

3. Єрусалимська модель, у якій робиться фокус на підготовку місіонерів, що вміють проповідувати й відстоювати свою віру в публічних дискусіях.

4. Женевська модель, що спрямована на підготовку священнослужителів певної конфесії.

Брайан Едгар подає **коротке узагальнення цих моделей**:

Афіни – академія – трансформація індивіда – класична освіта – теологія.

Єрусалим – громада – зміна світу – місіонерська освіта – місіологія.

Женева – семінарія – пізнання Бога – конфесійна освіта – доксологія.

Берлін – університет – посилення Церкви – професійне – наука [Там само].

Кожна з існуючих моделей цікава по-своєму, бо має свій фокус, свої акценти та свої особливості. Жодна з них не є кращою чи гіршою. Кожна має своє «місце під сонцем» та є ефективною. Чим вони різняться, видно відразу, а якщо задатися питанням, що їх об'єднує, що є притаманним кожній з моделей і специфічним саме *богословській освіті*, а не будь – якій іншій, тут можна виділити наступні *ознаки*:

- пізнання Бога;
- переживання особистого досвіду спілкування та відносин з Ним;
- результативні зміни:
 - ✓ особистості під впливом знань про Бога та стосунків з Ним;
 - ✓ суспільства через пізнання Бога;
 - ✓ площини та глибини розуміння Бога індивідом;
 - ✓ служіння Богові;
 - ✓ життєдіяльності церкви.

Отже, *специфікою богословської освіти* є її *Богоцентричність*.

Важливо розрізнити поняття «*богословська освіта*» та «*богослов'я освіти*». Загально відомим є той факт, що фундамент культури становлять освіта та релігія. Вони взаємопов'язані. Освіта завжди забезпечувала суспільний розвиток та формування особистості, а релігія містить у собі світогляд та цінності, тобто сенс життя людини, моральні норми [267, с. 247]. Щоб Церква

мала змогу висловлювати свою позицію щодо освіти, вона повинна мати власну теорію освіти, тобто власне богослов'я освіти [Там само].

Католицький теоретик освіти Гомес Аумада під *богослов'ям освіти* розуміє систематичне та критичне вчення про освіту з точки зору віри [267, с. 125] та вбачає *функцію богослов'я освіти* у мотивуванні та спрямуванні виховання з християнських позицій [268, с. 212].

Отже, *богослов'я освіти* являє собою позицію церкви щодо освіти. А оскільки існує цілий ряд християнських конфесій з характерним саме їм богослов'ям, то єдиного універсального, так би мовити уніфікованого богослов'я освіти існувати не може. Кожна конфесія правомочна пропонувати власну концепцію богослов'я освіти, тобто свої богословські погляди стосовно навчання та виховання.

Якщо говорити про взаємозв'язок богослов'я та педагогіки, то варто згадати К. Ушинського, який наголошував, що педагогіка не є наукою, тотожною до інших, які відкривають закони природи, історії, духовної сфери людини, а тільки користується ними для досягнення виховної мети. Він зауважував, що філософія дає педагогіці закони, які та формулює як педагогічні теорії та правила і намагається застосовувати у вихованні людини у певний час, у певному суспільстві. Д. Шмонін до цієї думки додає, що те саме робить для педагогіки і богослов'я [268, с. 213]. Погоджуємося з його точкою зору, бо дійсно християнська педагогіка функціонує, спираючись на певне богослов'я з його переконаннями, цінностями, моральними нормами, традиціями. Богослов'я освіти є своєрідним поєднанням певного богослов'я та загальної педагогіки. Проте, як зазначають Д. Шмонін та Г. Вдовина, богослов'я освіти не повинно дублювати працю педагогів, воно має допомагати у вирішенні педагогічних проблем через звернення до духовних цінностей, а також через використання педагогічних можливостей богослов'я [269, с. 179]. Отже, воно є богословським інструментом освітньо – педагогічної діяльності, а не її богословською копією, і його варто сприймати як богословську відповідь на педагогічні проблеми.

Звертаючись до історії, можна констатувати той факт, що саме з енциклікою папи Пія XI «*Divini illius Magistri*» (1929 р.) відбувається розуміння Римською Церквою, що проблеми сучасної освіти мають шукати богословського рішення. Середина ХХ ст. започаткувала становлення богослов'я освіти як окремої дисципліни, яка на початку ХХІ ст. вже мала декілька систематичних праць [270, с. 125]. Наприклад, у праці італійського католицького богослова та теоретика освіти Джузеппе Гроппо представлена розгорнена обґрунтована католицька концепція богословської освіти, яка буде цікавою та корисною також для православного, і для протестантського богослов'я освіти [267, с. 212]. У його праці зроблена спроба обґрунтувати нові форми відносин між богослов'ям та гуманітарними дисциплінами, що дає поштовх до вивчення проблем освіти через призму богослов'я [Там само]. За Гроппо, сутність та задачі богослов'я освіти мають виток з богослов'я, яке народжується через зіткнення досвіду віри у Христа та культури, а передумови богословської рефлексії йдуть від віри. Також, простежуючи ключові тенденції розвитку богослов'я, він звертає увагу, що після II Ватиканського собору у католицькому богослов'ї відбувається антропологічний поворот [Там само].

Аналізуючи працю Джузеппе Гроппо «Теологія освіти» (1991 р.), в якій представлена його концепція католицького богослов'я освіти, Д. Шмонін та Г. Вдовина у своїй статті «Католицька теологія освіти: концепція Джузеппе Гроппо» [269], виділяють важливі моменти його дослідження, які є ключовими для розуміння богослов'я освіти як такого. Вони представляють та коментують думки італійського мислителя та доводять, що богослов'я освіти є важливою дисципліною, яка має займати чільне місце поряд з богослов'ям та педагогічними науками. Ця думка є слушною, бо богослов'я освіти, на наш погляд, є флагманом християнської педагогіки. А також богословським компасом, який визначає її напрямок та дає орієнтири.

Цікавим є той факт, що Д. Шмонін та Г. Вдовина наголошують на необхідності розвитку православного богослов'я освіти, яке б спиралося на вчення Отців Церкви, релігійно – педагогічний досвід, сучасні педагогічні ідеї

[269, с. 179]. Вторячи їм, вважаємо, що розвиток потрібен також протестантському богослов'ю освіти, яке б спиралося на Писання, ідеї Реформації, духовно – педагогічний досвід та новітні педагогічні розробки. Поряд з цим є нагальна потреба у фундаментальних дослідженнях і працях у даній галузі, у яких була б сформульована та пояснена саме протестантська теологія освіти. Деякі розробки у цьому напрямку вже є у лютеран (П. Тилліх), пресвітеріан тощо [267, с. 247], проте протестантська теологія освіти потребує більш глибоких досліджень. До того ж, беручи до уваги, що протестантизм, на відміну від католицизму та православ'я, являє собою чималу сукупність протестантських конфесій (наприклад, баптизм, п'ятидесятництво, пресвітеріанство, лютеранство, харизматизм тощо), то, зрозуміло, єдиного протестантського богослов'я освіти не існуватиме, а тільки певні його концепції, які безумовно матимуть спільні риси з усіма протестантськими конфесіями та спільні характеристики з католицизмом та православ'ям, як християнськими віровченнями.

Існуючі дослідження у сфері богослов'я освіти пов'язані з такими іменами як Г. Аумада, Д. Гроппо, П. Тилліх, Д. Келсі, Б. Едгар, Р. Бенкс, М. Хігтон, Д. Шмонін, Г. Вдовина тощо.

Звертаючись до концепції богослов'я освіти Джузеппе Гроппо, бачимо, що він вважав саме досвід віри фундаментальною основою як богослов'я, так і богослов'я освіти [269, с. 180]. На його думку, богослов'я освіти вивчає освітній аспект Писання, тобто, що воно комплексно говорить про освіту [269, с. 181]. Виходячи з того, що Слово Боже торкається питань освіти та виховання, богослов'я освіти являє собою його герменевтичне дослідження [Там само]. На думку Джузеппе Гроппо, богослов'я освіти має своїм предметом дослідження саме Слово Боже, а не освітньо – педагогічну діяльність, тому не є богословською калькою педагогічних наук, яка задовольняє потреби конфесійних закладів освіти та віруючих прошарків населення [269, с. 184].

Сучасність потребує нових інтерпретацій Писання щодо освіти, бо ставить нас перед новими (на відміну від минулих поколінь) проблемами та викликами [269, с. 182].

Богослов, який досліджує Писання і те, що воно говорить про освіту, має добре знати й враховувати особливості сучасної культури (особливо педагогічної) та вимоги свого часу, якщо хоче, щоб його богословське розуміння Писання мало значення у сучасному культурно – історичному контексті [269, с. 183]. Сучасний богослов має відповісти для себе на питання, на скільки він мусить, та наскільки він здатен шукати нові трактування Слова Божого стосовно освіти, аби вони допомогли йому знайти нові педагогічні теорії та освітні практики, які б, на відміну від застарілих, більш відповідали потребам сьогодення [Там само]. До Писання (стосовно освіти) богослов має обов'язково ставити два питання: що воно говорить про освітню реальність та про людину і її головне призначення [269, с. 185], бо передумовами християнської концепції освіти Гроппо вважає християнську антропологію (науку про людину) та телеологію (вчення про кінцеву мету життя та діяльності людини) [269, с. 186].

Також Гроппо вважає, що для богослов'я освіти важливим є розуміння того, що Писання говорить про освіту у всій її комплексності [269, с. 185], і вбачає необхідним обережне використання герменевтичної методології та ґрунтовне осмислення досвіду попередніх освітніх практик [269, с. 186].

Погоджуємося з Д. Шмоніним, що зараз суспільство потребує людей, спроможних оцінювати та прогнозувати освітні процеси з богословської точки зору. Людей, які б були експертами у наукових, навчально-методичних та інших спеціальних сферах освіти. Крім того, вони мають бути спроможними відстоювати власну точку зору, а це значить, що їм потрібне сучасне богослов'я освіти, тобто сучасне богословське вчення про освіту, яке б зберігало та розвивало культуру і традиції, а також допомагало б людині у її особистому перетворенні та спасінні [267, с. 252].

Отже, богослов'я освіти є важливою самостійною дисципліною, яка допомагає педагогіці у нелегкій справі навчання та виховання, формування

особистості та розвитку суспільства. Воно має відповідати Слову Божому (тобто не виходити за його рамки), черпати з нього ідеї та водночас бути відповіддю на виклики сучасності взагалі та конкретного культурного контексту зокрема. Воно має бути платформою для взаємодії богословів та педагогів, на якій педагоги пропонують відкриття надбань своєї діяльності та висувають злободенні педагогічні питання, а богослови, в свою чергу, шукають відповіді на них, детально вивчаючи Слово Боже і ті освітньо-виховні принципи, які були б актуальними для вирішення педагогічних проблем сьогодення. Або наперед пропонують педагогам ідеї, принципи, методи, виведені з Писання, щоб вони були запроваджені у педагогічній діяльності та стали перешкодами для виникнення певних педагогічних проблем. Отже, взаємодія богословів та педагогів у царині богослов'я освіти є циклічною, проте не обов'язково строго послідовною.

Погляди на богословську освіту. Розглянемо різні погляди (існуючий дискурс), які притаманні українській богословській когорті щодо *характеру конфесійної приналежності богословської освіти* (тобто саме вищої духовної освіти) в Україні. Цей дискурс добре висвітлено у дисертаційному дослідженні В. Хромця «Богословська освіта як феномен релігійного та світського освітнього простору України» [221]. У ньому автор зазначає, що даному дискурсові притаманні «відкритість, діалогічність та міжконфесійність». На нашу думку, це свідчить про діючу у нашій країні свободу слова, яка дає можливість висловлювати власну позицію та світоглядні погляди, релігійну толерантність, готовність висвітлювати питання з різних точок зору та знаходити спільне серед відмінностей.

Дослідження В. Хромця подає докладний перелік та чіткий опис складових освітнього релігійно – богословського дискурсу України (тобто закладів освіти, дослідницьких центрів, освітніх та акредитаційних організацій, богословських періодичних видань, методологічних заходів тощо), які створюють платформу для ведення дискусій.

Щодо *конфесійної приналежності богословської освіти в сучасній Україні* існує 3 позиції:

- 1) *богословська освіта має суто конфесійний характер* і повинна надаватися саме у конфесійних закладах освіти та розвиватися під конфесійним впливом;
- 2) *богословська освіта носить неконфесійний (світський) характер*, тому може надаватися і конфесійними, і світськими навчальними закладами;
- 3) *богословська освіта є науковою дисципліною* і має розвиватися як наука суто у світських закладах освіти.

Погоджуємося з В. Хромцем стосовно того, що всі ці підходи є ні чим іншим, як спрощенням реальності богословської освіти в Україні, бо підпорядковують її типології закладів вищої освіти [221, с. 5]. Через це варто чітко розуміти, що включають у себе поняття світськості та конфесійності освіти та визначення закладів освіти як світських та конфесійних.

У *конфесійних закладах вищої освіти* богословська освіта є конфесійно обмеженою, тобто відбір абітурієнтів відбувається за встановленими конфесією критеріями; освіта орієнтована на підготовку священників та церковнослужителів, проповідників, місіонерів, учителів тощо певної конфесії; у навчально-виховному процесі відбувається залучення до ритуалів конфесії (богослужіння, причастя, спільні молитви, поклоніння тощо) [227, с. 239]. Така освіта має віроповчальний характер, та виклад матеріалу [227, с. 243].

У *неконфесійних (світських) закладах вищої освіти* богословська освіта підкорюється загальним державним вимогам щодо вищої освіти та є загальнодоступною. Для абітурієнтів немає конфесійних обмежень, тобто приналежність до будь-якої конфесії не є умовою для навчання. Від студентів не вимагається залучення до ритуалів будь-якої конфесії. Програма передбачає вивчення значної кількості небогословських дисциплін. Допускається світоглядний плюралізм [227, с. 239]. Така освіта має тематичний та порівняльний виклад матеріалу, який відбувається навколо теоретико – методологічної проблематики [227, с. 243]. Отже, невіруюча людина може

навчатися без будь-яких втрат для власного світогляду на будь – якій богословській програмі світського закладу вищої освіти [227, с. 242]. І за словами Ф. Козирєва: «Презумпція невіри учня стає в цьому разі відправною точкою взаємодії вчителя з учнем» [99, с. 50].

У своїй дисертації В. Хромець представляє різні погляди щодо світськості у богословській освіті, серед яких ми розділяємо позицію позитивного підходу до світськості, якої дотримуються В. Хромець, О. Панич, Л. Коваленко тощо. Цей підхід проявляється у толерантному ставленні світської держави, яка не змушує до обов'язкового отримання богословської освіти, проте не виключає можливості її придбання, надаючи право це робити за державні кошти, а також кошти юридичних та фізичних осіб у конфесійних і світських закладах вищої освіти [221, с. 328]. Нам імпонує точка зору, що світськість в освіті проявляється у тому, що така освіта не нав'язує людині жодної святині та не намагається змінити святині, в які вона вірить. Така освіта підходить для людей різних світоглядів, бо вона не втручається у той світогляд, якого дотримується студент, не змушує змінювати його на інший [221, с. 325].

Слушною є думка, що розмежування закладів освіти на світські та конфесійні відбувається у відповідності до їх засновників: світські засновує держава, конфесійні – конфесійні союзи та церкви. У «чистому вигляді» заклад освіти і освіта, яку він надає, мають співпадати. Наприклад, у світських закладах людина здобуває світську освіту, а у конфесійних – конфесійну. Проте існують такі варіанти, коли заклад освіти може бути конфесійним (бо заснований певною конфесією) та надавати світську освіту (тобто реалізувати базові права на свободу совісті, які проявляються у праві особистості на конфіденційність свого світогляду або можливість вільного висловлювання своєї релігійної або позарелігійної позиції), або навпаки бути світським (бо заснований державою) та надавати конфесійну освіту (тобто освіту, яка передає цінності окремої конфесії та притаманні їй обмеження у побуті, харчуванні, поведінці тощо), маючи у своєму складі конфесійні богословські факультети [221, с. 321-334].

До прихильників *першої позиції*, яка відстоює, що богословська освіта має суто конфесійний характер і повинна надаватися саме у конфесійних закладах освіти відносяться Єпископ Клімент, В. Бурега та інші.

Єпископ Клімент акцентує увагу на тому, що отримувати богословську освіту і ставати богословом може лише справді віруюча людина, яка має особистий духовний досвід відношень з Богом і особистого Його пізнання [81, с. 196, 197]. Він попереджає, що «безнадійно займатися біблеїстикою, маючи фундаментальні філологічні знання, але при цьому не маючи досвіду життя Біблією». І робить висновок, що «відсутність богословського прориву у ХХ столітті – це наслідок методологічного перекошу у богослов'ї: наслідок звички говорити про Бога без прагнення жити з Богом» [81, с. 197]. Єпископ Клімент впевнений, що «підтримка системи конфесійної богословської освіти забезпечить перспективу відродження вітчизняного богослов'я, в чому на пряму має потребу Церква, а побічно – держава і суспільство, які страждають від багатьох криз, що мають світоглядну підоснову» [81, с. 198]. До того ж він переконаний, що конфесійна та світська освіти повинні «не конкурувати, а співпрацювати, взаємодоповнюючи одна одну» у підготовці спеціалістів зі сфер церковних ЗМІ, військових та медичних капеланів тощо [Там само].

В. Бурега також зазначає, що богословська освіта має бути конфесійно визначеною. Він наголошує, що «кожна конфесія відповідно до своєї традиції, відповідно до свого віровчення має дбати про підготовку кадрів для роботи у цій конфесії... Тому, якщо говорити, якою має бути духовна освіта, – це освіта, котра має перебувати в Церкві, працювати для Церкви і «транслявати» Церкву, забезпечувати її» [28].

Погляди другої позиції, яка стверджує, що богословська освіта носить *неконфесійний (світський) характер*, тому може надаватися і конфесійними, і світськими навчальними закладами, розділяє **В. Хромець**, який стверджує, що «освіта в світських навчальних закладах, може бути непов'язана з жодною з релігійних традицій (конфесій)... і орієнтована на підготовку професіоналів, що могли б реалізуватися на різних суспільних позацерковних посадах, наприклад

як учитель релігійних предметів в державній школі чи викладач богословських дисциплін у світському університеті» [221, с. 53].

Третьої позиції, яка наголошує на тому, що *тільки світське богослов'я, яке розвивається у світських закладах освіти, можна називати наукою*, дотримується, наприклад, **Ю. Вестель**. Він констатує факт існування різних видів богослов'я (різних теологій), проте вважає, що «доречно вести мову про одну теологію *«par excellence»*». Ю. Вестель погоджується, що кожен богослов має конфесійну теологію, бо належить до церкви певної конфесії, проте вважає, що «існує (чи радше має існувати) деяка абсолютна, найістинніша, найдостеменніша теологія, яка є «регулятивною ідеєю» всіх теологій і до якої кожна з конфесійних і окремих теологій може лише необмежено наближатися. Необхідність поняття такої абсолютної теології очевидна з визнаного всіма християнськими конфесіями уявлення про неосяжність і невимовність сутності Бога, звідки випливає релятивність будь-яких мисленневих її відтворень. Той теолог, який ставить собі за мету рухатися у богопізнанні до *самого* Бога, схопити думкою *саме його* автентичні образи, сліди чи відбитки, а не захищати, наприклад, ту чи іншу догматичну систему, проповідувати ту чи іншу конфесію або робити щось ще більш далеке від справжнього богопізнання, тим самим визнає ідею такої теології *par excellence*» [38]. Дослідник стверджує, що визнання єдиної «гіпертеології» є достатнім для визнання богослов'я наукою та викладання його як наукової дисципліни. Ю. Вестель дотримується позиції, що викладання богослов'я у світських закладах вищої освіти має бути позаконфесійним, носити світський характер, тобто бути світською науковою дисципліною. «Воно не може ставити собі за мету підготовку служителів культу, будь-яку індоктринацію, проповідь чи розповсюдження будь-якої релігійної віри. Релігійна віра і конфесійне визнання мають залишатися особистими справами викладачів і студентів, без жодного прямого зв'язку з викладанням і навчанням» [Там само]. Її викладання за предметами можна поділити на дві групи: 1. предмети спільні за змістом для всіх християнських конфесій

(наприклад, герменевтика, екзегетика Писання, історія Церкви тощо) та 2. предмети спеціальні для кожної конфесії [Там само].

Також, на його думку, богословами можуть бути світські науковці, які не мають власного досвіду віри (тобто є невіруючими), але вивчають богослов'я як науку. Проте тут він зауважує, що вони «мають погодитися, що у справі вивчення і викладання теології треба додержуватися хоча б такого розуміння, в якому віра є *ніби* досвідом певної реальності, себто вони повинні *припускати*, умовно чи гіпотетично покладати таку реальність. Інакше всяка діяльність у сфері теології дійсно стає безглуздою» [Там само].

У рамках нашого дослідження ми не проводимо глибокого аналізу усіх позицій даного дискурсу та пов'язаних з ним персоналій, бо вважаємо це темою окремого дослідження. Свою задачу вбачаємо у висвітленні того факту, що даний дискурс існує, та у його рамках підіймаються питання визначення конфесійного чи позаконфесійного характеру сучасної богословської освіти в Україні та закладів, у яких її можна отримувати.

Проте у цьому дискурсі долучаємося до представників першої позиції і вважаємо, що богословська освіта має конфесійний характер і краще буде розвиватися у лоні конфесійних закладів освіти, бо все ж таки покликана задовольняти у першу чергу потреби певної конфесії. Проте вважаємо, що конфесійний заклад може надавати світські спеціальності, однак не світську освіту, яка допускає позарелігійні погляди учасників навчально-виховного процесу, а світську освіту, яка дає право вивчати богослов'я і різні небогословські дисципліни. Вважаємо, що кращим варіантом буде той, при якому предмети за цими спеціальностями викладатимуть викладачі, а вивчатимуть студенти однакових конфесійних поглядів. Проте допускаємо долучення до викладання небогословських дисциплін викладачів інших світоглядних позицій, які вони не нав'язуватимуть своїм студентам. Студенти ж мають належати виключно до однієї конфесії. Це дасть змогу отримати спеціальність, за якою випускник зможе працевлаштуватися у державних установах, організаціях, підприємствах тощо (йому не потрібно буде задля цього

вступати до світського навчального закладу), проте він зможе укорінитися у власному релігійному світогляді та відчувати себе досить комфортно та природньо у звичному для нього середовищі, а не вступати в дисонанс з іншими світоглядними позиціями, переконаннями та етичними нормами, приймати участь у релігійних ритуалах даної конфесії (богослужіннях, молитовних зібраннях, святкуванні релігійних свят, тощо). Така позиція розширює межі: конфесійний заклад освіти не тільки готує служителів для церкви, але й дає різні спеціальності для працевлаштування, проте зберігає конфесійну автентичність, світоглядні та моральні цінності. Отже, богословська освіта є конфесійною. А богословські навчальні заклади можуть надавати богословські та небогословські спеціальності. Дипломи таких вузів мають бути державного зразку й гарантувати як церковне (у церквах та парацерковних організаціях, місіях тощо), так і державне (установах, підприємствах, організації тощо) працевлаштування.

Зрозуміло, що слушним може бути зауваження: виходить, що держава дає більші свободи людям, бо у світських закладах освіти можуть навчатися як релігійні, так і атеїстичні люди, тобто усі. А в конфесійних навчальних закладах – тільки релігійні люди, хоча окрім богословських спеціальностей заклад може пропонувати і світські спеціальності. Це так. Проте у цьому немає антагонізму. Відомо, що релігійний світогляд певним чином пов'язаний з моральними та поведінковими обмеженнями, які не можна спростовувати у закладах освіти.

Отже, на сучасну українську богословську освіту з приводу її конфесійного характеру та закладів освіти, в яких її можна здобути, єдиної позиції не існує. Різні богослови, дослідники та духовні освітяни висловлюють різні позиції, які представлені на міжконфесійних богословських платформах, таких як різноманітні богословські та методологічні заходи, публікації у періодичних виданнях та літературних джерелах, навчально-виховні процеси у закладах освіти тощо. Усі вони мають право на існування, бо дійсно в Україні можна отримати богословську освіту у достатньо широкому спектрі вищих навчальних закладів.

1.2. Сучасний стан євангельської богословської освіти в Україні

Щоб дістатися розуміння богослов'я та специфіки освіти євангельських богословських навчальних закладів, які входять до складу ЄААА, треба зрозуміти загальний стан сучасної євангельської богословської освіти в Україні, побачити його всеосяжну картину, визначити проблеми, з якими стикається богословська освіта, та з'ясувати перспективи її подальшого розвитку.

Новітня історія богословської освіти на території України, за визначенням В. Хромця, має три етапи:

1 етап (1922 – 1987 рр.) – характерним є вороже ставлення держави до релігії та богословської освіти;

2 етап (1988 – 2013 рр.) – відчувається ліберальне ставлення держави до релігії та богословської освіти;

3 етап (2014 – до нині) – відбулися зміни у державному статусі богословської освіти [221, с.179 -180].

У фокусі нашого інтересу перебувають другий (1988 – 2013 рр.) та третій (2014 р. – до нині) етапи, тому що вони охоплюють той часовий відтинок, у площині якого відбувається наше дослідження євангельської богословської освіти.

Зробимо стислий огляд стану євангельської богословської освіти на обох цих історичних етапах.

У період другого етапу з приводу святкування 1000-ліття хрещення Київської Русі та з ухваленням 1 жовтня 1990 р. і набуттям чинності 23 квітня 1991 р. Закону СРСР «Про свободу совісті та релігійні організації» (який з певними змінами діє й у наш час) держава дозволила релігійним організаціям створювати власні конфесійні середні та вищі духовні заклади освіти та зайняла позицію невтручання у їх керівництво і діяльність [221, с.181]. Зрозуміло, що після багатьох років панування Радянської влади, це позитивне явище стало етапом своєрідної «релігійної відлиги» та великим шансом не тільки для розквіту духовності, розвитку українського богослов'я, а й для розвитку богословської освіти різних конфесій. Звичайно, це спричинило заснування та відкриття на

теренах України того часу цілої низки духовних навчальних закладів освіти [Там само].

Що стосується євангельської богословської освіти, то у її межах з'являється кілька видів шкіл:

1. Богословські семінарії та інститути.

Ці заклади готують служителів для помісних церков. Вони мають більш практичне спрямування, аніж теоретичне. Це такі школи, як Таврійський християнський інститут, Українська євангельська семінарія, Євангельська теологічна семінарія, Одеська богословська семінарія, Київська богословська семінарія, Львівська богословська семінарія та багато інших. Виходячи з ситуації, яка склалася у нашій державі того часу (масово з'являються протестантські церкви, а кваліфікованих служителів не вистачає), такий вид закладів духовної освіти став найбільш популярним і затребуваним та мав бути актуальною відповіддю на тогочасні потреби церков.

2. Християнські університети.

Вони акцентують свою діяльність не стільки на підготовці служителів, скільки на підготовці богословів. До шкіл такого виду відносилися Християнський економіко-гуманітарний університет (м. Одеса), Донецький християнський університет та Київський християнський університет. Проте у двох останніх були лише наявні богословські факультети і вони ще не відбулися як університети у повному розумінні

цього поняття.

3. Невеличкі біблійні школи.

Їх метою було духовне формування та зростання ново навернених членів помісних церков, а також служителів для своєї церкви чи групи церков.

Усі заклади євангельської духовної освіти створені фактично з нуля. Було збудовано адміністративні будівлі, навчальні аудиторії, гуртожитки для студентів, створена необхідна навчально – методична база тощо. Спочатку переважна більшість викладачів були іноземцями, які мали наукові ступені, вчені звання та досвід у галузі богослов'я та богословської освіти [141, с. 11], й

приїхали «піднімати богословську цілину» в Україні. Проте, на початку 2000-х років уже було чимало підготовлених національних кадрів й відбувалося поступове регулярне підвищення кваліфікаційного рівня викладацького складу.

Поділяємо точку зору Т. Дятлика, М. Неволіна [141], М. Романюка [183], О. Турлака [212], В. Хромця [221], Є. Молодчого, К. Тетерятникова [208] та ін., що релігійна свобода в Україні дала поштовх до стрімкого розвитку богословської освіти на нашій території та почала (хоча й повільно та поступово) позитивно змінювати у церквах загальне ставлення до освіти.

Проте, такий бурхливий розквіт відбувався недовго й з часом богословська освіта, досягнувши свого можливого на той час апогею, зіткнувшись із боку держави та помісних церков з низкою проблем та перепон на шляху свого розвитку, почала переживати «ефект плато» (або застою), а на думку деяких освітян, навіть кризу. В. Гершуненко [46], К. Тетерятников [208], А. Кравцев, О. Турлак [212], М. Романюк [183] наголошують, що не можна ігнорувати той факт, що євангельська богословська освіта дійшла свого кризового стану. Ознаки кризи вони вбачають у зменшенні кількості студентів та незатребуваності випускників богословських навчальних закладів, що стало однією з причин неповернення багатьох українських студентів до України після закінчення ними західних богословських шкіл; у відмові багатьох шкіл від денних форм навчання через відсутність на них студентів; у великій кількості навчальних закладів при невисокій їх якості; у відсутності перспектив працевлаштування випускників богословських шкіл; у певній дистанції та недостатньо конструктивному діалозі між церквами та богословськими школами тощо.

Їх погляду протистоїть С. Санніков. Він упевнений, що процеси, які попередні автори ототожнюють з кризою, насправді є нічим іншим, як процесом зростання та трансформації богословської освіти. Він не заперечує наявності локальних криз богословської освіти у школах ЄААА, проте характеризує їх не як катастрофу, а як природніх супутників процесу зростання та розвитку. До того ж він висловлює думку, що критика богословської освіти та розмова про її кризу

є перш за все прихованою критикою складу керівництва системою освіти в ЄААА. О. Гейченко, хоча і не заперечує наявності кризи, проте, погоджуючись із С. Санніковим, не вбачає у ній стагнацію вітчизняної богословської освіти.

На нашу думку, зазвичай, не можна ігнорувати факти об'єктивної реальності і той дійсний стан, у якому опинилися євангельські богословські школи (а разом з ними й євангельська богословська освіта в Україні) і ті, проблеми, з якими вони зіткнулися. Проте, погоджуючись із С. Санніковим та О. Гейченко, вважаємо, що загальної кризи, як загального занепаду, все ж таки євангельська богословська освіта у нашій державі не переживала. Дійсно, мають місце певні негативні явища, які виникли через «білі плями» в українському законодавстві стосовно духовної освіти того часу; через недовідану контекстуалізацію західної моделі богословської освіти в українському середовищі; через прірву між навчальними духовними закладами та помісними церквами; через шкоду високої якості духовної освіти тощо. Проте усі вони були, якщо не очікуваними, то достатньо природними та прогнозованими, і не стали катастрофічними.

Зазвичай, розуміння поняття «криза» більш асоціюється (особливо на перший погляд) із поняттям «занепад». Проте, усім відомо, що кризовий стан може стати або «початком кінця», або «трампліном для зльоту». Це точка відліку й обрання подальшого напрямку: кінець (згорання діяльності) або старт (трансформація та розгорання діяльності). Криза (грец. Κρίσις) — це рішення, поворотний пункт. То ж варто було шукати відповіді на питання та приймати рішення, що буде далі з євангельською богословською освітою в Україні, і якою саме вона має бути? Доречи, ці питання поставали як перед богословськими освітянами, так і перед церквою, і державою. Однозначно зрозумілим стало те, що вже не може бути так, як було. Необхідним став пошук нових шляхів, підходів і форм для подальшого функціонування та розвитку євангельської богословської освіти в Україні.

На третьому етапі новітньої історії богословської освіти на території України (з прийняттям 1 липня 2014 р. та набуттям чинності 06 вересня 2014 р.

Закону України «Про вищу освіту», який з редакцією від 09 серпня 2019 р. чинний й до нині) став можливим розвиток богословської освіти через інтеграцію закладів вищої духовної освіти у систему освіти України зі збереженням автономії та релігійних особливостей їхньої діяльності, а також, отримання державного визнання їхньої освітньої та наукової діяльності [221, с. 280]. З вересня 2016 р. починають працювати дві комісії, функція яких полягає у визнанні державою документів закладів вищої духовної освіти. Низка закладів пішла шляхом отримання державної ліцензії своєї освітньої діяльності. Світські заклади вищої освіти відчинили двері для абітурієнтів з дипломами закладів вищої духовної освіти. Погоджуючись з В. Хромцом, вважаємо, що «усі ці процеси заклали тенденції формування нового етапу розвитку богословської освіти на найближчий час» [221, с. 368].

Закон України «Про вищу освіту», як влучно зазначив В. Хромець, «врахував цілий спектр побажань церков та релігійних організацій України», а саме:

1. Забезпечив повну незалежність від державних органів у освітній та науковій галузях.
2. Надав право (та не став обов'язковим) на проходження процедур ліцензування та акредитації. Забезпечив право видачі закладами вищої духовної освіти дипломів державного зразку після отримання ними державної акредитації.
3. Дозволив релігійним організаціям, які заснували духовні заклади освіти, впливати на визначення в них освітньої політики та принципів студентського самоврядування.
4. Відокремив державні органи від процедури призначення керівника закладу вищої духовної освіти.
5. Зробив можливим процес отримання ліцензії та акредитації, відкриття аспірантури та докторантури, а також спеціалізованої вченої ради за спеціальністю «Богослов'я», із значними поступками та визнанням документів викладачів закладів вищої духовної освіти еквівалентними державним документам.

б. «Виправляє історичну несправедливість у порушенні прав осіб, які отримали документи про освіту, наукові ступені та вчені звання у закладах вищої духовної освіти». Отримані ними до 01 вересня 2018 р. документи мають можливість бути визнаними еквівалентними державним документам, що надає право на працевлаштування у державні установи [221, с. 286–287].

Звичайно, це стало позитивним історичним явищем та доленосним рішенням для розвитку української богословської освіти, для діяльності богословських навчальних закладів. Проте вимагає певних змін у структурах шкіл, формах організації у них навчальних процесів та пошуків відповідей на ряд актуальних питань, які мають призвести до визначення школою власної позиції. Наприклад, чи треба отримувати державну ліцензію (а згодом і акредитацію) на освітню діяльність і тим самим підганяти усе під державні стандарти і надавати державі право на контроль за освітньою діяльністю школи? Чи залишати функціонуючими програми з тих спеціальностей, яких ще немає у державному реєстрі переліку освітніх спеціальностей (наприклад, «християнська освіта», «християнське консультування», «місіонерство», «жіноче служіння» тощо)? Де взяти достатню кількість педагогічних кадрів з відповідними науковими ступенями та вченими званнями? Як не втратити тих позитивних стосунків з церквами, які так нелегко будувалися? Адже, довгі роки непростих стосунків між державою та церквою, величезної прірви між світською та духовною освітою наклали свій відбиток і викликають певний страх у церков стосовно державного ліцензування та акредитації духовних навчальних закладів. Страх перед секуляризацією духовних навчальних закладів є досить розповсюдженим у церковному й богословсько-освітньому середовищі.

Варто відзначити, що позитивними явищем стали діалоги між духовними закладами вищої освіти та світськими закладами вищої освіти (напр., школи ЄААА та НПУ ім. М. П. Драгоманова), між закладами вищої освіти різних конфесій, які разом приймають участь у різноманітних заходах (напр., «Реформація 500», конференції з соціальних та екуменістичних питань тощо) [221, с.356].

Треба констатувати той факт, що останнім часом поряд з формальною академічною духовною освітою досить розповсюдженою стала неформальна духовна освіта, яка запроваджується через наступні форми організації навчання: цикли лекцій, тренінги, відкриті лекції, школи, наукові заходи (конференції, семінари, круглі столи, тощо). [221, с. 354]. Така форма організації освіти надає знання, вміння та навички, проте не передбачає отримання формальних документів на підставі проведеного контролю й оцінювання [Там само]. Вважаємо, що форми отримання неформальної богословської освіти будуть й надалі досить актуальними. Розділяємо погляди В. Хромця на те, що вони шукатимуть нових форматів та засобів підвищення власної якості [Там само].

Через те, що у фокусі нашого дослідження перебувають школи, які мають акредитацію ЄААА, то нас у першу чергу цікавить загальна картина стану євангельської богословської освіти в Україні з погляду на них.

За статистичними даними ЄААА на жовтень 2019 року до складу навчальних закладів ЄААА в Україні входять 24 євангельські богословські заклади. Серед них: 1 академія, 3 університети, 4 інститути, 14 семінарій, 1 навчально – дослідницький центр та 1 школа. Інститут ТСМ, хоча є закордонним, проте має низку філій в Україні, тому ми його також рахували. Цікавим вбачається той факт, що хоча ЄААА об'єднує вищі духовні навчальні заклади, проте її акредитацію має «Школа без стін» (ШБС), яка стала новаторським, але досить закономірним, явищем і набула достатньої популярності. ШБС є неакадемічним освітнім служінням, яке покликане відповісти на потреби церкви через підготовку лідерів нового покоління. Вона не є альтернативою класичним навчальним закладам, не має інфраструктурних ресурсів, проте досить активно інтегрована у церков. Виникла ШБС як спроба запропонувати гнучкий формат навчання для потенційних місіонерів. Проте з часом вона стала досить популярною серед підготовки лідерів різноманітних сфер служіння. Невеликий термін навчання, велика практична спрямованість, церковний формат, гнучкість та акцент на задоволенні насущних потреб у різних галузях церковних служінь – стали причинами її популярності та затребуваності.

Загальна кількість та географічне розташування богословських шкіл ЄААА свідчить про охоплення ними усієї території України та можливість задовольнити потреби у навчанні в усіх її регіонах. Отже, загальна картина досить оптимістична.

Проте, за чисельністю серед навчальних закладів ЄААА на території України переважають семінарії. Це свідчить про те, що головним фокусом уваги євангельської богословської освіти в Україні є саме підготовка служителів для помісних церков, а не підготовка національних богословів.

Це явище можна оцінити наступним чином: з одного боку, як позитивне, бо усі освітні заклади намагаються задовольнити потреби помісних церков у кваліфікованих служителях, а значить зробити усі види церковних служінь більш ефективними та продуктивними. До того ж необхідна кількість практикуючих служителів звичайно має переважувати необхідну кількість богословів, бо саме служителі є «польовими офіцерами» у виконанні Великого Доручення і місії Церкви. З іншого боку, це явище можна оцінювати як негативне, бо чимала кількість служителів стала незатребувана та не спроможна себе реалізувати, через те, що усі сфери служінь у діючих церквах з часом стали вже покриті, а нові церкви відкриваються не часто. Тому насущна церковна потреба посилати своїх членів на навчання спала і абітурієнтів у богословських навчальних закладах поменшало. А ось вагомих богословів, які б формували, розвивали та пропонували церкві здорове контекстуалізоване богослов'я, нажаль, не вистачає. Звичайно, що на це є певні об'єктивні причини (одна з яких – відсутність у нашій державі матеріальної забезпеченості богословської діяльності, що змушує шукати працевлаштування для матеріального забезпечення родини і лише у вільний час займатися богословськими дослідженнями та пошуками; друга – церкви ще, нажаль, не готові вивчати та запроваджувати відкриття сучасних богословів, тому результати їх дисертаційних досліджень в основному «припадають пилом на полицях»).

На нашу думку, щоб змінити ситуацію, варто шукати шляхи «будування мостів» між академічним середовищем та церковним, між богослов'ям та

практичним служінням, між дослідженнями та практичним застосуванням їх відкриттів. Одним із таких шляхів вбачаємо обов'язкову активну участь освічених, дипломованих богословів у практичному церковному служінні згідно з їх дарами та компетентностями. А це може потребувати зміни загальної парадигми мислення церковного керівництва та богословів – науковців.

Сучасна євангельська богословська освіта в Україні *стикається з низкою проблем.*

1) Неспроможність переважною більшістю помісних церков надати працевлаштування чи навіть залучити до служіння випускників богословських навчальних закладів.

2) Не всі керівники церков розуміють важливість богословської освіти, самі її не мають, не здобувають, а тому нерідко вбачають у випускниках богословських шкіл конкурентів для себе.

3) Дипломи богословських навчальних закладів тільки нещодавно почали признаватися державою і через відсутність у шкіл державної акредитації, випускники, які їх отримали, обмежені у правах на державне працевлаштування.

4) Студенти богословських закладів освіти (на відміну від студентів державних навчальних закладів) не мають державних пільг на зниження вартості проїзду у транспорті за студентським квитком, отримання субсидій на оплату комунальних послуг тощо [180].

5) Світ навколо нас настільки швидко змінюється й ринок попиту так стрімко вимагає все нових і нових компетентностей, що богословські школи не встигають (хоча й намагаються) своєчасно коригувати існуючі програми та відкривати нові, бо не мають достатньо ресурсів: фінансових, людських (викладачів – спеціалістів у певних галузях) та науково-методичних.

6) Нестача студентів у богословських школах, яка більшим чином зумовлена відсутністю можливості їхнього державного працевлаштування й змоги утримувати себе й свою сім'ю.

7) Відсутність у викладачів богословських шкіл часу та можливості у їхні робочі години (а не за рахунок власного часу) читати та опрацьовувати

літературу, проводити дослідження й писати власні наукові праці. Доки така ситуація залишатиметься, в Україні не буде власних вагомих християнських богословів, а також, педагогів – дидактів та методистів. Німецький педагог А. Дистервег наголошував, що «усюди цінність школи дорівнює цінності її вчителя». Тому викладачі богословських шкіл повинні мати можливість не тільки викладати, а й займатися дослідницькою діяльністю у свій робочий час.

8) Церкви не вважають за служіння викладацьку працю у богословській школі та підвищення кваліфікації викладачів через їхнє навчання. Справжнім служінням вважається тільки безпосереднє служіння власне у помісній церкві. Розповсюдженою є позиція: якщо ти печеш млинці для церковного буфету, ти служиш. Якщо ти викладаєш у богословській школі й паралельно підвищуєш свій кваліфікаційний рівень через формальну або самостійну освіту, при цьому у тебе не вистачає часу на служіння у помісній церкві, то ти не несеш жодного служіння. У такому разі ти підпадаєш під осуд й нарікання на те, що школа готує служителів, а самі викладачі не несуть служіння. І це призводить до того, що викладачі просто змушені знаходити час для служіння у церкві або за рахунок не удосконалення себе як викладача та богослова, або за рахунок власного часу відпочинку чи часу, відведеного для сім'ї.

9) Актуальною залишається проблема нестачі вільного часу у викладачів, бо задля того, щоб вони відпрацьовували своє трудове навантаження (ставку), їм доводиться багато чого робити. Проте, варто пам'ятати зауваження відомого педагога В. О. Сухомлинського: «Найважливіша умова духовного зростання педагога – це перш за все час – вільний час учителя. Пора зрозуміти, що чим менше у вчителя вільного часу, чим більше він завантажений всілякими планами, звітами, засіданнями, тим більше спустошується його духовний світ, і тим швидше настане та фаза його життя, коли вчителю, вже нічого буде віддавати вихованцям ... Час – ще і ще раз повторюю – це велике духовне багатство вчителя... Педагогічна творчість – складна праця, що вимагає величезної витрати сил, і, якщо сили не будуть відновлюватися, учитель видихається і не може працювати» [201, с. 492 – 495].

10) До нині без однозначної відповіді залишається досить актуальне питання: якою ж має бути сучасна євангельська богословська освіта? Яку освітню модель варто використовувати богословським навчальним закладам?»

Погоджуємося з В. Хромцом, який вважає, що починати дискусію про богословську освіту та богослов'я варто з визначення перш за все «про яку теологію йдеться мова і які функції вона виконує: богошукання, місіонерські, доксологічні чи наукові». Також, розділяємо його думку, що для церкви більш потрібна єрусалимська та женеvська моделі освіти з на основі афінської [224].

З огляду на те, що серед шкіл ЄААА в Україні по кількості переважають саме семінарії, то можна дійти висновку, що домінуючою освітньою моделлю є саме женеvська модель. Інститути, які входять до складу ЄААА, також більш орієнтовані на підготовку саме конфесійних служителів. Що ще більше посилює перевагу женеvської освітньої моделі на теренах України. Проте, можливості, які сьогодні держава надає богословським школам і потреба у розвитку сильного українського богослов'я наштовхують на думку: можливо, потрібно у ряді шкіл запроваджувати берлінську освітню модель, орієнтовану на серйозну підготовку сильних богословів – науковців? А можливо побудувати нову освітню модель, яка стане наслідком метаморфози афінської, єрусалимської, женеvської та берлінської моделей? Тобто, гібридна модель, яка вбере у себе певні ознаки усіх освітніх моделей. Поки що питання залишається відкритим. Розділяємо точку зору Хосе Ортега-і-Гассета, яку він висловив у своїй праці «Місія університету»: «Шукайте за кордоном інформацію, а не модель». Використовуючи досвід іноземних шкіл, українським богословським школам, варто створити власну модель чи моделі богословської освіти.

Отже, українським богословським школам (виходячи з набутого ними досвіду, розуміння подальших цілей та потреб сьогодення) треба визначитися з рядом питань:

- Яке богослов'я має бути покладено в основу їхньої освітньої діяльності?

- Якими знаннями, компетенціями та якостями має володіти випускник?

- Яку освітню модель запроваджувати?
- Які форми організації навчання використовувати?
- Як відповідати на сучасні виклики та задовольняти сучасні потреби?
- Як залишатися конкурентоспроможними серед великої чисельності інших навчальних закладів?

- Як організувати працю, підвищення кваліфікації та відпочинок викладачам богословських шкіл, щоб давати змогу для розвитку національного богослов'я та підвищення рівня богословської освіти у нашій державі?

Зрозуміло, що не одне соціальне явище не може не стикатися з певними проблемами та перешкодами на шляху свого розвитку. Це також стосується й богословської освіти в Україні. І хоча вважаємо її сучасний стан досить проблематичним, проте не критичним, і розцінюємо його, як той, що має великі перспективи подальшого розвитку.

Позитивними перспективами розвитку євангельської богословської освіти в Україні вбачаємо:

1) Конструктивний діалог між МОН України та богословськими навчальними закладами, результатом якого є признание дипломів, можливість отримання богословськими школами державної ліцензії, а у майбутньому й державної акредитації.

2) «Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» не лише надав можливість релігійним інституціям засновувати духовні навчальні заклади, але і зробив значний внесок у реальне забезпечення конституційного принципу рівності прав громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії, заклавши основи захисту соціальних прав громадян, що навчаються у духовних навчальних закладах. Так... стаття 11 Закону прирівняла студентів (слухачів) духовних навчальних закладів до студентів державних навчальних закладів у питаннях відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення часу навчання до трудового стажу [180].

3) Особливий інтерес представляє погляд Т. Дятлика, який коментує : «...моя особиста думка, що з огляду на 70 років духовного голоду на теренах колишньої радянської імперії, та з огляду на те, що в Україні біля 25 років богословська освіта була у своєрідному гетто (себто не визнавалась державою), рівень освіти підвищувався, але недостатньо. З вересня 2014 р. перед українськими духовними навчальними закладами відкрились безпрецедентні можливості, які тепер ми можемо використати, або ж проігнорувати з огляду на покращення якості богословської освіти. Проте, для того, щоб у нас з’явився свій справжній протестантський університет, а також свої якісні аспірантури, свої викладачі рівня доктора наук, свої національні інноваційні дослідження по теології, свій потужний християнський інтелектуальний-експертний пул, який би жив місією Бога не тільки на вулицях і в помісних церквах, що теж важливо, але й в науково-освітньому просторі, то для цього нам потрібні ще роки, щоб компенсувати 95 років маргіналізму. Це як засипати величезну і глибоку просвітницьку яму на шляху до наступного етапу якісного і кількісного зросту» [71].

4) Слід визначити, що слушною є думка В. Хромця, який, на підставі проведеного ним у своїй дисертації аналізу тенденцій та форм реалізації богословської освіти, впевнений, що вона матиме (як у короткостроковій, так і у середньостроковій перспективі) подальший розвиток. Це стало можливим у наслідок змін в українському освітньому законодавстві, яке скасувало розмежування між світською та духовною освітами [221, с.351].

5) Стосовно подальшого розвитку конфесійної богословської освіти в Україні В. Хромець достатньо переконливо довів такі тенденції:

- «коли конфесійний чи світський заклад вищої освіти самостійно, спираючись лише на свої ресурси, розвиває богословську освіту;
- коли конфесійні заклади вищої освіти формують консорціум для реалізації масштабніших проектів;
- коли конфесійний та світський заклад вищої освіти розвивають освітні партнерські програми;

- коли конфесійний заклад вищої освіти з закордонним закладом вищої освіти розвиває партнерську програму» [221, с.353-354].

б) Не можливо не погодитися з В. Хромцем, який наголошує, що активний розвиток найближчим часом матимуть партнерські програми між конфесійними та світськими закладами вищої освіти та створення консорціумів між протестантськими закладами вищої духовної освіти [221, с.354].

7) Розвитку набувають дистанційні форми навчання (он-лайн навчання (повне або часткове), відео семінари тощо).

8) Школи ЄААА, які мали лише програми рівня А (середня богословська освіта), В (вища богословська освіта, бакалавріат), зараз відкривають програми рівня D (повна вища богословська освіта, магістратура). Планується створення консорціуму для можливості відкриття аспірантури та докторантури. Тобто, як у світській, так і в богословській освіті, яку надаватимуть конфесійні вищі заклади духовної освіти відбувається розвиток ступеневого навчання: середня богословська освіта – бакалавріат – магістратура – аспірантура – докторантура [221, с. 355].

9) Постійне підвищення кваліфікації викладачів. До не давна ЄААА проводила заходи у цьому напрямі власними навчальними ресурсами. Тепер, за вимогами ліцензування, викладачі мають обов'язково й регулярно підвищувати рівень своєї кваліфікації, використовуючи навчальні ресурси, як ЄААА, так і світських вищих навчальних закладів.

10) Викладачі богословських ВНЗ мають змогу отримувати наукові ступені докторів філософії та докторів наук у галузі «Богослов'я» в аспірантурі та докторантурі світських державних вищих навчальних закладах (наприклад, в НПУ ім. М. П. Драгоманова).

Такою постає перед нами сучасна картина перспектив розвитку євангельської богословської освіти в Україні. Дійсно, її можна оцінювати, як позитивну та багатообіцяючу.

Отже, на нашу думку, на сьогодні стан євангельської богословської освіти в Україні можна класифікувати як проблематичний, проте досить

перспективний. Явними є прогрес і розвиток на кожному з представлених вище етапів новітньої історії богословської освіти (особливо двох останніх). Якщо представити це у вигляді зигзагоподібної лінії, то вона матиме вигляд підйому на початку 2-го етапу (кінець 80-х – початок 90-х років), досягнення верхньої точки у 90-ті роки, спад на початку 2000-х років і початок нового піднесення з 2014 року. Тобто, зараз ми перебуваємо на початку наступного зигзагу, який прямує уверх, проте, до бажаної вершини ще досить далеко.

Стосовно шкіл, які об'єднані Євро-Азіатською Акредитаційною Асоціацією, можна стверджувати, що вони досить швидко реагують на процеси, які відбуваються в освітньому полі нашої країни (наприклад, викладачі підвищують свій рівень кваліфікації через отримання наукових ступенів та вчених звань; школи стали на шлях отримання державної ліцензії, а Таврійський християнський інститут уже отримав її у травні 2019 року, тощо), та перебувають у стані пошуку найкращих шляхів рішення існуючих проблем і реалізації можливих перспектив розвитку сучасної євангельської богословської освіти.

1.3. Богословські підвалини освітньої діяльності вищих навчальних закладів ЄААА

Освітня діяльність будь-якого богословського навчального закладу чи організації має спиратися на певні богословські підвалини. Саме вони і є тією відправною точкою, яка визначає загальний напрямок та траєкторії руху, сфери діяльності, кінцеву мету та методи її досягнення. Вони являються «маячками», які не дають зійти з визначеного шляху, та платформою, на якій будується уся діяльність. Школи, що входять до складу ЄААА, звичайно, мають функціонувати за загально прийнятими богословськими догмами та сприяти розвитку і поширенню відповідного богослов'я у церквах. Тому, щоб з'ясувати богословські основи освітньої діяльності сучасних вищих навчальних закладів, що входять до складу ЄААА, варто визначити причини виникнення ЄААА, її місію, основні характеристики її богослов'я та шляхи його формування і

запровадження у школах ЄААА, а також, зрозуміти філософію освіти і стандарти ЄААА.

Причини виникнення ЄААА. Кінець 80-х та початок 90 – х років ХХ століття (як було вже зазначено вище, що це саме початок 2-го етапу (1988 – 2013 рр.) новітньої історії богословської освіти в Україні), коли ставлення держави до релігії і богословської освіти набуло ліберального характеру й спричинило активність євангельських церков і релігійних організацій, а разом з цим сприяло виникненню цілої плеяди різноманітних богословських навчальних закладів, можна характеризувати, як період загальної тяги до богословської освіти у протестантському середовищі. Коріннями вона уходить до принципів Реформації (а саме, принципу бібліоцентризму (Solo Scriptura) і принципу загального священства) і призводить до усвідомлення потреби у системних біблійних і богословських знаннях, які спроможна дати саме систематична богословська освіта [132, с. 69].

Тобто, сприятлива для становлення євангельської богословської освіти політична ситуація, що виникла в Україні, відіграла роль лакмусового паперу, через який у протестантському середовищі проявилася загальна жага до отримання компетенцій, що надає (формує) богословська освіта. Потреба задовільнити цю жагу та зазначені вище принципи Реформації (які наголошували на тому, що кожна віруюча людина є священником і має знати Біблію, яка є першоджерелом і підставою віри), стали імпульсами (поштовхами), що спричинили рух євангельських віруючих у напрямку отримання богословської освіти. Це було позитивним історичним явищем, яке призвело до формування й розвитку української євангельської богословської освіти.

Проте, не зважаючи на сплеск інтересу до богословської освіти того часу, все ж таки з боку багатьох церков відчувалася певна стриманість, причина якої крилася у сформованому роками релігійної неволі світогляді, в якому «інтуїтивне пізнання істини переважало над аналітичним» [132, с.70]. І хоча ця стриманість була однією з перешкод, проте не стала настільки вагомою, щоб зупинити масове виникнення богословських шкіл різноманітного формату.

Масові євангелізації, які через нестаток богословської освіти у їхніх організаторів та учасників, нерідко призводили до того, що відштовхували від церкви високоосвічених та мислячих людей [Там само], також стали показниками необхідності формування та поширення національної богословської освіти належного рівня.

Отже, релігійна свобода в Україні не тільки давала церквам можливості, але й ставила перед ними виклики. Все це актуалізувало важливість і необхідність якісної систематичної богословської освіти [Там само]. Однак, велика кількість богословських шкіл різного рівня, які стали відповіддю на освітню потребу того часу, не були належного рівня й не давали якісної богословської освіти, не стали достатньо контекстуалізованими і були не спроможними розвивати й запроваджувати національне богослов'я. Стала відчутною нагальна потреба у загальній координації роботи усіх навчальних закладів, створення єдиної стратегії їх функціонування, взаємодії та розвитку, а також прийняття єдиних освітніх стандартів належного рівня. Нестача богословських підручників рідною мовою, кваліфікованих національних кадрів професорсько – викладацького складу, спроможних адаптувати богословські та освітні здобутки західних науковців до українського церковного та суспільного контекстів, доповнили низку причин, що свідчили про необхідність виникнення богословської освітньої організації, яка б стала адекватною відповіддю на ці насувні проблеми.

Отже, потреба у створенні освітньої організації, яка б об'єднала євангельські школи, запропонувала їм єдині високі освітні стандарти, була зумовлена прагненням «підвищити академічний, прикладний та духовний рівень євангельських християн – баптистів й привести його у відповідність до міжнародних акредитаційних стандартів» [282] та координувати роботу богословських шкіл між собою і допомагати їм у співпраці з церквами.

Тому на конференції «Богословська освіта у братстві ЄХБ», яка відбулася у жовтні 1993 року в Москві, було прийнято рішення по створенню єдиної системи акредитації богословських навчальних закладів. А у жовтні 1997 року

на конференції «Богословська освіта – 3», яка також проходила у Москві, офіційно була заснована Євро-Азіатська Акредитаційна Асоціація (ЄААА), засновниками та першими членами якої стали 31 навчальний заклад (15 – із Росії, 13 – із України, 1- із Молдови, 1 – із Казахстану та 1 – із Узбекистану). 6 організацій стали її асоційованими членами. Відразу ж було прийнято Статут ЄААА, проект «Стандартів та критеріїв акредитації», «Сповідання віри ЄААА» та надіслано листа до Міжнародної ради з євангельської освіти (ІСЕТЕ) з проханням прийняти ЄААА до міжнародної спілки акредитаційних агентств [132, с.71-72]. Ця подія стала історичною для розвитку богословської освіти в країнах СНД взагалі, та в Україні зокрема. Вона стала вагомим внеском у розвиток українського національного богослов'я та євангельської богословської освіти.

На початку планувалося, що ЄААА буде саме баптиською акредитаційною асоціацією. Проте, зацікавленість до ЄААА богословських навчальних закладів інших євангельських союзів та подальша співпраця асоціації з міжнародними євангельськими акредитаційними агентствами сприяли створенню широкої міжевангельської площини для взаємодії [282].

Отже, причини, які зумовили виникнення ЄААА були досить вагомими й актуальними, а тому вимагали негайного вирішення цього питання. Неупорядкована, різноформатна, різнорівнева, низькопробна, не адаптована до українського богословського та соціального контексту тогочасна євангельська богословська освіта в Україні потребувала упорядкування та підвищення якості, яке вбачалося можливим лише через створення єдиної акредитаційної асоціації на власному полі.

Місія ЄААА. Місія представляє собою важливе завдання, доручення, високе призначення та відповідальну роль [7]. Євро-Азіатська Акредитаційна Асоціація має власну місію, яка є виконанням великої *Missio Dei* (місії Бога) через богословську освіту.

Крістофер Райт у своїй праці «Місія Бога» зазначив, що головною темою Біблії виступає місія [172, с. 11]. Він обґрунтовано доводить, що «місія належить

не нам, а Богові...і...місія Бога є тією первинною реальністю, з якої виникає будь-яке наше служіння» [172, с. 47]. Не можливо не погодитися з твердженням, що «суть не в тому, що у Бога є якась місія для Його церкви у світі; скоріше, у Бога є церква для здійснення Його місії у світі. Не місія створена заради церкви, а церква створена заради місії – місії самого Бога» [Там само]. Варто усвідомити те, що «місія належить Богові...і...Бог запрошує нас прийняти участь у ній» [172, с. 53]. Як і Пол Кларк, ми переконані, що наше розуміння місії Бога впливає на розуміння нашої місії у контексті богословської освіти [97]. Працюючи заради здійснення *Missio Dei*, християнські освітяни мають чітко розуміти сутність Божої місії та свою роль у її виконанні. Саме вони мають формувати та розвивати богослов'я, яке б допомагало розуміти Бога, Його місію, наше місце у цій місії та стало б провідною зіркою у її виконанні. Кристофер Райт наголошує, що «не повинно існувати богослов'я, яке не було б пов'язано з місією церкви, – воно або прямо виростає з місії церкви, або надихає і формує цю місію. І точно так само не повинно бути місії церкви, яка б здійснювалася без глибокої богословської вкоріненості у біблійний ґрунт. Немає богослов'я без місіонального ефекту, і немає місії без богословської підстави [285]. Місія церкви та богослов'я взаємопов'язані та невідривні одне від одного і становлять підґрунтя для богословської освіти. Про це влучно підмітив у своїй доповіді Р. Соловій, наголошуючи, що «церква існує завдяки місії Бога та заради неї, а богословська освіта існує заради церкви та богослов'я, як теоретичного осмислення її самосвідомості. І церква, і богослов'я мають місіональну природу: церква має місіонерське покликання, коріння богослов'я та практики знаходяться у Божій місії та місіональній ідентичності церкви. Богослов'я допомагає церкві усвідомити своє місіонерське покликання та участь у місії Бога. Богословська освіта також має місіональний характер. І якщо розглядати богословську освіту через призму *Missio Dei*, то варто зазначити, що вона існує задля того, щоб допомогти церкві глибше усвідомити своє місіонерське покликання та відкрити найактуальніші шляхи діяльної участі у місії спокутування та перетворення, яку виконує у світі Триєдиний Бог» [198].

Виходячи з того, що церква створена заради здійснення місії Бога, що богословські школи допомагають церкві у її виконанні, а ЄААА надає допомогу богословським школам, доходимо висновку, що через свою роботу ЄААА безпосередньо бере участь у виконанні місії Бога і місія Асоціації визначається розумінням *Missio Dei*.

Розділяємо погляд П. Пеннера, що «богословська освіта – це і підготовка до місії, і місія» [158]. Підготовка та спорядження служителів до здійснення місії Бога також є місією. При цьому якість виконання першої напряму залежить від якості виконання другої.

Як зазначено у Кейптаунському зобов'язанні: «Богословська освіта – це частина місіонерської діяльності, окрім благовісту. Місія Церкви на землі – служити справі Бога, а місія богословської освіти – зміцнювати і сприяти справі Церкви. Богословська освіта служить в першу чергу тому, щоб навчити тих, хто буде направляти церкву в якості пасторів-вчителів, готуючи їх до того, щоб передавати істину Слова Божого з вірністю, обґрунтованістю і ясністю; і в другу чергу воно служить тому, щоб підготувати весь Божий народ до виконання його місії, яка полягає в тому, щоб розуміти і адекватно передавати Божу істину людям у будь-якому культурному контексті» [96]. Отже, богословська освіта є одним із інструментів місіонерства. Вона не відокремлена від місіонерської діяльності, вона певною мірою і є місіонерською діяльністю. Вона має власну місію у Божій місії.

П. Пенер окреслює *місію богословської освіти* таким чином:

1. Навчати з різних дисциплін і предметів про місію Бога.
2. Підготувати до участі у місії Бога.
3. Показувати життям участь у місії Бога [158].

Місію богословської освіти мають виконувати богословські навчальні заклади. Саме вони готують служителів для церкви, яка має здійснювати місію Бога. Проте, як зазначалося вище, щоб якість освіти відповідала високим стандартам та випускала якісний «продукт» своєї праці, закладам освіти потрібна Асоціація, яка б об'єднувала їх та допомагала досягати й утримувати високий

рівень якості богословської освіти. Отже, стисло кажучи, *основна місія Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації полягає у наданні допомоги східно-європейським богословським школам в підготовці до виконання місії Бога*. Якщо розглянути ширше, то загальна *місія ЄААА*, як зазначено у її документах, полягає в наступному:

- ✓ Допомогти навчальним закладам Євразії досягти міжнародних стандартів.
- ✓ Підтвердити їх академічний та духовний рівень акредитацією, яка визнана у світі.
- ✓ Об'єднати фахівців у галузі богословської освіти.
- ✓ Забезпечити програмами, книгами, консультаціями та іншою професійною підтримкою.
- ✓ Розвивати східно-європейське євангельське богослов'я.
- ✓ Формувати академічну і дослідницьку культуру.
- ✓ Надавати дослідникам методологічну та ресурсну підтримку [282].

Отже, місія Асоціації знаходиться у контексті місії Бога та впливає з неї. А відповідно і уся діяльність ЄААА підпорядкована єдиній меті – виконанні *Missio Dei*. Це є свідченням важливості існування та функціонування Асоціації.

Через те, що ЄААА є «законодавчим органом» та «гарантом стандартів» для богословських шкіл, які входять до її складу, то їхня місія і богословські підвалини навчально-виховних програм мають знаходитися у відповідності з місією Бога (*Missio Dei*) та богослов'ям ЄААА.

Основні характеристики богослов'я та богослов'я освіти ЄААА. Якщо розглядати широко, то *богослов'я* можна розуміти як *роздуми про сенс, зміст та дії християнського віровчення* [61, с. 7]. Богослов'я – це єдність різноманіття теорій. Специфіка кожної теорії визначається конфесійними віросповіданнями та авторськими позиціями. Саме певне богослов'я є тим підґрунтям, на якому будується споруда вчення та діяльності церкви, богословських організацій та закладів освіти.

Богослов'я освіти – це богословськи обґрунтоване розуміння того, що таке освіта і якою ми прагнемо її бачити. На думку Д. Шмоніна, це теорія, яка допомагає побудові мосту між богослов'ям та практично орієнтованою педагогікою [267, с. 247]. Богослов'я дає «критичне християнське відображення» методів освіти і вбачає за головну мету допомогу людині в моральному та інтелектуальному перетворенні, покращенні [268, с. 217]. Предметом дослідження як богослов'я, так і богослов'я освіти є Слово Боже. *Богослов'я орієнтоване на визначення світогляду і цінностей, а богослов'я освіти* – на виокремлення богословських ідей стосовно освіти і виховання та шляхів їх втілення у навчально-виховні процеси.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що *богослов'я ЄААА* – це світоглядні та ціннісні погляди ЄААА, а *богослов'я освіти ЄААА* – це богословські ідеї, на які ЄААА орієнтує у освітньо – виховній діяльності всі школи, що входять до її складу, та пошук шляхів їх запровадження у навчально-виховні процеси.

Спираючись на основоположні документи ЄААА («Статут ЄААА», «Місія ЄААА», «Сповідання віри ЄААА», «Цінності ЄААА») та виходячи з діяльності ЄААА, можна виділити **основні характеристики богослов'я ЄААА:**

1. *Християнське віросповідання.*
2. *Протестантська конфесійна приналежність.*

Діяльність Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації ґрунтується на богословських підвалинах, які виникли із сенсу та змісту християнського євангельського віровчення і були відображені у документі «Сповідання віри», затвердженому загальними зборами 15 жовтня 1997 року з урахуванням поправок, змін та доповнень.

На підставі змісту цього документа, стає очевидним, що богослов'я ЄААА є християнським за віросповіданням та протестантським за конфесійною приналежністю. Воно різниться від католицького та православного, хоча усі вони виходять з первинного Нікейського і вторинного Нікейсько – Константинопольського символу віри (системи основоположних догматів

християнського віровчення), у основу яких було покладено Апостольське сповідання. Нікейський символ віри став загальноприйнятим як для східної, так і для західної християнської традиції, а з XVI ст. – і для протестантизму [145]. Протестантська приналежність також свідчить про визнання 5 Solo (основних ідей) Реформації та акцент на особистих стосунках з Богом, власному релігійному досвіді та наверненні.

3. *Добра воля.*

Аспект богослов'я ЄААА *добра воля* реалізується через те, що членами ЄААА богословські школи стають добровільно, а не примусово. Жодна школа не зобов'язана входити до складу ЄААА й дотримуватися загальних вимог. Кожна школа має можливість за власним бажанням у будь-який час вийти зі складу Асоціації.

4. *Місіональна спрямованість.*

Місіональна спрямованість богослов'я та діяльності ЄААА вбачається у тому, що вона допомагає східно – європейським богословським школам у виконанні місії Бога.

5. *Єдність.*

Біблійний принцип єдності, а не відокремленості, також є однією з характеристик богослов'я ЄААА. Єдність між Асоціацією і богословськими школами, які входять до складу ЄААА, та школами між собою. Єдність між ЄААА та іншими акредитаційними асоціаціями. Бог – є Богом єдності поміж Своїх дітей. Слово Боже скеровує нас на єдність та співпрацю. Тому позиція єдності є однією з ключових у богословських поглядах ЄААА.

6. *Співпраця й спільне служіння з церквою.*

Писання вчить нас, що служіння не варто, та і не можливо, виконувати наодинці. Цьому є чимало прикладів на його сторінках. Ісус, наш Учитель, посилав Своїх учнів на служіння по двоє. Співпраця один з одним у Асоціації і у богословській школі є важливим аспектом діяльності. А спільне служіння богословських шкіл і самої Асоціації з громадами помісних церков важливе для виконання місії Бога.

7. Цілісність особистості для служіння Христу.

Тільки цілісна особистість може бути порядною, добродійною, вірною, справді посвяченою, мати здорові стосунки з іншими та бути продуктивною у служінні Христу. Тому ЄААА дотримується позиції, що орієнтація на цілісність є досить важливою.

8. Взаємодія членів Тіла Христового для їхнього духовного зростання.

Духовне зростання є однією з ознак духовного здоров'я християнина. Проте жодна людина не може духовно зростати ізольовано. Вона потребує підтримки, викриття, молитов, спілкування тощо. Тому взаємодія християн для духовного зростання також є складовою богослов'я ЄААА.

9. Любов до Бога та один до одного.

Принцип любові є провідним у християнстві, бо однією з характеристик Бога є любов. Бог очікує від своїх дітей полюбовного ставлення до Нього та один до одного. Любов має проявлятися в усьому: в ставленні, у стосунках, у словах та думках. Любов є основою для побудови стосунків та ключовим елементом у співіснуванні та співпраці.

10. Поклоніння Богові.

Біблія акцентує нашу увагу на важливості поклоніння Богові. До того ж, на поклонінні, як на акті, певних діях, так і на поклонінні, як образу життя. З цього у діяльності ЄААА є акти поклоніння Богові під час загальних зборів, так і уся діяльність ЄААА та життя людей, які залучені до неї, є поклонінням Богові.

Отже, перелічені характеристики відображають світогляд та цінності ЄААА і є ключовими у її богослов'ї.

Із основних характеристик богослов'я, цінностей та діяльності ЄААА, можна виділити наступні *основні характеристики богослов'я освіти ЄААА*.

1. Розкриття педагогічних можливостей протестантського богослов'я.

Кожне богослов'я має педагогічні, тобто, навчально-виховні можливості, які реалізуються через навчально-виховні процеси та педагогічну діяльність.

Протестантське богослов'я спонукає до отримання знань щодо особистості Триєдиного Бога, Його Слова, спокутування, значення жерти Христа, Божої місії, моделей поклоніння та сфер служіння Йому. Також воно орієнтоване на виховання особистості, яка має особисті стосунки з Богом, прагне до уподібнення Христу, переживає власний релігійний досвід, навернення та відродження у Христі. Тобто навчання і виховання мають відповідати особливостям саме протестантського богослов'я. Отже, педагогічна діяльність та навчально-виховні процеси у школах ЄААА повинні забезпечувати умови для розкриття усіх педагогічних можливостей протестантського богослов'я та сприяти формуванню особистості з християнським протестантським світоглядом.

2. Вивчення освіти та її проблем з богословської точки зору.

Освіта, як пізнавальна діяльність щодо отримання або вдосконалення знань, умінь та навичок, має власну мету та стикається з різноманітними проблемами на шляху її досягнення. Площина діяльності та інтересів ЄААА – богословська освіта, тобто визначення сфери знань, умінь і навичок, які вона має надавати. Вивчення і аналіз результатів освітньої діяльності богословських шкіл. А також визначення проблем, які постають перед богословською освітою, та винайдення шляхів їх уникнення або засобів щодо їх усунення. І все це має відбуватися через призму протестантського богослов'я.

3. Християнсько-протестантське віровчення та цінності у основі навчання і виховання.

Навчальні та виховні програми та заходи у школах ЄААА мають базуватися на символі віри, який визнають протестантські конфесії, та формувати у студентів систему християнських цінностей.

4. Добра воля та свобода вибору особистості у взаємовідносинах та співпраці.

Кожна школа, що входить до складу ЄААА, має дотримуватися загально прийнятих акредитаційних норм та стандартів щодо навчальних та виховних програм, проте, не порушуючи їх та не виходячи за їх межі, може бути досить

вільною у виборі предметів, професорсько-викладацького складу, розкладу, навчального плану, робочих програм, методів та засобів навчання і виховання, навчально-виховних заходів тощо. Кожна школа має право запроваджувати як акредитовані, так і не акредитовані програми різних освітніх рівнів. Виховна діяльність шкіл мусить бути орієнтованою на формування особистості, яка має право вільного вибору, здатна робити правильний власний вибір, нести відповідальність за наслідки свого вибору, уміти спілкуватися та співпрацювати з іншими, тобто буди соціально адаптованою відповідальною особистістю, яка здатна будувати здорові стосунки з Богом та людьми, та має право на власний вибір.

5. *Єдність, а не відособленість, у стосунках та взаємодії. Формування вміння працювати у команді.*

Бог є Богом єдності, тому, виховуючи студентів, працівники шкіл ЄААА мають через власний приклад особистих стосунків, через предмети та виховні заходи формувати у них розуміння єдності та уміння працювати в команді.

6. *Формування особистості, яка розуміє своє покликання, власне місце у місії Бога та займає активну позицію щодо її виконання.*

Не всі студенти, які навчаються у богословських школах, ще до свого вступу мали чітке уявлення про своє покликання і свої дари та розуміли, де саме їхня ніша у різноманітні церковних служінь. Під час навчання вони мають або затвердитися у тому покликанні, яке вони уже усвідомили, або зрозуміти його. І не тільки зрозуміти, а й стати активними служителями, які виконують своє покликання. Цьому мають сприяти предмети, заходи, стосунки з педагогами та працівниками школи, стосунки з іншими студентами, проходження практики у помісних церквах.

7. *Розуміння особистістю себе як частини церкви та важливості здійснення служіння для поширення Царства Божого.*

Під час навчання у богословській школі у студентів має формуватися усвідомлення себе частиною церкви та долучення до певного служіння.

8. *Формування цілісної особистості.*

Цілісність особистості передбачає відповідність змісту внутрішнього стану людини та її переконань із зовнішньою діяльністю. Також це здатність зберігати свої принципи, життєві позиції та цінності у критичних ситуаціях. Цілісна особистість має стійкий світогляд та систему цінностей. Вона не схильна до внутрішніх протиріч. Чим стійкіші цінності особистості, міцніші її переконання, життєві принципи та ідеали, тим краще проявляється цілісність.

Формування цілісної особистості відбувається через зовнішнє оточення, взаємодію з ним та його вплив.

Тому атмосфера, яка оточує студентів богословських шкіл, має бути сприятливою для формування їхньої цілісності, для виховання християнських норм моралі та поведінки.

9. Особисте духовне зростання та взаємодія у цьому процесі з іншими.

Здорове духовне зростання не може відбуватися ізольовано від взаємодії особистості з іншими особистостями. Власні особисті стосунки з Богом кожного студента мають бути пріоритетними у виховному процесі. Проте спілкування і вплив студентів та співробітників один на одного є важливими для їхнього духовного зростання. Тому школа має формувати у студентів усвідомлення, що їхнє духовне зростання є не лише їхньою особистою справою, а є справою загальною. Навчально-виховні заходи повинні допомагати студентам стати відкритими для отримання допомоги чи надання допомоги іншим.

10. Виконання досліджень, спрямованих на осягнення справ Божих у світі, церкві, суспільстві і окремій особистості, з метою застосування їхніх результатів для поширення Царства Божого.

Богословські школи мають сприяти дослідницькій діяльності студентів та викладачів та допомагати у практичному застосуванні отриманих результатів досліджень.

11. Прагнення до високої якості богословської освіти.

ЄААА пропонує своїм школам високі міжнародні стандарти якості богословської освіти, отже і очікує дотримання цих стандартів. Тому навчально-

виховні процеси мають постійно вдосконалюватися і відповідати поставленим стандартам вимогам.

12. Прагнення до високої якості та практичної цінності богословських досліджень.

Науково – дослідницька діяльність викладачів та студентів шкіл ЄААА повинна бути якісною та практичною. Науково – дослідницькі праці мають бути на високому академічному рівні і стати корисними для розвитку тих галузей, у яких відбувалося дослідження.

13. Стимулювання професійного розвитку і зростання для досягнення більш повної реалізації дарів, талантів і здібностей кожної людини.

Навчально-виховна діяльність у школах ЄААА має сприяти професійному розвитку і зростанню студентів у сферах їхніх служінь, допомагати розвивати вміння та навички, які б максимально розкривали їхні дари і таланти, та були реалізованими. Прищеплення студентам бажання ставати все більш ефективними у своїх служіннях, а через це формування прагнення до вдосконалення своїх умінь мають бути одними із основних задач навчально-виховних процесів.

14. Вивчення та формування богослов'я, що служить розвитку євангельських церков.

Випускники богословських шкіл повинні мати сформовані богословські погляди, чітко орієнтуватися у догматах протестантського богослов'я, бути апологетами своєї віри, уміти передавати іншим здорове богослов'я.

У наступному розділі нашого дослідження ми будемо детально аналізувати навчально-виховні програми і процеси, які функціонують в українських богословських школах, що входять до складу ЄААА. Ми досліджуватиме богословські основи навчально-виховних процесів, а саме вони і є тими богословськими ідеями, які ЄААА пропонує своїм школам, тобто основними характеристиками богослов'я освіти ЄААА. Тому досліджувати навчально-виховні процеси ми будемо через призму богослов'я освіти ЄААА.

Шляхи формування та запровадження богослов'я та богослов'я освіти ЄААА у школах ЄААА. Євро-Азіатська акредитаційна Асоціація формує та запроваджує богослов'я та богослов'я освіти, які є провідними у роботі шкіл, що входять до її складу. Навчальні та виховні програми, а також організація та проведення навчально-виховних процесів у даних школах мають відображати характеристики даного богослов'я та богослов'я освіти. Шляхи, якими формується та запроваджується у школах ЄААА богослов'я та богослов'я освіти ЄААА визначаються структурою самої Асоціації.

Євро-Азіатська Акредитаційна Асоціація складається з:

- *Загальних зборів представників членів Асоціації*
- *Ради ЄААА*
- *Виконавчої дирекції ЄААА*
- *Трьох відділів: 1. Відділ акредитації; 2. Відділ освіти; 3. Ресурсно-дослідницький центр.*

А також вона входить до *міжнародної спільноти*, тобто до сім'ї регіональних акредитаційних агентств, які охоплюють світові євангельські навчальні заклади. Всі вони входять до складу *ICETE (Міжнародної Ради з євангельської богословської освіти)*.

Загальні збори представників членів Асоціації представляють собою вищий орган Асоціації і мають право приймати рішення, коли у зборах приймає участь не менш половини членів Асоціації. Збори відбуваються за необхідністю, проте не рідше 1 разу на 2 роки [282].

На Загальних зборах приймаються рішення з організаційних питань та відбувається спілкування, навчання і обговорення тем стосовно богослов'я, місії, розвитку, підвищення рівня кваліфікації професорсько – викладацького складу, проблем та шляхів їх усунення тощо у богословській освіті взагалі, та в богословських школах ЄААА зокрема. Через те, що на Зборах присутні представники усіх (або більшості) шкіл, то саме ці Збори і є основним із шляхів формування та запровадження богослов'я та богослов'я освіти ЄААА у школи ЄААА. Очікується, що після Зборів представники шкіл (а це зазвичай керівники

навчальних закладів, проректори з навчальної та виховної роботи, викладачі) запроваджуватимуть у своїх школах прийняті стандарти та напрямки діяльності відповідно до богослов'я та богослов'я освіти ЄААА.

Рада ЄААА є керівним органом ЄААА в період між Загальними зборами та збирається 2 рази на рік. Складається вона з 5-12 осіб, які обираються терміном на 2 роки, проте не більше 3-х разів.

Виконавча дирекція ЄААА є виконавчим органом, що забезпечує реалізацію рішень, прийнятих Загальними зборами та Радою Асоціації, а також керує роботою ЄААА в період між Радами. До складу Виконавчої дирекції ЄААА входять керівники відділів акредитації, освіти та ресурсно-дослідницького центру. Виконавча дирекція підзвітна Раді ЄААА [Там само].

Відділ акредитації координує процес акредитації шкіл та розробляє стандарти для навчальних програм [Там само].

Богослов'я та богослов'я освіти ЄААА доносяться через акредитацію, акредитація через вимоги (стандарти) і все це відбувається з доброї волі членів ЄААА. Саме стандарти щодо змісту навчальних та виховних програм і організації навчально-виховних процесів є визначальними у діяльності шкіл, що входять до складу ЄААА.

Акредитація і стандарти – є шляхами, через які формуються та запроваджуються богослов'я та богослов'я освіти ЄААА у школи ЄААА, через те, що школи, мають дотримуватися поданих їм стандартів та, проходячи процес акредитації, підтвердити власну відповідність богословським, академічним та виховним вимогам.

Відділ освіти організовує та проводить заходи з підвищення кваліфікації спеціалістів у галузі богословської освіти. Також сприяє зміцненню партнерських стосунків між навчальними закладами, що входять до складу ЄААА. Його місія полягає у розвитку традиційних та інноваційних форм богословської освіти, підвищенні рівня кваліфікації керівників євангельських шкіл та наданні консультаційної та методичної допомоги [Там само].

Заходи щодо підвищення кваліфікації та зміцнення партнерських стосунків є шляхами запровадження богослов'я та богослов'я освіти ЄААА у школи ЄААА, бо через них представники шкіл навчаються та діляться власним досвідом, що допомагає у розповсюдженні та функціонуванні богословських та освітніх поглядів Асоціації.

Ресурсно-дослідницький центр ініціює, координує та здійснює дослідницькі проекти ЄААА у галузі біблеїстики, богослов'я, історії євангельського руху та в інших сферах християнської думки у країнах Східної Європи з метою надання допомоги Церкві і богословським навчальним закладам у розвитку східно-європейського євангельського богослов'я, а також у пошуку актуальних шляхів проголошення і втілення Євангелія Царства. Основними сферами роботи центру, крім організації досліджень, є також розвиток дослідників і академічної культури, проведення методологічних семінарів та науково-практичних конференцій, об'єднання східних євангельських дослідників для участі у спільних проектах, публікація результатів досліджень, представництво євангельського богослов'я в богословському та науковому середовищі, розвиток дистанційного навчання «Богослов'я онлайн» та надання послуг онлайн бібліотеки ЄААА [Там само].

Дослідницькі проекти, публікації результатів досліджень, методологічні семінари, науково-практичні конференції, доступ до онлайн-бібліотеки ЄААА стали шляхами, за допомогою яких відбувається формування та запровадження у школи ЄААА богослов'я та богослов'я освіти ЄААА, тому що вони виявляють ті богословські ідеї, на які ЄААА орієнтує свої школи.

Отже, як видно з усього вище переліченого, у ЄААА є різноманітні шляхи формування і запровадження свого богослов'я та богослов'я освіти у школи, що входять до її складу. Усі вони важливі та продуктивні. Проте, на нашу думку, саме Загальні збори є основним з цих шляхів, тому що вони є вищим органом Асоціації, саме на них більшим чином обговорюються й визначаються характеристики богослов'я і богослов'я освіти ЄААА та через загальну присутність представників навчальних закладів, що входять до складу ЄААА, є

найбільша вірогідність, що вони швидше будуть запроваджені у школах. Також Загальні збори приймають акредитаційні стандарти, яким мають відповідати навчальні та виховні програми і процеси, що забезпечуватиме їхню відповідність богослов'ю та богослов'ю освіти ЄААА.

Стандарти ЄААА. Академічні стандарти ЄААА для програм будь – якої форми навчання – це перелік узгоджених зі світовими освітніми стандартами вимог до акредитованих навчальних програм, яким мають відповідати школи, що входять до складу ЄААА.

Мета діяльності ЄААА – це допомога членам ЄААА (тобто богословським школам, що входять до її складу) у їхньому функціонуванні та розвитку, а також реалізації їхньої місії, яка є частиною загальної місії Бога.

Основним інструментом надання такої допомоги є акредитація. Вона дається в наслідок відповідності школами акредитаційним стандартам, через які вони долучаються до певної богословської освіти.

Серед стандартів, що відображають богослов'я та богослов'я освіти ЄААА, можна виділити наступні. Саме вони і будуть у полі зору нашого дослідження при вивченні українських шкіл, що входять до складу ЄААА.

За стандартами Євро-Азіатської Акредитаційної комісії кожна школа може подавати на акредитацію програми бакалаврського і вище рівнів незалежно від кількості вже акредитованих програм. Стандарти вимагають від шкіл наявності чіткої та відповідної до Священного Письма *місіонерської заяви*, тобто місії школи, а також сповідання віри, опис історії школи та легальний статус, що забезпечуватиме виконання заявленої місії. Зрозуміло, що місія школи та сповідання віри школи мають бути у відповідності до місії та сповідання віри ЄААА, а не суперечити їм. Це є важливою умовою для співпраці та взаємного розвитку. У місіонерській заяві відображена головна мета та причина існування школи. Вимоги ЄААА до місіонерської заяви шкіл наголошують на тому, що вони мають відображати той факт, що школи є закладами освіти, для якої Писання є базою, а християнський спосіб життя і служіння – головною метою існування. Також місія школи відображає причину

навчання студентів та сферу їхньої діяльності після її закінчення. Місія ЄААА та місії шкіл, що входять до її складу, мають виходити із загальної місії Бога і бути підпорядкованими їй.

Від школи також вимагається *стратегічний план* її розвитку, відповідний до її місіонерської заяви. До плану мають додаватися короткострокові (1-5 років) та довгострокові (5-10 років) цілі та способи їх досягнення.

Для кожної акредитуємої програми школа повинна визначити чіткі *задачі, результати навчання та докази їх досягнення*. Школа має довести, що кожен випускник успішно виконав усі поставлені перед ним вимоги.

Важливою вимогою до школи є *критичне оцінювання* нею своїх задач, програм, предметів, досягнень кожні 3 – 5 років. Це допомагатиме школі бути гнучкою та вносити певні корективи у разі необхідності для отримання кращих результатів своєї навчально-виховної діяльності.

Досить високим стандартам має відповідати *викладацький склад*. Кожен його член повинен мати відповідну кваліфікацію, духовні якості та бути відданим служінню. Також школа, за підтримки ЄААА, має забезпечувати своїх викладачів можливістю підвищення їхнього кваліфікаційного рівня, та мати план розвитку викладацького складу.

Навчальні програми та академічні вимоги мають постійно вдосконалюватися та відповідати вимогам сучасності та потребам Церкви.

Щодо загальних вимог до навчальних програм, то обов'язковим є представлений у Стандартах обсяг предметів з циклів «вивчення Біблії», «теоретичне богослов'я», «практичне богослов'я». Зрозуміло, що базуватися вони мають на богословських підвалинах, визначених ЄААА.

Адекватною до функціонуючих у школі програм має бути **бібліотека** [14].

Слід зазначити, що Стандарти ЄААА узгоджені із міжнародними стандартами для богословських шкіл високого академічного рівня, бо Євро-

Азіатська Акредитаційна асоціація входить до складу *ICETE (Міжнародної Ради з євангельської богословської освіти)*.

Вважаємо, що саме описані вище вимоги (які представлені у Стандартах ЄААА) забезпечують запровадження богослов'я та богослов'я освіти ЄААА у школи ЄААА, тому що через їх дотримання чи нехтування проявлятиметься відповідність або невідповідність школами богословським та освітнім ідеям ЄААА. Якщо школи повністю виконують представлені їм вимоги, то вони будуть свої навчальні та виховні програми та увесь навчально-виховний процес на богословських основах навчання і виховання, закладених ЄААА. Отже, дотримання Стандартів є пріоритетною задачею усіх богословських шкіл, що є членами ЄААА.

У наступних розділах нашого дослідження ми аналізуватиме документи, в яких представлені місіонерські заяви шкіл, навчальні та виховні програми, навчально-виховні процеси та стратегічні плани розвитку школи, через призму богослов'я, богослов'я освіти та стандартів ЄААА, що дасть нам змогу виявити ступінь наявності богословських основ навчання та виховання та їх вплив на навчально-виховні процеси у сучасних школах ЄААА, які знаходяться на території України.

Висновки до першого розділу

Аналіз вітчизняних і зарубіжних літературних джерел та дисертаційних досліджень дає підстави стверджувати, що, не зважаючи на цілий ряд праць з питань освіти (І. Зязюн, В. Кремень, І. Бех, С. Черепанова, Г. Сагач, Г. Балл, Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, Г. Ващенко, В. Волошина, Л. Виготський, П. Гальперін, І. Підласий, Н. Тализіна, Ч. Куписевич, В. Оконь, О. Падалка, Х. Ортега-і-Гассет, С. Гессен, Ю. Хабермас, Б. Лонерган, Г. Корнетов, О. Новіков, Ю. Турчанинова, Е. Гусинський тощо), богословської освіти (Д. Шмонін, Д. Келсі, Р. Бенкс, Б. Едгар, М. Лена, К. Кенгель, У. Бенсон, Г. Хендрікс, Д. Гроппо, Е. Планшар, П. Пеннер, В. Хромець, Я. Пелікан, М. Черенков, К. Тетерятников, А. Пузинін, Т. Дятлик тощо) та богослов'я освіти (Г. Аумада, Д. Гроппо, П.

Тілліх, Д. Келсі, Б. Едгар, Р. Бенкс, М. Хігтон, Д. Шмонін, Г. Вдовина тощо), дослідження богослов'я освіти ЄААА та богословської освіти, яку надають школи, що входять до її складу, ще не стали предметами глибокого наукового аналізу та потребують детальнішого вивчення.

1. У розділі зазначено, що богословська освіта є одним із різновидів освіти. Під нею розуміється вища освіта, яка пов'язана з богослов'ям, тому що початкову та середню прийнято розуміти як релігійну освіту.

2. З'ясовано, що досить не існує однозначного розуміння того, якою має бути богословська освіта. Виявлено, що у працях дослідників богословської освіти відсутні формулювання єдиних стандартів «універсальної богословської освіти», які були б обов'язковими для богословських шкіл усіх конфесій, рівнів акредитації, культурного контексту тощо.

3. У дослідженні представлено декілька існуючих моделей богословської освіти (такі як Афінська, Берлінська, Єрусалимська та Женевська) та зазначено, що через те, що серед шкіл ЄААА в Україні по кількості переважають саме семінарії, доходимо висновку, що домінуючою освітньою моделлю є саме женеvська модель. Проте, враховуючи можливості, які держава надає богословським школам і потребу у розвитку сильного українського богослов'я порушуємо питання: 1. Можливо, потрібно у ряді шкіл запроваджувати берлінську освітню модель, орієнтовану на серйозну підготовку сильних богословів – науковців? 2. Можливо, настав час створити нову освітню модель, яка стане наслідком поєднання афінської, єрусалимської, женеvської та берлінської моделей? Тобто, виникнення потреби у створенні гібридної моделі, яка вбере у себе певні ознаки усіх освітніх моделей.

4. Визначена специфіка богословської освіти, яка полягає у її Богоцентричності.

5. Зазначено, що богослов'я освіти представляє собою позицію церкви щодо освіти. А через багатоконфесійність християнства, яка передбачає різноманітність конфесійного богослов'я, стає зрозумілою відсутність

уніфікованого богослов'я освіти, бо кожна конфесія пропонує власну концепцію богослов'я освіти, тобто свої богословські погляди щодо навчання та виховання.

6. У ході дослідження дійшли висновку, що потрібен розвиток протестантського богослов'я освіти, яке б спиралося на Писання, ідеї Реформації, духовно – педагогічний досвід та новітні педагогічні розробки.

7. Вбачаємо нагальну потребу в фундаментальних дослідженнях і працях, в яких була б сформульоване та пояснене саме протестантське богослов'я освіти.

8. Розуміючи, що протестантизм, на відміну від католицизму та православ'я, являє собою чималу сукупність протестантських конфесій (наприклад, баптизм, п'ятидесятництво, пресвітеріанство, лютеранство, харизматизм тощо), доходимо висновку, що єдиного протестантського богослов'я освіти не існуватиме, а тільки його концепції, які матимуть риси спільні з усіма протестантськими конфесіями та характеристики спільні з католицизмом і православ'ям як християнськими віровченнями.

9. У розділі представлено існуючий в Україні дискурс стосовно конфесійної приналежності богословської освіти і висвітлено три позиції з цього питання (1. Богословська освіта має суто конфесійний характер і надається у конфесійних закладах освіти; 2. Богословській освіті притаманний неконфесійний (світський) характер і надаватися вона може як в конфесійних, так і в світських закладах освіти; 3. Богословська освіта є виключно науковою дисципліною зі світським характером, яка має надаватися виключно у світських закладах освіти). У цьому дискурсі долучаємося до представників першої позиції і вважаємо, що богословська освіта має конфесійний характер і краще розвиватиметься у лоні конфесійних закладів освіти, бо все ж таки покликана задовольняти потреби певної конфесії. Проте вважаємо, що конфесійний заклад може надавати світські спеціальності, та не світську освіту, яка допускає позарелігійні погляди учасників навчально-виховного процесу, а світську освіту, яка дає право вивчати богослов'я і різні небогословські дисципліни. Тобто, богословські навчальні заклади можуть надавати богословські та небогословські спеціальності. Дипломи таких вузів мають бути державного зразку й гарантувати

як церковне (у церквах та парацерковних організаціях, місіях тощо), так і державне (установи, підприємства, організації тощо) працевлаштування.

10. Розглянуто сучасний стан богословської освіти в Україні, проблеми та перспективи розвитку і зроблено висновок, що на сьогодні стан євангельської богословської освіти в Україні можна вважати проблематичним, проте перспективним.

11. Вивчено богословські підвалини освітньої діяльності вищих закладів освіти, які входять до складу ЄААА. Визначено та представлено основні характеристики богослов'я та богословської освіти ЄААА, через призму яких у розділі 2 нашого дослідження проводитиметься детальний аналіз навчальних та виховних програм, за якими функціонують заклади вищої освіти у складі ЄААА.

12. Досліджено, що у ЄААА є різноманітні шляхи формування і запровадження свого богослов'я та богослов'я освіти у школи, які входять до її складу. Впевнені, що усі вони важливі та продуктивні. Проте, вважаємо, що саме Загальні збори є основним з цих шляхів, тому що вони є вищим органом Асоціації і саме на них більшим чином обговорюються й визначаються характеристики богослов'я і богослов'я освіти ЄААА та через загальну присутність представників навчальних закладів, що входять до складу ЄААА, є найбільша вірогідність, що вони швидше будуть запроваджені у її школи. Також Загальні збори приймають акредитаційні стандарти, яким мають відповідати навчальні та виховні програми і процеси, що забезпечуватиме їхню відповідність богослов'ю та богослов'ю освіти ЄААА. Все це свідчить про їхню велику значимість на продуктивність.

Серед українських богословів, керівництва церков і семінарій, викладачів вищих духовних навчальних закладів та конфесійних університетів, однозначного розуміння, якою має бути богословська освіта, не існує, а також відсутні єдині для усіх стандарти підготовки богословів. Кожна конфесія, навчальний заклад чи навіть окрема особистість можуть розуміти богословську освіту зовсім по-різному. У працях дослідників богословської освіти відсутні формулювання уніфікованих стандартів «універсальної богословської освіти»,

які були б обов'язковими для богословських шкіл усіх конфесій, рівнів акредитації, культурного контексту тощо.

Специфіка богословської освіти полягає у її Богоцентричності, у наданні абсолютного значення релігійним знанням, цінностям і практичним настановам.

Стан євангельської богословської освіти в Україні можна вважати проблематичним, проте перспективним. Явними є прогрес і розвиток на кожному з етапів новітньої історії богословської освіти (особливо двох останніх). Якщо представити це у вигляді зигзагоподібної лінії, то вона матиме вигляд підйому на початку 2-го етапу (кінець 80-х – початок 90-х років), досягнення верхньої точки у 90-ті роки, спад на початку 2000-х років і початок нового піднесення з 2014 року. Тобто, зараз ми перебуваємо на початку наступного зигзагу, який прямує вверх, проте, до бажаної вершини ще досить далеко. Стосовно шкіл, які об'єднані Євро-азіатською акредитаційною асоціацією, можна стверджувати, що вони досить швидко реагують на процеси, які відбуваються в освітньому полі нашої країни (наприклад, викладачі підвищують свій рівень кваліфікації через отримання наукових ступенів та вчених звань; вищі духовні заклади стали на шлях отримання державних ліцензій, а Таврійський християнський інститут уже отримав її у травні 2019 року, тощо), та перебувають у стані пошуку найкращих шляхів рішення існуючих проблем і реалізації можливих перспектив розвитку сучасної євангельської богословської освіти.

На сучасну українську богословську освіту з приводу її конфесійного характеру та закладів освіти, в яких її можна здобути, єдиної позиції не існує. Богослови, дослідники та духовні освітяни висловлюють різні позиції, які представлені на міжконфесійних богословських платформах, таких як різноманітні богословські та методологічні заходи, публікації у періодичних виданнях та літературних джерелах, навчально-виховні процеси у закладах освіти тощо. Усі вони мають право на існування, бо дійсно в Україні можна отримати богословську освіту у достатньо широкому спектрі вищих навчальних закладів. Представники церков часто вважають, що богословська освіта має суто конфесійний характер і повинна надаватися саме у конфесійних закладах освіти.

Викладачі університетів часто стверджують, що богословська освіта носить неконфесійний (світський) характер, тому може надаватися і конфесійними, і світськими навчальними закладами. Деякі представники академічних інституцій навіть наголошують на тому, що тільки світське богослов'я, яке розвивається у світських закладах освіти, можна називати наукою. Найбільш легітимною у богословській спільноті України є теорія, що богословська освіта має конфесійний характер і краще буде розвиватися у лоні конфесійних закладів освіти, бо така освіта перш за все покликана задовольняти практичні потреби певної конфесії у різноманітних служителях. Проте очевидно, що конфесійний заклад може надавати світські спеціальності, однак не цілком світську освіту, яка допускає позарелігійні світоглядні орієнтації учасників навчально-виховного процесу, а цілісну світську освіту, яка надає можливість вивчати богослов'я. Це дасть змогу отримати спеціальність, за якою випускник зможе працевлаштуватися у державних установах, організаціях, підприємствах тощо (йому не потрібно буде задля цього вступати до світського навчального закладу), проте він зможе укорінитися у власному релігійному світогляді та відчувати себе досить комфортно та природньо у звичному для нього середовищі. Така позиція розширює межі: конфесійний заклад освіти не тільки готує служителів для церкви, але й дає різні спеціальності для працевлаштування, проте зберігає конфесійну автентичність, світоглядні та моральні цінності. Отже, богословська освіта є конфесійною. А богословські навчальні заклади можуть надавати богословські та небогословські спеціальності. Дипломи таких вузів мають бути державного зразку й гарантувати як церковне (у церквах та парацерковних організаціях, місіях тощо), так і державне (установах, підприємствах, організаціях тощо) працевлаштування. Слушним може бути зауваження: держава дає більші свободи людям, бо у світських закладах освіти можуть навчатися як релігійні, так і атеїстичні люди, тобто усі незалежно від світоглядних переконань. А в конфесійних навчальних закладах – тільки релігійні люди, хоча окрім богословських спеціальностей заклад може пропонувати і світські спеціальності.

У протестантському богословському середовищі усвідомлюється необхідність у фундаментальних дослідженнях, у яких була б сформульована цілісна протестантська концепція богослов'я освіти. Виявлено, що італійським католицьким богословом та теоретиком освіти Джузеппе Гроппо у його фундаментальній праці «Теологія освіти» (1991р.) була представлена та обґрунтована католицька концепція богослов'я освіти. Російські православні науковці Д. Шмонін та Г. Вдовина популяризують ідеї необхідності розвитку православного богослов'я освіти, яке б спиралося на вчення Отців Церкви, релігійно-педагогічний досвід та сучасні педагогічні ідеї. Розвиток потрібен також і протестантському богослов'ю освіти, яке б спиралося на Писання, ідеї Реформації, духовно-педагогічний досвід та новітні педагогічні розробки. Фундаментальні праці, у яких була б сформульована та пояснена саме протестантська концепція богослов'я освіти, в українському контексті відсутні. Між тим, саме протестантське богослов'я освіти потребує більш глибоких досліджень та чіткого оформлення, оскільки протестантизм, на відміну від католицизму та православ'я, являє собою чималу сукупність протестантських конфесій (наприклад, баптизм, п'ятидесятництво, пресвітеріанство, лютеранство, харизматизм тощо) і єдиного протестантського богослов'я освіти існувати не може, а можуть бути представлені лише окремі його концепції, які, безумовно, матимуть спільні характеристики з усіма протестантськими конфесіями та з католицизмом і православ'ям, як християнськими віровченнями.

Аналіз основних документів Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації допоміг виявити та сформулювати основні *характеристики богослов'я ЄААА*: 1.Християнське віросповідання. 2.Протестантська конфесійна приналежність. 3.Добра воля. 4.Місіональна спрямованість. 5.Єдність. 6.Співпраця й спільне служіння з церквою. 7. Цілісність особистості для служіння Христу. 8.Взаємодія членів Тіла Христового для їхнього духовного зростання. 9.Любов до Бога та один до одного. 10. Поклоніння Богові та *характеристики богослов'я освіти ЄААА*: 1.Розкриття педагогічних можливостей протестантського богослов'я. 2.Вивчення освіти та її проблем з богословської точки зору.

3.Християнсько – протестантське віровчення та цінності в основі навчання і виховання. 4.Добра воля та свобода вибору особистості у взаємовідносинах та співпраці. 5.Єдність, а не відособленість, у стосунках та взаємодії. Формування вміння працювати у команді. 6.Формування особистості, яка розуміє своє покликання, власне місце у місії Бога та займає активну позицію щодо її виконання. 7.Розуміння особистістю себе як частини церкви та важливості здійснення служіння для поширення Царства Божого. 8.Формування цілісної особистості. 9.Особисте духовне зростання та взаємодія у цьому процесі з іншими. 10.Виконання досліджень, спрямованих на осягнення справ Божих у світі, церкві, суспільстві і окремій особистості з метою застосування їхніх результатів для поширення Царства Божого. 11. Прагнення до високої якості богословської освіти. 12.Прагнення до високої якості та практичної цінності богословських досліджень. 13.Стимулювання професійного розвитку і зростання для досягнення більш повної реалізації дарів, талантів і здібностей кожної людини. 14. Вивчення та формування богослов'я, що служить розвитку євангельських церков. Саме вони і становлять богословські основи навчання та виховання у освітніх закладах ЄААА.

Богословським основам навчання і виховання у школах ЄААА притаманна відповідність Писанню, проте не вистачає спроможності надання якісної біблійно-богословської відповіді на злободенні виклики, з якими стикаються сучасні Божі служителі.

Богословські основи навчально-вихованих програм у школах ЄААА потребують переосмислення з погляду того, що школи мають готувати не суто служителів церков протестантської конфесії, які б задовольняли потреби церкви, а служителів Царства Божого, спроможних здійснювати служіння Богові як у церкві, так і у полірелігійному, з одного боку, та морально деградуючому, з іншого боку, суспільстві.

Богословські основи навчально-виховних програм шкіл ЄААА більшою мірою відповідають новій основі богослов'я постхристиянської доби (яка

ґрунтується на свободу, співчуття, творчу силу та особисті стосунки кожної людини з Богом), проте потребують коректив.

Отже, царина дослідження богослов'я і богословської освіти в сучасних українських богословських навчальних закладах, що входять до складу ЄААА, надає великих можливостей і напрямків дослідження для науковців та потребує детального вивчення та аналізу.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ І ВИХОВНИХ ПРОГРАМ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ЄААА

Для з'ясування богословських основ навчання і виховання у школах ЄААА, треба проаналізувати навчальні і виховні програми цих закладів вищої освіти. Такий аналіз допоможе побачити загальну картину того, як вони співвідносяться з богослов'ям та богослов'ям освіти ЄААА; з'ясувати, яким чином і якою мірою реалізуються богословські та педагогічні погляди Акредитаційної асоціації у школах, що відповідають запропонованим нею стандартам. Навчальні заклади, які ми досліджуватимемо, знаходяться в Україні, надають богословську освіту, входять до складу ЄААА та мають статус її повної акредитації.

Дослідження проводитиметься через вивчення та обробку документів самоаналізу (внутрішнього аналізу і оцінки) шкіл. Опрацьовуватимуться акредитовані програми бакалаврського рівня сфери керівництва (пасторського служіння). Така вибірка обумовлена тим, що дані програми наявні у багатьох досліджуваних школах, акредитовані та є найбільш затребуваними, популярними і стабільними.

Досліджуватимемо лише 8 шкіл, тому що в Євангельська теологічна семінарія (ЄТС) є тільки магістерська програма, а в Інституті церковного служіння (ІЦС) – тільки базова (нижча за бакалавріат), через це вони не підпадають під обрані критерії. Таврійський християнський інститут (ТХІ) не увійшов до складу досліджуваних шкіл через те, що, на нашу думку, є етично не коректним досліджувати школу, співробітником якої являється дослідник. Тому з усіх українських шкіл ЄААА лише 8 увійшли до групи шкіл, що підлягали досліджуванню.

- Запорізька біблійна семінарія (ЗБС);

- Київський біблійний інститут (КБІ);
- Київська богословська семінарія (КБС);
- Кременчуцька євангельська семінарія (КЄС);
- Львівська богословська семінарія (ЛБС);
- Одеська богословська семінарія (ОБС);
- Українська євангельська семінарія (УЄС);
- Чернівецька біблійна семінарія (ЧБС).

Дослідження проводитимемо *методом наукового дослідження «Кейс–стаді»*.

Тип обраного «Кейс–стаді» за метою дослідження (за А. Лейпхартом, 1971) – це вивчення окремих «випадків» для висування гіпотез.

Метод збору даних: аналіз документів.

Задачі:

- Опрацювати документи (звіт по самооцінці станом на березень 2020 року) українських закладів вищої освіти, які входять до складу ЄААА та мають статус її повної акредитації.
- Проаналізувати місійні твердження, «образ випускника», навчальні та виховні програми.
- Порівняти їх між собою, визначивши спільне та відмінне.
- Проаналізувати усі підпункти навчальних та виховних програм та простежити відображення у них усіх аспектів богослов'я та богослов'я освіти ЄААА.
- Дати інтерпретацію прояву кожного богословського чи освітнього аспекту у місійних твердженнях, образі випускника, навчальних і виховних програмах.
- На прикладі сучасних українських шкіл, що входять до складу ЄААА, підтвердити гіпотезу стосовно тотожності (віддзеркалення) та оригінальності богослов'я та богослов'я освіти Акредитаційної асоціації та шкіл, що входять до їх складу.

Рамки дослідження (кейс):

Аналіз сучасних (2000-х рр.) українських богословських навчальних закладів, які входять до складу ЄААА та мають бакалаврську програму з церковного керівництва. Дослідження місіонерських тверджень. Вивчення образу випускника. Аналіз навчальних та виховних програм. Дослідження богослов'я та богослов'я освіти ЄААА.

Для реалізації методу кейс–стаді використано *номотетичний підхід* (зведення одиничного до загального).

2.1. Богословські основи навчальних і виховних програм вищих навчальних закладів ЄААА

Важливою задачею кожної школи є визначення та встановлення правильних підвалин для своїх навчальних та виховних програм. Адже саме на цій платформі будуватиметься уся діяльність навчального закладу та очікуватиметься певний результат. Тому школи у складі ЄААА повинні мати спільні основи та відображати контури ЄААА.

2.1.1. Аналіз місійних тверджень.

Для проведення аналізу були опрацьовані документи самоаналізу (внутрішнього аналізу та оцінці) шкіл, створені для проходження школами процесу акредитації. Для детального вивчення були вибрані місійні твердження шкіл (а не інші «позиції») через те, що, на наш погляд, саме вони є компактним «портретом школи», її «візитною карткою». Метою нашого дослідження стали аналіз та порівняння місійних тверджень досліджуваних нами шкіл та місії самої Акредитаційної асоціації.

Місійне твердження школи – це лаконічно сформульована її *місія*. Під *місією* розуміємо основну ціль та завдання школи. Нами проаналізовано місійні твердження 8 сучасних українських богословських шкіл за наступними критеріями, які знайшли у них своє відображення:

Освіта (яку освіту надає школа);

Мета (для чого школа існує та працює);

Конфесійна приналежність (до якої конфесії належить школа та служителів якої конфесії вона готує);

Контингент (на кого орієнтоване навчання);

Якісні характеристики контингенту (якими мають стати випускники);

Церква (робота школи для церкви);

Сфери діяльності (царини, в яких служитимуть студенти та випускники);

Географія діяльності (географічні орієнтири служіння школи);

Фундамент (на чому базується робота школи).

Аналіз цих тверджень **за даними критеріями** показав наступне:

Критерій «Освіта» (яку освіту надає школа).

Богословська освіта – 5 шкіл (КБІ, ЛБС, ОБС, ЧБС, УСС).

Це свідчить про те, що саме богословську, а не світську освіту надають досліджувані навчальні заклади. Також це є вказівкою на те, що освіта є вищою, бо (як було зазначено у розділі 1 нашого дослідження) саме *вища освіта у галузі богослов'я* називається *богословською освітою*. Проте тільки 63 % (якщо за 100% брати усі 8 шкіл) у своєму місійному твердженні вказують на цей факт. На наш погляд, це може означати, що школи вважають даний факт як щось «само собою зрозуміле», якщо вони входять до складу ЄААА, тому не стали акцентувати на цьому увагу.

Варто зауважити, що 1 школа (УСС) вказала, що надає саме *«якісну богословську освіту»*. На наш погляд, заклад освіти в апріорі має надавати саме якісну освіту, а тим паче, якщо ця школа входить до складу Асоціації, яка вимагає освіту високого рівня та якості. Тому, вважаємо, що на дану характеристику врят чи варто вказувати. Проте, школа, зазвичай, має право акцентувати увагу на тому, що для неї є значимим. І якщо вважає, що варто підкреслити якість освіти, яку вона надає, то й підкреслює її. Або це є одним з рекламних моментів на ринку попиту, де (як з ситуацією в Україні) шкіл багато, а абітурієнтів недостатньо. І дана характеристика освіти може додати ваги школі й допомогти зацікавити більшу кількість абітурієнтів.

До того ж 2 школи (ЛБС та ЧБС) уточнили у своїх місійних твердженнях про надання практичних навичок. Це наглядно пояснює, що школи мають практичну спрямованість, тобто готують практикуючих служителів, а не тільки богословів, і зважили за потрібне на це вказати. Отже, якщо заклад навчальний, то, зрозумілим є той факт, що він надає освіту. Проте, на нашу думку, важливими є вказівки, яку саме освіту може отримати студент даного навчального закладу, і це має бути відображене у місійному твердженні школи, бо надання освіти є першочерговою роллю будь-якого освітнього закладу.

Критерій «Мета» (для чого школа існує та працює).

Якщо загальну мету кожної школи розібрати на її складові за напрямками підготовки, то вимальовується наступна картина:

Місіонерство та євангелізм (благовістя) – 8 шкіл (усі);

Розвиток церкви – 6 шкіл (КБС, ЛБС, ОБС, КЄС, ЧБС, УЄС);

Служіння – 6 шкіл (КБС, ЛБС, ОБС, КЄС, ЧБС, УЄС);

Учнівство – 3 школи (ЛБС, ЧБС, УЄС);

Виконання Великого Доручення – 2 школи (КБІ та ОБС);

Відкриття нових церков – 1 школа (УЄС).

Цікавим є факт, що усі 100 % шкіл зважили за потрібне вказати у своїх місійних твердженнях, що вони націлені на благовістя та місіонерство, тобто готують служителів, які будуть «озброєні» знаннями і навичками у справі євангелізації та місіонерської діяльності. Тобто, розповсюдження Божого Царства «до країв землі».

Про свою спрямованість на допомогу розвитку помісних церков засвідчили 75% аналізованих шкіл, і про підготовку до різних видів церковного служіння вказано також у 75% шкіл. Це свідчить, що переважна більшість богословських освітніх закладів спрямована на задоволення потреб церкви у підготовці служителів для різних видів церковного та парацерковного служіння.

Учнівство, як одну з цілей, виділили лише 38% шкіл. Це дає підстави вважати, що останні 62% вважають це невід'ємною частиною підготовки

служителів для церкви (адже вони мають займатися учнівством за визначенням), і не стали акцентувати на цьому увагу.

Із місійних тверджень усіх аналізованих шкіл є зрозумілим, що усі вони прагнуть сприяти церквам у виконанні Великого Доручення Ісуса Христа (Мт. 28: 18-20). Проте лише 25% шкіл зафіксували це документально.

Про допомогу у підготовці служителів, здатних відкривати нові церкви, заявили 13% шкіл.

Отже, усі проаналізовані місійні твердження показали, що основними цілями шкіл є сприяння розповсюдженню Божого Царства та розвитку помісних церков. А це у свою чергу є свідченням спрямованості богословських шкіл на задоволення потреб церков та допомогу їм у виконанні Місії Бога.

Критерій «Конфесійна приналежність» (до якої конфесії належить школа та служителів якої конфесії вона готує) – виділяють 3 школи (ОБС, КЄС, КБІ).

Якщо навчальний заклад входить до складу ЄААА, то в апріорі він має належати до протестантського віровчення, бо за своїм статутом ЄААА об'єднує саме протестантські навчальні заклади. Проте, самі заклади мають свободу для власного визначення: вони приймають на навчання студентів усіх християнських вірувань (православних, католиків та протестантів) чи тільки протестантів. І далі: тільки протестантів певної конфесії (напр., ОБС та КЄС – баптистів, як вони зазначили) чи взагалі усіх протестантів. КБС вказала, що надає євангельську освіту. Це звужує рамки до протестантського віровчення та не конкретизує конфесію. Інші школи цей факт обминули. Одне лишається очевидним, що усі школи за приналежністю протестантські і готують протестантських служителів.

Критерій «Контингент» (на кого орієнтоване навчання).

Служителі – 5 шкіл (КБІ, КБС, ЗБС, ЧБС, УЄС);

Лідери – 3 школи (КБІ, ЧБС, УЄС);

Християни – 3 школи (ЛБС, ОБС, КЄС).

Якщо вести мову про контингент, на який спрямовані школи, то очевидним є що 63% це на служителів, 38% на лідерів і 38 % взагалі на християн.

Отже, перевага надається підготовці служителів різних рівнів і сфер служіння та лідерів цих служінь. Це, на нашу думку, означає важливість для шкіл активного практичного застосування придбаних за період навчання знань, умінь та навичок. І знову таки ж підкреслює спрямованість богословських шкіл стати відповіддю на потреби церкви.

Якісні характеристики контингенту (якими мають стати випускники).

Духовно зрілі – 3 школи (КБІ, ЛБС, ЧБС);

Здатні організувати та розвивати служіння – 1 школа (ЗБС).

Не усі школи зважили за потрібне вказувати у своєму місійному твердженні якісні характеристики своїх майбутніх випускників (це, напевне, більш відображено в «Образі випускника», який ми проаналізуємо у пункті 2.1.2, коли досліджуватимемо мету та результати навчально-виховних процесів даних шкіл).

Отже, можна зробити висновок, що школи прагнуть готувати духовно зрілих християн з лідерськими якостями. Бо саме лідери можуть і повинні організувати та розвивати служіння.

Церква (робота школи для церкви)

Допомога церкві – 3 школи (ЛБС, ОБС, ЗБС) Як було вже зазначено вище, школи ЄААА прагнуть допомагати церквам. Проте тільки 38% цих шкіл у своєму місійному твердженні прямо вказали на допомогу церкві.

Отже, доходимо висновку, що можна стверджувати про їхню очевидну церкво-центричність.

Сфери діяльності (царини, в яких служитимуть студенти та випускники).

Церква – 5 шкіл (ЛБС, ОБС, ЗБС, ЧБС, КЄС);

Суспільство – 3 школи (ЛБС, ОБС, ЧБС).

Стосовно сфер діяльності своїх студентів та випускників 63 % школи вказали на церкву, а 38 % додали ще й суспільство. Це є свідченням того, що вони не хочуть обмежуватися тільки церковними потребами, а прагнуть відповідати на потреби суспільства, бо церква має впливати на суспільство і

здатна робити це через соціальні проекти. Ісус вчив, що Його учні мають «жити у світі, та бути не від світу цього».

Отже, церква не має відокремлюватися від суспільства. Вона повинна, залишаючись у цьому світі, впливати на нього. А це значить, що богословські школи мають готувати служителів як для церковних служінь, так і для служіння церкви суспільству.

Географія діяльності (географічні орієнтири служіння школи).

Україна – 4 школи (КБІ, КБС, ЗБС, УЄС);

За межами України – 2 школи (КБІ, КБС).

Аналіз показав, що не всі школи указують на географію своєї діяльності, а тільки 50%. Проте результати показали, що з них усі школи вказали, що в першу чергу працюють для України. Далі 25 % вказали, що їх служіння розповсюджене і за межі України. Зрозуміло, що з метою конспірації (бо служіння у країнах, які не сповідують християнство досить небезпечне), у місійних твердженнях може бути визначене лише географічне поле діяльності школи, а не конкретні країни.

Отже, українські богословські школи працюють не тільки для своєї країни (бо в Україні демократія та релігійна свобода), а й для ближнього зарубіжжя, допомагаючи помісним церквам у їх зростанні та розвитку, через підготовку ефективних, обізнаних служителів і лідерів.

Фундамент (на чому базується робота школи).

Відповідність Писанню – 4 школи (КБС, ЛБС, КЄС, ЧБС);

Академічна успішність – 3 школи (ЛБС, ЧБС, КБС);

Практичний досвід – 3 школи (КЄС, ЛБС, ЧБС);

Мораль – 1 школа (КЄС).

Зрозумілим є факт, що, якщо школа належить до протестантського віровчення, то для неї актуальним будуть здобутки Реформації, серед яких solo Scriptura («тільки Писання»). А це означає, відповідність вчення та діяльності школи Святому Письму. Проте 50% шкіл зважили за потрібне вказати на цей факт у своєму місійному твердженні. Що, на наш погляд, є бажанням

акцентувати на цьому увагу та підкреслити авторитет Писання та своє слідування йому. Рівною мірою (по 38%) школи вважають, що фундаментом їхньої діяльності мають бути академічна успішність та практичний досвід. Це знову-таки свідчить про академічно-практичну спрямованість шкіл ЄААА.

На мораль вказала тільки КЄС (це становить 13%). На наш погляд, інші школи вважають цей факт обов'язковим так би мовити «за замовчуванням».

Отже, відповідність Писанню та нормам християнської моралі, академічна успішність та практичний досвід – все це фундамент для надання якісної богословської освіти і він знайшов своє відображення у місійних твердженнях аналізованих нами шкіл.

Підсумовуючи все сказане вище, доходимо висновку, що аналіз місійних тверджень шкіл показав:

Усі школи позиціонують себе причасними до виконання місії Бога (Missio Dei), бо чітко заявили про свою місійну спрямованість. Місіонерство та благовістя стали ключовими складовими їх місійних тверджень.

Готують лідерів та служителів різних видів служінь.

Функціонують для допомоги церкві по виконанню її праці.

Націлені на надання допомоги не тільки церкві, але й суспільству.

Здійснюють свою праця для України та зарубіжжя.

Дотримуються протестантського віровчення.

Надають богословську освіту.

У своїй діяльності керуються Писанням та академічними стандартами.

Школи ЄААА підпорядковані ЄААА, а разом з цим отримують від неї вагому допомогу. Порівнявши місійні твердження шкіл з місією ЄААА доходимо наступних висновків щодо їхньої співпраці:

Допомога у досягненні міжнародних академічних стандартів, бо школи надають освіту, керуючись стандартами, представленими ЄААА. А через те, що вони прагнуть надавати якісну богословську освіту, а якість визначається відповідністю певним стандартам, то ЄААА пропонує стандарти, допомагає у їх досягненні, контролює через них рівень якості богословської освіти.

Богословські школи надають богословську освіту, а ЄААА об'єднує спеціалістів з цієї галузі, що сприяє успішності функціонування даних шкіл.

Школи працюють для Східної Європи та зарубіжжя, а це означає, що розповсюджують там певне богослов'я. Отже, щоб було «своє» богослов'я, а не запозичене у Заходу та Америки, його варто формувати, розвивати та розповсюджувати, чому й сприяє діяльність ЄААА.

Конфесійна приналежність Акредитаційної Асоціації та шкіл у її складі, зрозуміло, тотожні: протестантське віровчення. Звичайно, кожна школа може належати до будь-якої з протестантських конфесій, проте загальною має бути приналежність саме до протестантизму.

Зрозуміло, що місія ЄААА більш ширша за місії її шкіл (бо вона спрямована на них, а ті, у свою чергу, на церкву та суспільство), тому вона включає окрім розвитку східно-європейського богослов'я та контролю якості богословської освіти ще й формування академічної та дослідницької культури та надання дослідникам методологічної і ресурсної допомоги.

Отже, аналіз та порівняння місійних тверджень сучасних українських богословських шкіл (що входять до складу ЄААА) показав, що вони, хоча і є оригінальними, проте узгоджені між собою. А аналіз і порівняння цих місійних тверджень з місією самої Асоціації довів, що вони підпорядковані їй, відображають її, проте залишаються самостійними та самобутніми.

2.1.2. Образ випускника

Образ (модель) випускника являє собою «ідеальну картинку» випускника (його характеристики та компетенції), тобто «ідеальний результат» навчально-виховного процесу школи. Це та мета, до якої прагне весь навчально-виховний процес. Мета, якій підпорядковані всі заходи; на досягнення якої спрямовані всі методи та засоби навчання, виховання, духовного формування тощо. Це бачення школою кінцевого «продукту» своєї праці. Це ті критерії, які допомагають оцінити ефективність та результативність навчально-виховного процесу. Зрозуміло, що це дещо ідеалізований образ, «ідеальна картинка», проте він і має

бути саме таким, аби спонукати до найкращих результатів. Тому, перш ніж аналізувати навчальні та виховні програми і з'ясовувати, наскільки вони відображають богослов'я та богослов'я освіти ЄААА, треба дослідити, якими є ці «образи випускника» у досліджуваних нами школах, та провести порівняльний аналіз, тобто з'ясувати загальні риси та встановити їхню відповідність чи відмінність характеристикам богослов'я ЄААА. Встановити, наскільки богослов'я Асоціації знайшло своє відображення в «образі випускника».

У першому розділі нашого дослідження було з'ясовано характеристики богослов'я ЄААА. Розглянемо крізь призму цих характеристик «образи випускника», заявлені школами, які лежать у полі зору нашого дослідження. Проаналізуємо та зробимо висновки щодо їх відповідності.

Характеристики богослов'я ЄААА та їх відображення в «образі випускника».

1.Християнське віросповідання.

З даною характеристикою повна відповідність «образу випускника» в усіх школах. Це пояснюється тим, що на навчання дані заклади освіти беруть абітурієнтів, які сповідують християнство (що яскраво видно з місійного твердження, в якому, представлено, на який саме контингент спрямована школа). Самі ці школи є християнськими і надають саме християнську богословську освіту. Тому логічно, що «продукт» їхньої діяльності не може бути атеїстичним чи мати відмінні від християнства релігійні погляди. Через це у задокументованих «образах випускника» даний пункт не висвітлюється (тільки КБІ конкретизує, що випускник «має характер християнського служителя, який відображає глибоке посвячення Господу Христу»). Проте в образах випускника в усіх школах добре вбачається, що випускник має прагнути уподібнюватися та служити Христу, мати християнський світогляд, добре знати як Старий так і Новий Заповіти, працювати для церкви, розповсюджувати Євангелію та християнські цінності, а це притаманне послідовникові християнської віри. До

того ж нерідко використовується епітет «християнський» (та його форми), що є прямою вказівкою на християнське віросповідання.

Отже, випускники шкіл ЄААА є християнами за віросповіданням.

2.Протестантська конфесійна приналежність.

Дана характеристика простежується у наступному:

Визнання абсолютного авторитету Святого Письма (ЗБС).

Варто зауважити, що жодна школа не вказує на інші священні книги окрім Біблії, що є притаманним саме протестантській конфесії.

Знання основних богословських концепцій, які існують у середовищі євангельського християнства (УЄС).

Розуміння історичних процесів, які вплинули на розвиток християнства та Євангельського руху (УЄС).

Уміння висловити та захистити свою євангельську богословську традицію у діалозі з представниками традиційних церков та культур (УЄС).

Отже, через образ випускника вбачається, що школи готують саме протестантських служителів і це відповідає богослов'ю ЄААА.

3.Добра воля.

Даний аспект богослов'я ЄААА у школах, що входять до її складу, простежується у тому, що вступ до школи є абсолютно добровільним і жодного абітурієнта не змушують насильно вступати до лав студентів. «Абітурієнти семінарії мають бути впевнені у покликанні служити Господу, бути сформовані як особистості, які роблять *вільний вибір* свого життя» (КБС).

Також, студенти добровільно обирають напрямок навчання, тобто спеціалізацію та програму, відповідно до їхніх уподобань та духовних дарів.

У «образах випускника» задокументовано наступні характеристики: «відкритий до змін» (ЛБС, ЧБС); «є тверезо мислячою особистістю» (ЛБС, ЧБС); «прагне вдосконалюватися» (ЛБС); «відкритий до позитивних ідей» (ЧБС); має активну суспільну позицію (УЄС); прагне духовно зростати (УЄС); бажає брати на себе відповідальність (УЄС); має здатність до саморозвитку і самореалізації (КБС).

Очевидно, що представлені характеристики може проявляти людина виключно з доброї волі, а не з примусу. Бо «бути відкритим, тверезо мислити, прагнути вдосконалюватися, бажати відповідальності, займати активну позицію, мати здатність до саморозвитку і самореалізації» тощо, можливо тільки добровільно.

Отже, прояв доброї волі студента та випускника є очевидним, хоча жодного разу словосполучення «добра воля» не зустрічається у досліджуваних документах, тільки КБС використовує словосполучення «вільний вибір», яке семантично синонімічне словосполученню «добра воля».

4. Місіональна спрямованість

Ця особливість богослов'я реалізується через наступні характеристики випускника: має навички благовістя (ЗБС, УЄС, ОБС, КБІ); володіє умінням організувати євангелізаційні заходи (УЄС, ЧБС); здатний організувати місіонерські служіння та місіонерську діяльність (УЄС, КБІ); може виконувати організацію нових церков (УЄС); йому притаманне розуміння цінності та значущості пасторського служіння та його ролі у виконанні місії церкви у світі (ОБС).

Отже, можна з впевненістю стверджувати, що місіональна спрямованість очевидно притаманна випускникам шкіл ЄААА.

5. Єдність

Дана характеристика проявляється через те, що у всіх школах простежується єдність, схожість спільних якостей та характеристик їхніх випускників, що свідчить про єдність самих шкіл у складі Асоціації і відповідність цій рисі її богослов'я.

Також богослов'я єдності проявляється через наступні характеристики: єдність у команді, тобто уміння випускника працювати в команді (ЗБС, ЛБС, УЄС);

єдність з церквою, тобто уміння служити у церкві та для церкви (усі школи);

єдність з суспільством через служіння йому (тобто, не відмежовуватися від суспільства, а служити йому, впливаючи на нього) (ЛБС, ОБС, УЄС).

Отже, риса єдності яскраво простежується в усіх документах «Образ випускника».

6. Співпраця й спільне служіння з церквою

Ці особливості богослов'я ЄААА реалізуються у випускників через: високий рівень мистецтва проповіді (КЄС, ЗБС, УЄС, ОБС, КБІ); знання та вміння організовувати та проводити біблійні заняття (КЄС, ЗБС); здатність вирішувати адміністративні задачі (КЄС); здатність нести відповідальність на рівні керівництва помісною церквою (КЄС, КБІ); уміння працювати в команді (ЗБС, ЛБС, УЄС, КБС, ЧБС); уміння інтегрувати біблійну та богословську істину у життя та служіння (ЗБС, УЄС, ОБС, ЧБС, КБІ); здатність бути ефективним служителем у сучасному суспільстві (ЛБС, ОБС, ЧБС); пасторське піклування про людей (УЄС); уміння організувати соціальну роботу у суспільстві (УЄС, КБІ); розуміння основи церковного устрою та служіння (ОБС, ЧБС).

Отже, випускники шкіл ЄААА мають уміти співпрацювати з церквою, суспільством та іншими служителями.

7. Цілісність особистості для служіння Христу

Ця вимога, характерна для богослов'я ЄААА, реалізується через те, що випускник: веде християнський образ життя (ЗБС, КБІ); має відповідальність у виконанні свого служіння (ЗБС); непохитно дотримується незмінних християнських цінностей (ЛБС, УЄС, ЧБС); чесний, вірний Богу, справедливий, тобто має риси характеру, притаманні християнському служителю (ЛБС, ОБС, КБС, ЧБС); ворог двох стандартів, аморальної поведінки, лукавства, заздрості, зверхності, злоби, неправди та будь-чого, що компрометує християнина (ЛБС, УЄС); служить зразком поведінки та благочестивого життя (ЛБС, ЧБС); має добру душу (ЛБС, ЧБС); прагне досягти духовної зрілості у взаємовідносинах (УЄС); проявляє відданість принципам Біблії (УЄС).

Отже, формування цілісної особистості для служіння Христу очевидно є одним із завдань навчально-виховних процесів шкіл ЄААА.

8. Взаємодія членів Тіла Христового (Церкви) для їхнього духовного зростання

Богослов'я ЄААА відображає дану рису та спонукає школи до її реалізації. Її інтеграція у навчально-виховні процеси простежується через наступні характеристики випускників: володіння навичками душеопікунства (КЕС, ЗБС, ОБС, КБІ); піклування про церкву (ЛБС, ОБС).

Отже, «Образ випускника» відображає і цю сторону богослов'я Асоціації.

9. Любов до Бога та один до одного

Через те, що любов до Бога та один до одного є поєднанням усіх заповідей та була виділена Христом, зрозуміло, що вона не могла не знайти свого відображення у богослов'ї ЄААА та у «образі випускника» її шкіл. Проявляється вона у тому, що випускникам мають бути притаманні: людяність, співчуття, повага, здатність ставитися до людей без упередження (ЛБС, КБС); близькі особисті стосунки з Богом (ЛБС, ЧБС); бажання служити Богу (КБС); уміння бути толерантним, терпимим до чужих думок (КБС); здатність спілкуватися без конфліктів (КБС); посвячення себе Господу та зростанню у любові (ІЦС, КБІ); прагнення догоджати Богові (ЧБС); любов до Бога (ЧБС).

Отже, богослов'я любові (як виконання основних заповідей), притаманне і богослов'ю ЄААА, очевидно простежується і в результатах навчально-виховних процесів, яких воліють досягти усі об'єднані нею школи.

10. Поклоніння Богові

Ця богословська складова діяльності Євро-Азіатської Асоціації у образі випускника як мети, до якої прагне кожна її школа, визначена так, що випускник: повинен мати в своєму щоденному розкладі час для особистого спілкування з Богом (читання Біблії, молитва, усамітнення) (КБС, ЛБС). І взагалі усе його життя та діяльність мають представляти собою поклоніння Богові.

Отже, і ця характеристика богослов'я ЄААА знайшла своє відображення в «Образі випускника».

Узагальнюючи усе сказане, доходимо висновку, що усі досліджувані нами школи, повною мірою відображають богослов'я ЄААА у бажаному

результаті своєї діяльності – «Образі випускника». Сформульовані різними словами та різною мірою (поширено чи лаконічно, узагальнено), усі вони мають одну сутність та є віддзеркаленням усіх складових богослов'я ЄААА.

2.1.3. Загальна характеристика навчальних програм

Навчальна програма становить собою комплекс факторів (тобто організаційних положень), що забезпечують інтеграцію усіх складових навчального процесу (від мети до атестації випускника) у єдиний процес формування компетентностей, професійної свідомості (як результату освіти), готовності до самостійної професійної діяльності та соціального життя [107, с.123].

Навчальна програма має бути спрямована на досягнення освітньої мети та відображати вимоги стандартів і потенціал, місію та стратегію навчального закладу до підготовки фахівця [107, с.123–124].

Аналіз документів по самооцінці шкіл ЄААА показав, що узагальнюючи характеристики своїх програм, школи вказали на те, що: всі програми розроблено на основі принципів навчання та виховання; вони знаходяться у відповідності до стандартів ЄААА; навчальні предмети є авторськими розробками викладачів; предмети підготовлені у відповідності до програми та специфіки самої школи; навчальні програми відповідають високим академічним стандартам; велика увага приділяється практичній підготовці студентів; усі програми мають ціль, концепцію, завдання, визначення компетенцій, якими оволодіє студент, вимоги до її успішного опанування; кожна з академічних програм має затверджену програму та навчальний план, що містить блоки теоретичних навчальних дисциплін, а також практичний та дослідницький компоненти; виховні програми спрямовані на духовне зростання студентів; в усіх програмах знайшли своє відображення місійні твердження школи; у програмах всіх шкіл чітко простежується образ випускника.

Отже, в цілому навчальні програми є відображенням мети та керівництвом до діяльності школи.

Доходимо висновку, що навчальні програми шкіл ЄААА ґрунтуються на місійних твердженнях (в яких відображається мета школи), образі випускника (що є результатом її діяльності), відповідності педагогічним і дидактичним вимогам, богослов'ю, богослов'ю освіти та академічним стандартам ЄААА. Вони відповідають **принципам:**

актуалізації, бо є затребуваними, задовольняють потреби церков, являють собою відповідь на сьогоденні виклики, що виникають перед християнським лідерством, церковним керівництвом, служінням християнина церкві та суспільству тощо;

відповідності Біблії та протестантському богослов'ю, тому що до їх складу входять предмети на знання Біблії та богослов'я, при чому фундаментальним є вивчення саме протестантського богослов'я, а знайомство з іншими видами богослов'я носить тільки ознайомлювальний характер;

практичності, бо в них чітко виражена практична спрямованість і значимість складу предметів та практичної діяльності студентів;

місіональної спрямованості, що проявляється у наявності предметів, які сприятимуть місіонерській діяльності та виконанню власної місії, власного покликання;

засвоєнню вітчизняного та зарубіжного досвіду, бо знайомлять з добутками дослідження Біблії та богослов'я, з досвідом успішного лідерства, служіння, проповідування, благовістя, духовного формування тощо;

концептуальності, тому що мають цілісність, завершеність, логічну послідовність викладання предметів;

сполучення дисциплін, через те що гармонійно поєднує предмети для загального розвитку, духовного зростання, фундаментальних знань Біблії та богослов'я і фахових дисциплін з даної галузі;

перспективності, тому що вона характеризується розумінням сучасних проблем лідерства, керівництва, служіння та тенденцій розвитку їх у майбутньому;

достатності знань для певного виду професійної діяльності, бо містить достатню кількість фахових (спеціальних) предметів та практики;

поєднання теоретичних та практичних дисциплін, що знайшло своє відображення у спільному вивченні теоретичного та прикладного богослов'я, біблійно-богословських, загально-освітніх та спеціально-фахових предметів;

елективності, тому що передбачає можливість вільного вибору студентом ряду дисциплін, які він хоче вивчати поза стандартним (обов'язковим) їх складом.

Все це є їхніми підвалинами і визначає форму та зміст.

Отже, досліджувані нами навчальні програми є продуманими, збалансованими, ємними, актуальними та практичними. Вони добре укомплектовані дисциплінами, необхідними для підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі лідерства та церковного керівництва.

2.2. Відображення богослов'я освіти ЄААА у навчальних програмах шкіл ЄААА

Досягнення професіоналізму у діяльності освіченої людини є однією з цілей освіти. Через це однією з найважливіших характеристик навчального процесу є здатність формувати професіоналів, бо професіоналізм – це його важливий елемент [107, с. 86]. Навчальні програми мають бути такими, щоб готувати професіоналів високого рівня та якості. А яким саме має бути такий професіонал з галузі богослов'я, визначається богослов'ям та богослов'ям освіти Асоціації, якій підпорядковується освітній заклад, що надає богословську освіту.

У даному підрозділі аналізуватимемо навчальні програми бакалаврського рівня очно-заочної форми навчання «Бакалавр пасторського служіння». Пояснення саме такої вибірки вже було аргументовано та представлено вище. Аналіз проводитимемо для з'ясування наступних питань: чи знайшло своє відображення богослов'я та богослов'я освіти ЄААА у навчальних програмах? Якою мірою? Яким чином? Чи в усіх школах? І що це значить? Чому це важливо? На що це впливає?

2.2.1. Відповідність навчальних програм богослов'ю ЄААА

Навчальні програми є гарантами підготовки спеціалістів певних галузей. Саме академічна складова цього процесу і відображена в них. Цілі, завдання програми, предмети, які на ній вивчаються, вимоги до випускників даної програми (результати), які проявляються через отримання певних *компетенцій* (як *загальних* (на що випускник здатен, що він розуміє), так і *спеціальних* (*фахових*), тобто, що випускник має знати, уміти та чим має володіти).

Проаналізувавши навчальні програми (а саме, їхню мету, завдання, перелік предметів, що вивчаються, вимоги до випускника програми) через призму богослов'я ЄААА маємо наступну картину.

Риси богослов'я ЄААА простежуються у них таким чином:

Християнське віросповідання

Через мету:

Підготовка служителів, які можуть нести пасторське служіння в церквах (КБІ, ЗБС, КБС, КЄС, ЛБС, УЄС);

Підготовка служителів активних у служінні в помісній церкві (ЗБС, УЄС).

Церкви існують лише у християнстві, тому можна стверджувати, що мова саме про підготовку служителів християнського віросповідання.

Підготовка служителів для церков та релігійних організацій ХВС (Християн Віри Євангельської). Таке визначення конфесії вказує на християнське віросповідання (КБІ).

Християнське богослов'я у меті навчальних програм простежується через підготовку служителів для помісних церков. Церкви існують тільки у християнстві, тому підготовка служителів саме для них є прямою вказівкою на християнство. Як видно, більшість шкіл саме у меті програми проявляє дану характеристику богослов'я ЄААА.

Через завдання:

Підготовка зрілих служителів для євангельських церков (УЄС).

Тільки одна школа у завданні програми вказує на її християнську приналежність, яка знову ж таки вимальовується через підготовку служителів для церкви.

Через предмети:

Огляд Нового Заповіту (КБІ, КБС, КЄС, ЛБС, УЄС, ЧБС);

Окремі книги Нового Заповіту (КБІ, КБС, КЄС, ЛБС, УЄС, ЧБС);

Христологія (КБІ, КБС, ЛБС, ЧБС);

Сотеріологія (КБС, ЛБС, ЧБС);

Еклезіологія (КБІ, КБС, ЛБС, ЧБС);

Есхатологія (КБІ, КБС, ЛБС, ЧБС);

Християнська апологетика (КБІ, КБС, ЧБС);

Історія християнства (КБІ, КЄС, ЛБС, УЄС, ЧБС);

Історія церкви (КБС, ЛБС);

Християнське життя (КБІ, ЧБС);

Духовне життя християнина (КБС, УЄС);

Християнська етика (КБІ, КБС, УЄС, ЛБС, ЧБС);

Ангели, людина і гріх (КБС);

Християнський світогляд (КЄС);

Кенотична еклезіологія (КЄС);

Цілеспрямована церква (КЄС);

Природне зростання спільнот (КЄС);

Систематичне богослов'я (ЛБС, ОБС, УЄС, ЧБС);

Ангелологія (ЧБС);

Сучасні напрямки християнства (ЧБС);

Історія євангельського руху (ЧБС).

Перелік предметів, які вивчаються на даній програмі, свідчить про християнське богослов'я і показує, що чимало предметів християнського спрямування міститься у навчальних планах, і це є показником фундаментального богослов'я.

Через вимоги:

Має характер служителя (КБІ);

Вміє застосовувати знання у християнському житті (КБІ);

Має християнський світогляд (КБІ).

Як бачимо, тільки КБІ у вимогах до випускника зробив акцент на християнській складовій. Інші школи, напевне, розуміли це за умовчанням.

Отже, доходимо висновку, що характеристика богослов'я ЄААА «*християнське віровчення*» проявляється у навчальних програмах шкіл переважним чином через предмети, які вивчаються. Менше через мету. Ще менше через вимоги (бо тільки одна школа акцентувала на цьому увагу). Найменше через завдання. Бо не тільки одна школа наголосила на цьому, але й навіть тільки одне завдання було вказано у цьому напрямку. Якщо у вимогах простежується позиція однієї школи, проте висунуто три вимоги, то у завданнях фігурує тільки одна школа і одна представлена нею вимога. На нашу думку, це свідчить про розуміння школами важливості вивчення цілої низки предметів, які б стали підвалинами християнського віросповідання та підготовки саме служителів церкви. Через те саме на них насамперед сфокусовані усі школи.

Протестантська конфесійна приналежність

Через мету:

Підготовка лідерів для роботи в церквах та релігійних організаціях ХВС (КБІ);

Нестимуть служіння в церквах братства ХВС (КБІ);

Матимуть навички пасторського служіння (пастори тільки у протестантів) (КБІ);

Підготовка служителів для євангельських церков (УЄС).

У меті програми конфесійна приналежність вбачається тільки у двох школах. КБІ конкретно вказує конфесію християн віри євангельської, підкреслюючи, що саме для цього протестантського напрямку готує служителів. УЄС дає ширшу вказівку – для євангельських церков. Проте це також є свідченням протестантського спрямування програми. КБІ у меті показує, що програма даватиме навички саме пасторського служіння, що також підкреслює

протестантську конфесійну приналежність, бо пастори є саме у протестантських конфесіях.

Через завдання:

Підготовка зрілих служителів для євангельських церков (УЄС);

Допомога у формуванні характеру євангельського служителя (УЄС);

Закладання основ євангельського світогляду (УЄС).

Тільки УЄС використовує у завданнях слово «євангельські», щодо церкви, світогляду, служителів. Це також показує конфесійну приналежність. Проте жодна інша школа не зважила за потрібне акцентувати на цьому увагу у завданні програми. Можливо, це через те, що, це розуміється за умовчанням. Наприклад, якщо школа належить до складу протестантської Асоціації, то не варто давати додаткові вказівки на власну конфесійність. На нашу думку, у завданнях програми все ж таки має чітко простежуватиметься конфесійна приналежність, хоча б загальна – протестантська.

Через предмети:

Пневматологія (КБІ, КБС, ЧБС);

Діалог з Православ'ям (КЄС);

Історія євангельського руху східних слов'ян (ЛБС);

Історія п'ятидесятницького руху (ЧБС);

Історія євангельського руху (ЧБС);

Священнодії пастора (КБС).

Бачимо, що не так багато предметів суто протестантського спрямування містять навчальні плани. Стосовно вивчення предмету «Пневматологія», то він вивчається тільки у трьох школах, які є п'ятидесятницькими. Бо для цієї гілки протестантизму він є доктринально важливим. Вивчення історії саме євангельських рухів також є показником протестантської приналежності. І «Діалог з Православ'ям» є вказівкою, що дана програма тне є православною, а отже, або католицькою, або протестантською. Та вивчення низки предметів суто протестантського спрямування (які представлені у переліку, поданому вище) дають остаточне переконання у протестантській спрямованості програми.

Через вимоги:

Вміє проголошувати євангельську проповідь (КБІ).

Усі досліджувані нами школи навчають проповідувати. Та тільки КБІ у вимогах до своїх випускників вказує на таку компетенцію, як уміння проголошувати саме євангельську проповідь. Що також є прямим посиланням до протестантизму.

Отже, дана риса богослов'я ЄААА через мету програми проявляється у двох школах (КБІ та УЄС), через завдання тільки у одній школі (УЄС), через вимоги також тільки у одній школі (КБІ) і через предмети у п'яти школах. Найбільш активну позицію по висвітленню конфесійної приналежності займає КБІ, бо тільки він проявляє цю рису і через мету, і через предмети, і через вимоги, чого не робить жодна інша школа. Взагалі можна дійти висновку, що навчальні програми проявляють, проте не досить яскраво, приналежність до протестантської конфесії.

Добра воля

Через мету: немає.

Через завдання: немає.

Через предмети: немає.

Через вимоги: немає.

Цікавим є факт відсутності прямого посилання за усіма досліджуваними категоріями з приводу даної риси богослов'я ЄААА. Зазвичай, вивчення навчальних програм дає підспудне розуміння, що як студенти, так і випускники не позбавлені доброї волі, адже вони добровільно вступили до школи, погодилися навчатися саме на цій програмі, саме за цим навчальним планом і приймати участь у виконанні поставлених завдань та очікуваних вимог. Вони з доброї волі погодилися стати студентами, виконувати весь обсяг завдань та опановувати весь обсяг навчального матеріалу, складати іспити тощо. Тому факт наявності доброї волі кожного учасника навчального процесу є начебто зрозумілим та очевидним. Проте, жодного посилання в описі навчальної програми на це немає. На нашу думку, варто цей фактор висвітлювати у

навчальних програмах (хоча б у меті чи завданнях або вимогах), бо добра воля все ж таки є ключовим аспектом християнства.

Отже, аспект доброї волі певним чином все ж таки має бути відображеним у навчальних програмах богословських шкіл.

Місіональна спрямованість.

Через мету:

Підготовка до служіння благовістя (ОБС, УЄС);

Підготовка до служіння у місії (ОБС, УЄС);

Формування розуміння служіння пастора у місії Церкви у світі (ОБС);

Розвинення навичок особистого євангелізму (ОБС).

У ході дослідження навчальних програм було очевидним, що школи розуміють важливість місіонального спрямування своєї діяльності та підготовки служителів, що виконуватимуть Велике Доручення, проте у меті програми на цей факт вказали тільки дві школи – ОБС та УЄС.

Через завдання:

Дати знання й збагатити практичними навичками у служінні євангелізму (ЛБС).

У завданні програми на її місіональну спрямованість акцентувала увагу тільки ЛБС. Зрозуміло, що інші школи також даватиме не тільки знання, а й навички у служінні євангелізму, проте вони не зауважили цього у переліку завдань програми. Можливо це через те, що програма не місіонерська, а пасторська. Однак, якщо школа розуміє, що вона причетна до місії Бога і готує служителів, що стануть активними виконавцями Божої місії на землі, то, на наш погляд, варто це вказувати у переліку завдань усіх існуючих у школі програм, а не тільки тієї, що готує безпосередньо місіонерів. Тим більш, що пасторська програма готує лідерів церкви, а церква Нового Заповіту є місіональною за своєю природою. Тому, вважаємо, за необхідне серед завдань навчальної програми ставити і дане завдання. До того ж, кожен християнин має вміти свідкувати про своє навернення, займатися особистим євангелізмом. Тому вважаємо за доречне,

навіть, обов'язкове, внесення до переліку завдань будь-якої навчальної програми завдання дати знаття та сформувати навички служіння євангелізму.

Через предмети:

Вступ до місіології (КБІ, КБС, УЄС, ЧБС);

Євангелізм (КБІ, КБС, КЄС, ЛБС, УЄС, ЧБС);

Учнівство (КБІ, КБС, КЄС, ЛБС, УЄС, ЧБС);

Відкриття церков (КБІ, ЧБС);

Міжкультурне служіння (Біблія і Коран) (КЄС);

Місія новозавітної церкви (КЄС);

Світові релігії (КЄС, ЛБС, УЄС, ЧБС);

Нові релігійні рухи (ЛБС);

Історія релігії в Україні (ЛБС).

Усі школи (у більшій чи меншій мірі) мають предмети місіонального спрямування. Як свідчить представлений вище перелік навчальних дисциплін з цього циклу, то школи навчають своїх студентів у досить широкому діапазоні: як євангелізувати, розуміти різні культури, відкривати нові церкви, орієнтуватися у світових релігіях, бути причетними до місіонерського служіння, займатися учнівством, тощо.

Через вимоги:

Вміє свідкувати про особисте навернення (КБІ);

Знає методи проведення різних форм євангелізації та вміє використовувати їх на практиці (КБІ);

Володіє навичками благовістя (ЗБС, ЛБС, УЄС);

Розуміє роль церкви у виконанні місії церкви (ОБС).

Вимоги щодо місіональної спрямованості своїх випускників школи (хоча не усі) заявили у переліку вимог значно ширше, ніж у завданнях програми. Звичайно, це є природнім, бо ж студент вивчав цілу низку предметів з даної теми. Проте, на нашу думку, школам варто замислитися над питанням: якщо програма не ставить завдань, то як вона може висувати вимоги? Логічним було б урівноваження завдань до програми та вимог до її випускника.

Отже, дана риса богослов'я ЄААА проявляється через усі досліджувані критерії. Проте, на наш погляд, вона має отримати більш яскравої виразності, тому що не тільки місіональне твердження школи, а й її навчальні програми повинні досить чітко та яскраво демонструвати причетність школи до виконання *Missio Dei*.

Єдність.

Через мету: немає.

Через завдання: немає.

Через предмети: немає.

Через вимоги:

Має цілісне уявлення про актуальні проблеми соціальної реальності та знає шляхи практичної допомоги (КБІ, ОБС, ЧБС).

Зрозуміло, що дану рису богослов'я важко окреслити у навчальних програмах. Вона швидше має проявлятися саме у виховних програмах. На нашу думку, у навчальних програмах більше проявляється єдність та системність усіх дидактичних компонентів для комплексного формування особистості служителя. Проте, три школи у вимогах до випускника вказали, що він має цілісно бачити актуальні проблеми та знати шляхи їх вирішення. Цей факт є хоча й опосередкованим, але все ж таки проявом єдності.

Також, на нашу думку, єдність у навчальній програмі проявляється через єдність предметів у навчальному плані, єдність мети та завдання програми з вимогами до її випускника. Єдність у взаємодії педколективу зі студентами, та студентів у межах своєї групи та групами поміж собою. Звичайно, така єдність через взаємодію більше проявлятиметься у розкладі занять, ані ж у навчальному плані, проте, вона є якщо не очевидною, то зрозумілою, бо ж для виконання програми потрібна спільнота людей (як педагогів, так і студентів).

Отже, ця риса богослов'я ЄААА не є очевидною у навчальних програмах шкіл, що входять до її складу. Однак, не можна і категорично стверджувати про її повну відсутність. Через це, вважаємо за потрібне рекомендувати школам зробити її більш наявною у своїх навчальних програмах.

Співпраця й спільне служіння з церквою

Через мету:

- Активно нести служіння у церквах (КБІ, ЗБС, УЄС);
- Бути лідерами церковного служіння (КБІ, КБС, КЄС, ЛБС, ОБС);
- Проводити практичну роботу з людьми у церквах (КБІ, УЄС);
- Проповідувати Писання (ЗБС, ОБС, УЄС);
- Розуміння основ церковного устрою та служіння (ОБС).

Така низка спрямувань на служіння у церкві, представлених школами у цілях своїх програм, з нашого погляду, є досить яскравим показником того, що школи, насамперед, готують працівників саме для церкви. А, отже, вони не абстрагуються від неї, а тісно пов'язані з нею і працюють для задоволення її потреб.

Через завдання:

- Навчити проповідувати (КБІ, ЛБС, ЗБС);
- Навчити видам пасторської діяльності (КБІ, ЛБС);
- Активно нести служіння в церкві (ЗБС, ЛБС).

Завдання досліджуваної нами програми, як видно, сфокусовані на задоволення потреби навчити усім видам пасторської діяльності та активного залучення до служіння у церкві, що є очевидною реалізацією богослов'я співпраці та спільного служіння з церквою.

Через предмети:

- Управління церквою (КБІ, КБС, ЧБС);
- Пасторське служіння (КБІ, ОБС, ЧБС);
- Пасторологія (КБС, КЄС, ЛБС, УЄС);
- Консультування (КБІ, КБС, КЄС, УЄС, ЧБС);
- Управління церковною освітою (КБІ);
- Державно-церковні відносини (КБІ);
- Основи права України (ЛБС);
- Теорія проповіді (КБС);
- Практика проповіді (КБС);

Священнодії пастора (КБС);
 Біблійні основи сім'ї і шлюбу (КБС, КЄС, ЛБС, УЄС, ЧБС);
 Школа лідерів малих груп (КБС);
 Богослов'я та практика служіння (КЄС);
 Внутрицерковне навчання та динаміка малих груп (КЄС);
 Християнське керівництво (КЄС, ЧБС);
 Духовне лідерство (ЛБС);
 Гомілетика (ЛБС, ОБС, УЄС, ЧБС).

Доволі широкий спектр предметів зі спеціальності, яка покриває потреби церкви та палітру її служінь, є свідченням активного запровадження школами богослов'я співпраці та спільного служіння з церквою.

Через вимоги:

Володіє високим рівнем мистецтва проповіді (ЗБС, ОБС, УЄС);
 Регулярно проповідує в церкві (ЗБС);
 Вміє працювати в команді (ЗБС, ЛБС);
 Має навички церковного служіння (ОБС, УЄС).

Представлені вимоги до випускника програми вказують на яскраве відображення риси співпраці та спільного служіння з церквою в очікуваному результаті.

Отже, аналіз навчальних програм через призму такої риси богослов'я ЄААА як співпраця та спільне служіння з церквою виявив картину досить глибокого розуміння школами важливості цього богословського аспекту та його активне запровадження і у меті, і в завданнях, і в комплексі предметів, що вивчаються, й в очікуваних результатах.

Цілісність особистості для служіння Христу

Через мету:

Розвиток рис характеру, притаманних служителю (ОБС).

Прямої вказівки немає у жодної школи. Проте, на нашу думку, можна вважати, що опосередковано ОБС серед рис характеру, притаманних служителю,

таки мала на увазі і цілісність, бо ця риса характеру є важливою для кожної особистості, а тим паче для служителя церкви.

Через завдання:

Розвивати риси характеру, які відповідають якостям пресвітера (КБІ, ЛБС);

Сприяти формуванню світогляду та життєвих цінностей на біблійних засадах (КБІ);

Характер відповідає нормам християнської етики (КБІ);

Має чітку богословську позицію, яка відповідає вченню Біблії, і вміє відстоювати її (КБІ).

Тільки дві школи серед яких саме КБІ проявив найактивнішу позицію, відобразили у завданнях досліджуваної програми (хоча й не конкретно, а тільки опосередковано) цілісність особистості для служіння Христу. Це наводить на думку, що іншим школам не завадило б також відобразити таку важливу рису у завданнях програми, яка готує лідерів церкви. Адже, цілісність є фундаментом особистості і обов'язково має бути однією з яскравих характеристик християнських служителів.

Через предмети:

Духовне життя християнина (КБС, ЧБС);

Духовне формування (КЄС, ЧБС);

Духовне лідерство (ЛБС);

Християнська етика (ЛБС, УЄС, ЧБС).

Очевидно, що представлений перелік предметів сприяє формуванню цілісної особистості, а тому його можна вважати одним із інструментів запровадження богослов'я ЄААА у навчальній програмі.

Через вимоги:

Веде християнський образ життя вдома, в церкві та у суспільстві (ЗБС, ЛБС);

Духовна зрілість у відносинах, переконаннях, відданість біблійним принципам (УЄС);

Життя за духовними стандартами, що не допускають аморальної поведінки (УЄС).

Три школи висвітлили у вимогах до випускників даної програми важливість цілісності. Можна зробити припущення, що усі духовні навчальні заклади очікують як результат своєї діяльності сформовану цілісну особистість. Проте, нажаль, це не знаходить відображення у навчальних лідерських програмах, як, наприклад, та, яку ми досліджуємо. На нашу думку, це упущення, яке варто б було виправити.

Отже, через усі досліджувані критерії, проявляється у навчальних програмах така риса богослов'я ЄААА як **цілісність особистості для служіння Христу**. Але слід зауважити, що цього не достатньо. На наш погляд, даний аспект богослов'я є досить важливим, проте і найбільш знехтуваним. Тільки той християнин, який має живі та повноцінні і якісні стосунки з Христом, може зберігати і проявляти власну цілісність. Спотворена плотська природа людини схильна до конформізму та потуранню власним забаганкам. Тому важливою функцією богословської освіти вважаємо формування саме цілісної особистості. І, на наш погляд, це повинно знайти своє яскраве і чітке відображення у всіх аспектах навчальної програми, а не тільки у переліку навчальних дисциплін.

Взаємодія членів Тіла Христового для їхнього духовного зростання

Через мету:

Підготовка служителя, який уміє вести душеопікунську роботу (ЗБС, КБС, ОБС).

Ця риса богослов'я ЄААА саме через мету програми, як видно, реалізується у підготовці служителя, який уміє вести душеопікунську роботу. Відомо, що не тільки такий напрямок роботи допомагає духовному зростанню членів церкви, проте саме на ньому сфокусували у меті програми свою увагу школи. Можливо через те, що у формулюванні мети треба лаконічно вказати саме основне направлення програми, тому вибір і пав на найбільш яскраву й

актуальну сферу діяльності у цій галузі, а значить і важливу компетенцію, яку має опанувати студент лідерської програми.

Через завдання:

Навчити активно та доступно передавати отримані знання (КБІ, УЄС);

Уміє вести душеопікунську роботу (ЗБС, ЛБС).

У завданні програми, як і у її меті, знову ж таки робиться акцент на умінні вести душеопікунську роботу, проте додається навичка доступно передавати отримані знання, до того ж проявляти у цьому активність. Під передачею знань у контексті даної богословської риси може розумітися також і учнівство, й проповідування, й навчання тощо. А звичайно, це все сприяє взаємодії членів Тіла Христового для їхнього духовного зростання й є способом реалізації даного аспекту богослов'я ЄААА.

Через предмети:

Консультування (КБІ, КБС, КЄС, ЛБС, УЄС, ЧБС);

Духовне формування (КЄС, ЧБС);

Духовне лідерство (ЛБС).

Представлений перелік предметів, на нашу думку, є достатнім для того, щоб студент став спроможним правильно взаємодіяти з членами церкви та корисно впливати на них, що допоможе обом сторонам духовно зростати та формуватися.

Через вимоги:

Знає, як проводити душеопікунську роботу (ЗБС, ОБС, УЄС).

Тільки одну вимогу висвітлено у програмі щодо цього богословського аспекту. Факт повної відповідності мети програми та вимоги до випускника є позитивним явищем. Проте, на нашу думку, слухним буде зауваження, що варто було б висвітити не тільки одну площину взаємодії членів церкви для їхнього духовного зростання, а дати ширшу палітру, яка б, зрозуміло, співпадала б як меті, так і у вимогах.

Отже, богословський аспект *взаємодія членів Тіла Христового для їхнього духовного зростання* знаходить своє відображення у досліджуваних

навчальних програмах. Проте, тільки через предмети він реалізується найбільш яскраво. Меншою мірою його відображено у завданнях і досить однобоко у меті та вимогах, на що, на наш погляд, школам варто звернути увагу й внести корективи. Звичайно, не можливо всього охопити по усім критеріям, і висвітлити всі аспекти богослов'я ЄААА рівнозначно яскраво, проте, з нашої точки зору, даний аспект є досить важливим для церкви, яка відправляє абітурієнта на навчання, і тому має бути висвітлений ширше.

Любов до Бога та один до одного

Через мету: немає.

Через завдання: немає.

Бачимо, що жодна школа не зробила посилання на цю рису богослов'я ані в меті, ані у завданнях програми. Хоча ця богословська складова є відображенням найголовнішої заповіді, даної людям Ісусом Христом, її, справді, важко відобразити у меті та завданні навчальної програми через те, що вона стосується виховного впливу, а тому має більшою мірою бути висвітленою у виховних програмах.

Через предмети:

Апологетика (КБС, КЄС, УЄС, ЧБС);

Християнський світогляд (КЄС);

Християнська етика (ЛБС, УЄС, ЧБС).

Зрозумілим, на нашу думку, є факт, що любов до Бога та до близького має прививатися у богословській школі на усіх навчальних предметах та виховних заходах, адже є фундаментом християнської віри. Проте, дійсно, представлений вище перелік предметів, які знаходяться у навчальних планах досліджуваної програми, найбільш цілеспрямовано сприяє реалізації даної риси богослов'я.

Через вимоги:

Глибоке посвячення Христу (КБІ, ЛБС);

Вміє інтегрувати біблійну та богословську істину у життя та служіння (ЗБС, ЛБС);

Йому притаманні людяність, співчуття, повага до людей, здатність ставитися до людей без упередження (ЛБС).

Цікавим є факт відсутності у меті та завданнях цієї риси богослов'я, проте досить яскравої її присутності у вимогах. І хоча це дещо нелогічно, проте позитивним є те, що, раз школа очікує прояв таких рис у випускників, значить, вона сприятиме їхньому формуванню.

Отже, дана фундаментальна риса християнського богослов'я в цілому, та богослов'я ЄААА зокрема, ніяким чином не висвітлена у меті та завданні досліджуваної програми ні в одній з досліджуваних нами шкіл ЄААА. Проте вона досить добре проявляється у предметах, які вивчаються на цій програмі, та у вимогах, які ставляться до її випускників, а значить становлять собою очікувані результати. Це дає змогу робити висновок, що все ж таки дана богословська характеристика значним чином знайшла своє відображення у лідерських навчальних програмах.

Поклоніння Богові

Через мету: немає.

Через завдання: немає.

Через предмети: немає.

Через вимоги: Вірний Богові та любить християнські моральні цінності і не уявляє свого існування поза ними (ЛБС).

Тільки одна вимога і тільки у одній школі містить у собі (хоча й опосередковано) такий аспект богослов'я як поклоніння Богові. Це змушує задуматися: чому це так? Проте, факт (хоча й невеличкий, проте присутній) наявності цієї риси богослов'я ЄААА (як і християнського богослов'я в цілому) у досліджуваній нами програмі є підтвердженням його важливості у навчальному процесі по підготовці лідерів церкви.

Отже, дана риса богослов'я досить скупо відображена у навчальній програмі з християнського керівництва. Не викликає сумніву, що усі євангельські богословські школи (як і усі християни) розуміють важливість

поклоніння Богові. Проте, допускаємо, що можливим є відображення цієї риси у навчальних планах підготовки служителів по поклонінню. Або у виховних планах усіх напрямків підготовки служителів. Однак, якщо брати поклоніння Богові не як ритуал, який проводиться у церковному приміщенні під час богослужіння, а як стиль життя кожного християнина, то вважаємо за потрібне яскраве висвітлення цього аспекту у всіх навчальних програмах усіх богословських шкіл.

Таким чином, підсумовуючи сказане у підрозділі 2.2.1., доходимо висновку, що досліджувані нами навчальні програми відповідають богослов'ю ЄААА. Вони відображають усі його аспекти (окрім № 3. Добра воля). Зрозуміло, що кожна школа робить це тією чи іншою мірою та у більшому чи меншому обсязі. Проте, вони чітко відображають те, що включає у себе богослов'я ЄААА.

Характеристики богослов'я ЄААА:

Християнське віросповідання.

Протестантська конфесійна приналежність.

Добра воля.

Місіональна спрямованість.

Єдність.

Співпраця й спільне служіння з церквою.

Цілісність особистості для служіння Христу.

Взаємодія членів Тіла Христового для їхнього духовного зростання.

Любов до Бога та один до одного.

Поклоніння Богові.

Якщо оцінювати за критеріями ***мета, завдання, предмети та вимоги***, то усі (окрім № 3. Добра воля) характеристики богослов'я ЄААА відображені в досліджуваних нами навчальних програмах шкіл ЄААА. Проте школи відобразили їх не рівнозначно. Якщо дивитися в порядку убубання, то перед нами постає така картина:

Через мету реалізуються: найбільше 6; менше 2 та 4; ще менше 1; найменше 7 та 8; повністю відсутні 3,5,9,10.

Через завдання реалізуються: найбільше 7; менше 2 та 6; ще менше 8; найменше 1 та 4; повністю відсутні 3,10.

Через предмети реалізуються: найбільше 1,2,4 та 6; менше 7; найменше 8 та 9; повністю відсутні 3,5,10.

Через вимоги реалізуються: найбільше 4 та 6; менше 1, 7 та 9; найменше 2, 5 та 8; повністю відсутні 3,10.

Цікавим є те, що якісь характеристики є у меті, проте їх немає у завданнях. Чи навпаки. Але усі (крім №3) є у вимогах. І найбільш укрупненим є критерій «предмети», хоча характеристики № 3, 5 та 10 у ньому взагалі не присутні. Однак по кількості позицій – це самий вагомий критерій з усіх чотирьох. Отже, навчальні програми шкіл ЄААА відповідають богослов'ю ЄААА. Проте відсутність ясного прояву такої характеристики як *добра воля* наводить на думку, що школам варто відкоригувати свої навчальні програми та включити до них цей аспект богослов'я, щоб програми стали прямим віддзеркаленням богослов'я ЄААА, тобто повністю співпадали за усіма його характеристиками.

2.2.2. Відповідність навчальних програм богослов'ю освіти ЄААА

За словами Е. Короткова, «навчальні програми є головним фактором якості освіти, тому що вони визначають логічну послідовність накопичення знань й перетворюють їх у потенціал успішної професійної діяльності, комбінацію та послідовність прийомів освоєння професійної діяльності, формування не тільки установок ефективності, але й професійну свідомість. Саме це є вищим досягненням навчального процесу» [107, с. 101].

Навчальні програми мають віддзеркалювати філософію та богослов'я освіти, яких дотримується освітній заклад та міністерство чи акредитаційна асоціація, яким він підпорядковується.

Проаналізувавши навчальні програми (а саме, їхню мету, завдання, перелік предметів, що вивчаються, вимоги до випускника) через призму богослов'я освіти ЄААА, бачимо, що перед нами постає наступна картина.

Характеристики богослов'я освіти ЄААА простежуються наступним чином.

Розкриття педагогічних можливостей протестантського богослов'я.

Педагогічні можливості визначаються кінцевими результатами, які завжди ширші від змісту мети, на яку спрямована уся діяльність. У цих результатах, крім основного компонента, що відповідає меті діяльності (прямий її продукт), завжди наявний додатковий (побічний), який склався паралельно, іноді без свідомого наміру студента, проте передбачений педагогічною діяльністю професорсько-викладацького корпусу та навчальною програмою. Здебільшого, прямим компонентом результату навчання є отриманні знання, а додатковими – виховання особистості та розвиток певних умінь та навичок. Протестантське богослов'я має низку педагогічних можливостей, тобто те, чому воно має навчати (що студент має знати), як виховувати (тобто, яким він має стати в процесі навчання) та яким чином і що саме розвивати (прищеплення та удосконалення певних умінь та навичок).

Аналіз досліджуваних навчальних програм шкіл ЄААА показав, що випускники усіх цих шкіл здобувають наступні компетентності:

Знання:

- має глибокі знання богослов'я;
- знає методи проведення різних форм євангелізації;
- знає норми законодавства у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організацій, а також вміє використовувати їх для захисту свободи совісті та звершення діяльності релігійних організацій;
- знає біблійне вчення та принципи всесвітньої місії, ефективні способи місіонерської діяльності у певній місцевості та проблеми культурної контекстуалізації благовістя, а також вміє практично їх застосувати та залучити інших до цього служіння;
- знає історію розвитку та вчення світових релігій, сучасні тенденції розвитку та регіоналізацію релігійних течій в світі та Україні;

-знає принципи консультування з різних питань та вмiє надавати консультативну допомогу.

Виховання:

-має характер християнського служителя, який вiдображає глибоке посвячення Господу Христу, серйозне ставлення до служiння на Божiй нивi та вiдповiдає нормам християнської етики;

-користується повагою серед працiвників, викладачiв та студентiв iнституту;

-має християнський свiтогляд та вмiє його захищати, життєвi цiнностi вiдповiдають бiблiйним стандартам.

Навички:

-вмiє застосовувати знання у християнському життi й служiннi; вмiє надавати консультативну допомогу;

-вмiє застосовувати надбанi знання з цiллю ефективного благовiстя людям, якi заплуталися в тенетах диявола через сповiдування лжерелiгiй; вмiє звершувати основнi священнодiї в церквi; вмiє складати i проголошувати євангельську проповiдь;

-вмiє правильно свiдкувати про особисте навернення до Бога людям рiзних вiкових категорiй та рiзних соцiальних верств населення;

-має чiтку богословську позицiю, яка вiдповiдає вченню Бiблiї, i вмiє вiдстоювати її.

Отже, навчальнi програми розкривають педагогiчнi можливостi протестантського богослов'я досить яскраво та об'ємно. Вони навчають, виховують та формують навички, якi вiдповiдають протестантському богослов'ю i є ключовими для протестантських служителiв. То ж дана характеристика богослов'я освіти ЄААА втiлена у пасторськi (лiдерськi) бакалаврськi навчальнi програми.

Вивчення освіти та її проблем з богословської точки зору.

На наш погляд дана освітня характеристика не може бути вiдображена у дослiджуваних начальних програмах, тому що вони не педагогiчного

спрямування. Скоріш за все програми напрямку християнської освіти (наприклад, бакалавр християнської освіти) можуть яскраво віддзеркалювати таку рису богослов'я освіти ЄААА. Вважаємо, що організація і запровадження загального навчально-виховного процесу більш очевидно відображає цю характеристику, проте, висловлюємо припущення, що вона таки впливає на формування і запровадження досліджуваної навчальної програми, бо вимагає вивчати освіту з богословської точки зору, враховувати її проблеми і знаходити шляхи їхнього подолання.

Отже, хоча дана характеристика богослов'я освіти ЄААА не має чіткого відображення у навчальних програмах, які ми досліджуємо, проте це є зрозумілим і виправданим.

Християнсько-протестантське віровчення та цінності в основі навчання та виховання.

Дана риса богослов'я освіти ЄААА тотожна з такими характеристиками богослов'я ЄААА як ***християнське віросповідання*** та ***протестантська конфесійна приналежність***, тому її дослідження співпадає з аналізом, представленим при їх вивченні у п.2.2.1.

Отже, у основі навчальних програм шкіл ЄААА знаходяться саме християнсько-протестантське віровчення та цінності. Проявляються вони переважним чином через предмети, які вивчаються. Проте простежуються і через мету, завдання та вимоги, хоча і меншою мірою. А значить, саме протестантська концепція богослов'я освіти є фундаментальною у школах ЄААА.

Добра воля та свобода вибору особистості у взаємовідносинах та співпраці

Ця богословсько-освітня риса ЄААА тотожна з характеристикою богослов'я ЄААА ***добра воля***. Її дослідження аналогічне з представленим у п.2.2.1.

Отже, богослов'я освіти ЄААА враховує добру волю та свободу вибору особистості, проте, нажаль, це не віднайшло свого відображення у навчальному плані досліджуваної навчальної програми. Певним чином це є зрозумілим, бо ж, перш за все, ця риса богослов'я освіти має виявлятися в організації та функціонуванні навчально-виховного процесу. Бо ж з доброї волі студенти вступають до школи та обирають ту чи іншу програму. Вони мають свободу вибору: навчатися відмінно чи задовільно, бути активними чи пасивними, як будувати відносини один з одним та з викладачами тощо. Однак, на нашу думку, якщо ця риса притаманна богослов'ю освіти, то вона має певним чином висвітлюватися й у навчальних програмах і планах.

Єдність, а не відособленість у стосунках та взаємодії. Формування вміння працювати у команді

Ця риса богослов'я освіти ЄААА співзвучна з такою характерною рисою богослов'я ЄААА як *єдність* і детально досліджена у п. 2.2.1. Було виявлено, що відображена вона тільки у вимогах і то досить стисло й опосередковано. Напевне, це є через те, що саме виховний, а не навчальний бік навчально-виховного процесу сприяє формуванню єдності у стосунках і взаємодії, вмінню працювати у команді. Звичайно, що ці навички формуються не тільки за допомогою виховних заходів, а й під час навчальних занять (наприклад, через роботу по групах, дидактичні ігри тощо). Тому начебто виправданим є більшим чином відсутність прояву даної риси у навчальних програмах, однак, за необхідне вважаємо наголосити на тому, що доречним буде більш яскраво висвітлити таку важливу (як і з богословського, так і з освітнього погляду) рису.

Отже, дана характеристика богослов'я освіти ЄААА знайшла, хоча й досить скупю, своє відображення у досліджуваній навчальній програмі.

Формування особистості, яка розуміє своє покликання, власне місце у місії Бога та займає активну позицію щодо її виконання.

Зазначена риса богослов'я освіти ЄААА співзвучна з такою характеристикою богослов'я ЄААА як *місіональна спрямованість*. Як показало

дослідження у п. 2.2.1, і мета, і завдання (хоча і самою меншою мірою), і предмети, і вимоги до випускника досліджуваної навчальної програми яскраво висвітлюють цю характеристику.

Отже, школи ЄААА спрямовані на формування активної особистості, яка чітко розуміє, до чого Бог її закликає, у чим вона має займатися у місії Бога.

Розуміння особистістю себе як частини церкви та важливості здійснення служіння для поширення Царства Божого.

Така характеристика богослов'я освіти ЄААА співпадає з характерною для богослов'я ЄААА ***рисою співпраця і спільне служіння з церквою***, яку було розглянуто нами у п. 2.2.1, та встановлено, що вона широко запроваджена у меті, в завданнях, у складі предметів, що вивчаються, й в очікуваних результатах.

Отже, це свідчить про те, що ця риса богослов'я освіти ЄААА знайшла своє яскраве відображення в початкових програмах, які сприяють формуванню у студентів розуміння себе частиною церкви та допомагають активно долучитися до служіння.

Формування цілісної особистості.

Очевидним є те, що ця риса богослов'я ЄААА віддзеркалює богословську складову ***цілісність особистості для служіння Христу***, яка досліджувалася нами у п.2.2.1. Аналіз програм показав, що дана характеристика відображена в усіх їхніх компонентах, проте досить опосередковано, тому що пряме посилення на цілісність відсутнє, тобто слово «цілісність» (чи його похідні) у жодній програмі не зустрічається.

Отже, зрозуміло, що досліджувані нами навчальні програми сприяють формуванню цілісної особистості, як того вимагає богослов'я освіти ЄААА, й роблять це досить активно та масштабно, проте прямо на це не вказують. На наш погляд, це варто відкоригувати, тому що, на нашу думку, усі риси богослов'я освіти мають чітко, а не завуальовано проглядатися, аби уникнути непорозуміння, двозначності чи неясності.

Особисте духовне зростання та взаємодія у цьому процесі з іншими.

Дана богословська характеристика освіти ЄААА увібрала в себе таку рису богослов'я як ***взаємодія членів Тіла Христового для їхнього духовного зростання***. Ми досліджували її у п. 2.2.1. та виявили, що найбільшим чином вона проявляється у предметах, менше у завданнях й зовсім мало у меті та вимогах.

Отже, богослов'я освіти ЄААА закликає школи до роботи по допомозі студентам у їхньому духовному зростанню та взаємодії у цьому з іншими і це знаходить своє відображення у навчальних програмах, тобто школи дотримуються цієї вимоги.

Виконання досліджень, спрямованих на осягнення справ Божих у світі, церкви, суспільстві і окремій особистості з метою застосування їхніх результатів для поширення Царства Божого

Через завдання:

Прищепити навички для проведення самостійних богословських досліджень та формування власної богословської позиції (ЗБС);

Навчити вирішувати дослідницькі завдання, які орієнтовані на аналіз біблійної та богословської літератури (ЛБС).

Через предмети:

У процесі навчання студенти виконують 3 дослідницькі роботи (курсівні роботи) з основних предметів богослов'я та спеціалізації (КБІ, КБС, ЛБС).

Також навчальними планами передбачено написання дипломної (дослідницької) роботи (усі школи).

Через вимоги:

Випускник здатний досліджувати складні біблійні та богословські предмети і оголошувати власну богословську позицію (ЗБС, КЄС);

Володіє навичками письмового викладу біблійних та богословських понять (ЗБС, КЄС);

Здатний критично працювати з текстами Святого Письма та богословською літературою (УЄС);

Розуміє сукупність методів і проблем у різних галузях богословських досліджень (УЄС).

Отже, все це є підтвердженням того, що школи орієнтують своїх студентів на виконання досліджень та застосування на практиці їх результатів. Тобто, можна стверджувати, що дана риса богослов'я освіти ЄААА яскраво відображається у навчальних планах здебільшого через предмети (якщо вважати курсові та дипломні роботи у початковому плані серед переліку предметів за навчальні предмети), завдання та вимоги.

11. Прагнення до високої якості богословської освіти

Через предмети:

У навчальних планах представлений гарний склад предметів, що можна вважати свідченням високої якості освіти (усі школи).

Через вимоги:

Випускник

-має глибокі знання богослов'я та вміє застосовувати їх у християнському житті й служінні (КБІ);

-має чітку богословську позицію, яка відповідає вченню Біблії, і вміє відстоювати її (КБІ);

-вміє аналізувати хід історії Церкви, історії богослов'я та філософської думки, щоб адекватно реагувати на переміни, які відбуваються у церкві і суспільстві (КБІ);

-вміє звершувати основні священнодії в церкві (КБІ);

-має цілісне уявлення про актуальні проблеми соціальної реальності та знає шляхи практичної допомоги потребуючим верствам населення; сприяє посиленню ролі християнської церкви в процесі формування українського суспільства (КБІ);

-вміє збирати, аналізувати та давати інтерпретацію з різних питань, пов'язаних з галуззю спеціальності (ОБС);

-володіє базовими навичками роботи з методом критичного аналізу (ОБС);

-орієнтується у сучасних богословських моделях і вміє правильно оцінювати вплив сучасного богослов'я на церкву (ЧБС);

-випускник – людина із широким кругозором, багатий знаннями та вміннями, з доброю душею (ЧБС);

-знає основні богословські концепції, які існують у середовищі євангельських християн (УЄС);

-розуміє історичні процеси, які вплинули на розвиток християнства як світової релігії і євангельського руху як його частини (УЄС); багато чого знає і уміє (усі школи).

Таким чином, ця риса богослов'я освіти ЄААА більш яскраво простежується через перелік предметів, що вивчаються та через вимоги. У вимогах ця ознака простежується у КБІ, ОБС, ЧБС та УЄС. Проте, вона присутня і це важливий фактор.

12. Прагнення до високої якості та практичної цінності богословських досліджень

Через предмети:

Дослідницькі курсові роботи як з богослов'я, так і з спеціальності, тобто мають практичну цінність (КБІ, КБС, ЛБС).

Написання дипломної (дослідницької роботи (усі школи).

Отже, ця характеристика богослов'я освіти ЄААА проявляється тільки через предмети (якщо за такі вважати представлені в навчальних планах дослідницькі роботи). За вимогами навчальних стандартів кожна дослідницька робота має бути на належному рівні та складати практичну цінність. Через це, на наш погляд, можна вважати, що саме в цьому і відображена дана риса богослов'я освіти ЄААА.

13. Стимулювання професійного розвитку і зростання для досягнення більш повної реалізації дарів, талантів і здібностей кожної людини

Через вимоги:

Випускник:

- здатний і прагне до саморозвитку і самореалізації (КБС, ЛБС, ОБС);
- інтелектуально розвинений (КБС); проходить практику (усі школи);
- відкритий до змін відповідно до вимог часу, але при цьому непохитно тримається незмінних християнських цінностей (ЧБС);

- є тверезою, мислячою особистістю, яка постійно розвивається, вдосконалюється і є відкритою до нових позитивних ідей (ЧБС).

Таким чином, очевидно, що дана риса богослов'я освіти ЄААА знайшла своє відображення тільки у вимогах до випускника. Це є зрозумілим, бо ж під час навчання, викладачі спонукають студента до розвитку, а випускникові самому потрібно буде мати бажання займатися самоосвітою та зростати. Проте, на наш погляд, варто, щоб прояв педагогічного впливу, щодо стимулювання до професійного розвитку студента знайшов своє відображення у навчальних планах (у меті чи завданнях), бо ж він таки об'єктивно є, а формально відсутній, тобто не відображений.

14. Вивчення та формування богослов'я, що служить розвитку євангельських церков

Через предмети:

Написання дослідницьких робіт з богослов'я (усі школи).

Через вимоги:

Випускник

- здатний досліджувати складні біблійні та богословські предмети та викладати власну богословську позицію (ЗБС, КЄС, УЄС);

- здатний критично працювати з текстами Святого Письма та богословською літературою (УЄС);

- розуміє сукупність методів і проблем у різних галузях богословських досліджень (УЄС);

- знає основні богословські концепції, які існують у середовищі євангельських християн (УЄС).

Отже, формування богослов'я, що служить для розвитку євангельських церков, напевне, більшим чином має відбуватися у роботі та наукових

дослідженнях професорсько-викладацького складу школи. Проте, якщо вести мову про навчальні програми, то в них дана риса відображається через предмети та через вимоги. Бо предметами у даному випадку є проведення та написання богословських досліджень, що сприяє формуванню богослов'я. А так як дослідницькі роботи повинні мати актуальність, новизну та практичну цінність, то саме через них може вивчатися та певним чином формуватися богослов'я, яке потім може бути запроваджене у церквах. Випускники, як спеціалісти зі своєї галузі, звісно, мають продовжувати богословські дослідження та формувати і запроваджувати богослов'я у церкви, адже саме заради цього вони й вчилися.

Таким чином, підсумовуючи усе вище сказане, доходимо висновку, що усі риси богослов'я освіти ЄААА знайшли своє відображення у навчальних програмах шкіл, що входять до її складу. Одні більшою мірою, інші меншою, проте усі вони представлені у навчальних програмах і це є позитивним фактором, який свідчить, про реалізацію школами богослов'я та богослов'я освіти ЄААА.

2.3. Втілення богословських основ у виховних програмах шкіл ЄААА

Не можливо заперечувати наявність виховання в навчальному процесі, бо воно об'єктивно існує і є його необхідним елементом. *«Виховання – це свідоме формування тих якостей особистості, які визначають її соціально-психологічну поведінку, культуру, ставлення до людей та справи, світогляд, звички та традиції, спосіб життя»* [107, с. 153].

Важко уявити собі якість освіти без результатів виховної діяльності. Однак, інколи виховання не вважають за спеціальну функцію освіти. Навіть існують думки, що виховання – це функція особистих зусиль людини, соціальної дійсності та соціального середовища. Подекуди виховання розглядають як насилля над особистістю. Проте, у навчальному процесі студент добровільно бере на себе певні зобов'язання та несе відповідальність за їх виконання. На думку Е. М. Короткова, як раз склад цих зобов'язань, їх характер, умови реалізації, ступінь та форма відповідальності є ні чим іншим, як вихованням. Він наголошує, що без виховної складової немає і просто не може бути освітнього

(навчального) процесу. Під якістю виховання він вбачає «комплекс характеристик, які відображають сучасні вимоги до особистості спеціаліста, прогресивну структуру його цінностей та життєвих устремлінь, прихильність до здорового складу життя, розвинене почуття соціальної відповідальності» [107, с. 153-154].

Виховні процеси мають бути спрямовані на розвиток самостійності, лідерських якостей, відповідальності, творчості тощо [107, с. 104].

У нашому дослідженні ми аналізуватимемо виховні програми шкіл ЄААА через призму богослов'я та богослов'я освіти ЄААА. Тому що, яким має бути випускник навчального закладу, визначає богослов'я та богослов'я освіти міністерства чи акредитаційної асоціації, яким цей заклад підпорядковується. Саме богослов'я та богослов'я освіти визначають, які риси характеру треба формувати, яким чином виховувати, які якості прищеплювати студентам та якими якостями має володіти випускник даної школи.

Відповідність виховних програм богослов'ю ЄААА.

Виховні програми, якщо вони відповідають стандартам ЄААА, мають чітко відображати її богослов'я.

Аналіз показав, що усі досліджувані нами «Виховні програми» шкіл ЄААА (на відміну від «Навчальних програм») досить однакові за змістом, тому відпадає потреба біля кожного підпункту вказувати конкретну школу (як було зроблено при аналізі «Навчальних програм»), бо в усіх місцях стояла б позначка «усі школи». Тому представлений аналіз по кожному пункту та підпункту має на увазі, що це стосується усіх досліджуваних шкіл.

Після проведення дослідження та аналізу «Виховних програм» на виявлення відображення у них богослов'я ЄААА, було отримано такі результати:

Характеристики богослов'я ЄААА:

Християнське віросповідання

Через умови прийому:

Студентом може стати той, хто: визнає Ісуса Христа своїм особистим Спасителем (усі школи); належить до місцевої євангельської церкви; погоджується з основами віри школи; дотримується християнських переконань;

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

Школа має місію виховати характер Христа та допомогти реалізувати особисте від Бога покликання тим, хто вирішив навчатися та бути плідними у Божому Царстві через служіння в сучасній Церкві.

У школі відбувається виховання служителів Христових.

Студент має усюди усвідомлювати себе представником Христа.

1. Духовне життя студентів, яке проявляється у позиції глибокого смирення перед авторитетом Божого Слова та щирої любові до Ісуса Христа (Ів. 14:21).

Особиста підготовка до проповіді чи викладу теми.

Особисте читання християнської літератури.

Персональний перегляд християнської відеопродукції з попереднього дозволу студентського пастора.

Постійне відвідування студентами помісних церков.

Соціальне життя студентів являє собою відносини у середині студентського колективу, які засновані та регулюються на засадах духовного життя кожного студента (Ів.13:34-35).

Через різноманітні ситуації можливість виховати і показати любов Христа на ділі (1 Ів. 3:18).

Колективний перегляд християнських телепередач, проповідей, фільмів.

Організаційне життя студентів полягає у створенні постійного порядку в гуртожитку та навчальному корпусі (1 Кор. 14:33).

Створена модель підпорядкування.

4. Практика студентів, яка включає у себе різноманітну працю в помісних церквах, дитячих будинках та домах пристарілих (Як.1:27).

Практика під час проведення богослужіння у помісних церквах.

Ведення студентами щоденника церковної практики.

Отже, християнське віросповідання у виховних програмах шкіл просліджується через *умови прийому* та *духовно-виховну роботу*. Це є свідченням того, що школи вважають за необхідне чітко показати, що працюють тільки з християнським контингентом.

2.Протестантська конфесійна приналежність.

Через умови прийому: належить до місцевої євангельської церкви; погоджується з основами віри школи; дотримується вимог євангельської моралі;

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

У школі відбувається виховання служителів для євангельської церкви в Україні та закордоном.

1.Духовне життя студентів

Постійне відвідування студентами помісних церков своєї деномінації.

Відвідування щорічного духовних семінарів своєї деномінації своєї деномінації.

Зустрічі зі служителями своєї деномінації.

2. Соціальне життя студентів. Немає.

3. Організаційне життя студентів. Немає.

4. Практику студентів. Немає.

Отже, в умовах прийому та духовному житті студентів школи зважили за необхідне уточнити, що школи взаємодіють з протестантськими церквами. Варто зазначити, що ніде у документі не вказано на заборону навчатися у школах студентам з інших християнських конфесій (тобто католицької чи православної), проте вказівка на відвідування студентами євангельських церков досить яскрава. Це дає змогу стверджувати, що богословський принцип «*протестантської конфесійної приналежності*» знайшов своє відображення у виховних програмах.

Добра воля

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

Вирішуючи добровільно стати частиною студентського колективу, абітурієнти зобов'язуються підкорятися нормам духовно-виховного впливу зі сторони керівництва.

Абітурієнти поступають на навчання з готовністю змінюватися через систему духовно-виховної програми.

1. Духовне життя студентів:

Персональний перегляд християнської відеопродукції.

2. Соціальне життя студентів. Немає.

3. Організаційне життя студентів. Немає.

4. Практика студентів:

Добровільна практика, тобто практика, до якої заохочуються студенти з доброї волі.

Отже, очевидним є, що богословський принцип «доброї волі» зафіксовано не в усіх підрозділах «Виховної програми», проте, він достатньо простежується.

Місіональна спрямованість.

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

Студенти готові змінюватися до місійної праці.

1. Духовне життя студентів. Немає.

2. Соціальне життя студентів. Немає.

3. Організаційне життя студентів. Немає.

4. Практика студентів:

Практика, яка є усвідомленням співпраці з Богом.

Місіонерська практика.

Особистий євангелізм у місіонерських поїздках та літніх таборах.

Отже, даний аспект богослов'я ЄААА більшим чином проявляється у «Виховній програмі» саме через практику.

Єдність

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

1. Духовне життя студентів. Немає.

2. Соціальне життя студентів:

Загальні екскурсії.

Проведення загальних студентських вечорів.

Спортивні заходи між студентами.

Спортивні заходи між церквами.

Організація свят та особливих богослужінь.

Прибирання території школи.

Участь студентів з викладачами та адміністрацією школи у різноманітних загальноукраїнських та обласних конференціях, семінарах і форумах.

Загальний пікнік у кінці навчального року.

«Студентські поїздки» спільно з адміністрацією та викладачами.

Адміністрація і студенти проводять тематичні виховні години.

Спільне ранкове читання Біблії Адміністрацією і студентами та записи власних роздумів про прочитане.

3. Організаційне життя студентів:

Створена модель підпорядкування.

4. Практику студентів. Немає.

Отже, найбільшим чином саме через соціальне життя студентів «Виховна програма» показує даний богословський принцип.

6. Співпраця й спільне служіння з церквою

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

Студенти готові змінюватися для ефективного майбутнього служіння в помісній церкві.

1. Духовне життя студентів:

Постійне відвідування студентами помісних церков.

2. Соціальне життя студентів:

Спортивні заходи між церквами.

3. Організаційне життя студентів. Немає.

4. Практика студентів:

Практика студентів є результатом визначення власних дарів та здібностей.

Школа розуміє важливість та необхідність створення умов виховання та розвитку в студентах практичних навиків на діло служіння (Еф. 4:12).

Різні види практики в церквах та в суспільстві.

Практика під час проведення богослужіння в помісних церквах.

Участь студентів у молодіжних домашніх групах.

Отже, майже через усі аспекти духовно-виховної роботи (окрім організаційного життя студентів), а найбільше через практику простежується даний аспект богослов'я.

7. Цілісність особистості для служіння Христу

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

Студенти зобов'язуються відмовлятися від вчинків, які можуть нанести моральну і духовну шкоду іншим.

Адміністрація очікує, що студенти будуть вести себе гідно високого покликання Божих служителів.

1. Духовне життя студентів:

Особисте читання християнської літератури.

Читання Біблії та записи власних роздумів про прочитане.

Соціальне життя студентів:

Загальні екскурсії.

Колективний перегляд християнських телепередач, проповідей, фільмів.

3. Організаційне життя студентів. Немає.

4. Практика студентів:

Практика студентів є результатом визначення власних дарів та здібностей.

Школа розуміє важливість та необхідність створення умов виховання та розвитку в студентах практичних навиків на діло служіння (Еф. 4:12).

Отже, як видно, досить широке втілення набула ця риса богослов'я ЄААА у «Виховній програмі».

8. Взаємодія членів Тіла Христового для їхнього духовного зростання

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

Абітурієнти поступають на навчання з готовністю змінюватися через систему духовно-виховної програми.

1. Духовне життя студентів:

Особистий час с Богом.

Особисте читання Біблії.

Колективні ранкові молитви і читання Біблії з іншими студентами.
 Колективні ранкові молитви і читання Біблії з працівниками школи.
 Колективні ранкові та вечірні богослужіння.
 Постійне відвідування студентами помісних церков.
 Проведення семінарів на актуальні теми.
 Загальні ранкові богословські дискусії.
 Дні духовного збагачення (виїзд за місто).
 Зустріч з викладачем – гостем чи служителем церкви.
 Студентський пастор проводить зустрічі зі студентами.
 Співробітники школи проводять душеопікунську роботу зі студентами.
 Співробітники школи проводять неформальні зустрічі та позакласну діяльність зі студентами.

Виховна година для студентів, на якій розглядаються певні теми, прослуховуються свідчення, відбувається презентація книг тощо.

Відвідування духовних семінарів.

2. Соціальне життя студентів:

Доброзичливе відношення студентів один до одного.

Загальні екскурсії.

Колективний перегляд християнських телепередач, проповідей, фільмів.

Проведення загальних студентських вечорів.

Спортивні заходи між студентами.

Спортивні заходи між церквами.

Організація свят та особливих богослужінь.

Прибирання території школи.

Благодійна діяльність та робота благодійного магазину (збори коштів скеровуються на потреби студентів).

3. Організаційне життя студентів:

Створена модель підпорядкування.

4. Практика студентів:

На ранкових та вечірніх богослужіннях школи.

У загальних ранкових богословських дискусіях.

Під час проведення святкових студентських вечорів.

Прибирання в столовій.

Прибирання в усіх приміщеннях навчального корпусу.

Отже, дана риса богослов'я достатньо прописана, тобто досить широко відображена у «Виховній програмі».

9. Любов до Бога та один до одного.

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

1. Духовне життя студентів:

Особистий час с Богом.

Особисте читання Біблії.

Колективні ранкові молитви і читання Біблії з іншими студентами.

Колективні ранкові молитви і читання Біблії з працівниками школи.

Колективні ранкові та вечірні богослужіння.

Постійне відвідування студентами помісних церков.

Проведення семінарів на актуальні теми.

Загальні ранкові богословські дискусії.

Дні духовного збагачення (виїзд за місто).

Зустріч з викладачем–гостем.

Відносини з студентським пастором та працівниками школи.

2. Соціальне життя студентів

Відношення студентів один до одного.

Через різноманітні ситуації можливість виховати та показати любов Христа на ділі (Ів.3:18).

Загальні екскурсії.

Колективний перегляд християнських телепередач, проповідей, фільмів.

Проведення загальних студентських вечорів.

Спортивні заходи між студентами.

Спортивні заходи між церквами.

Організація свят та особливих богослужінь.

Прибирання території школи.

Святкування дня народження.

3. Організаційне життя студентів

Створена модель підпорядкування.

4. Практику студентів:

Протягом навчального року студенти практикують ораторське мистецтво та розвивають характер служіння ближньому, тобто навчаються проповідувати Христа ділом і правдою (Ів.3:18).

Участь в роздачі їжі.

Благодійна діяльність та робота благодійного магазину (збори коштів скеровуються на потреби студентів).

Під час проведення святкових студентських вечорів.

Активна участь в служінні дітям–сиротам та у домах пристарілих.

Отже, як бачимо, чималий спектр охоплено у «Виховній програмі», щоб прояснити, як реалізується дана богословська характеристика у виховному процесі школи.

10. Поклоніння Богові

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

1. Духовне життя студентів:

Особистий час с Богом.

Особисте читання Біблії.

Колективні ранкові молитви і читання Біблії з іншими студентами.

Колективні ранкові молитви і читання Біблії з працівниками школи.

Колективні ранкові та вечірні богослужіння.

Постійне відвідування студентами помісних церков.

Дні духовного збагачення (виїзд за місто).

2. Соціальне життя студентів:

Проведення загальних студентських вечорів.

Організація свят та особливих служінь.

3. Організаційне життя студентів. Немає.

4. Практика студентів:

Протягом навчального року студенти практикують ораторське мистецтво та розвивають характер служіння ближньому, тобто навчаються проповідувати Христа ділом і правдою (Ів.3:18).

Практика під час проведення богослужіння в помісних церквах.

Практика на ранкових та вечірніх служіннях в семінарії.

Отже, хоча тільки через підпункт «*Духовно-виховна робота*» можна розгледіти цю богословську характеристику, проте вона представлена досить об'ємно, широко та прозоро.

Підсумовуючи сказане вище у пункті 2.3.1, доходимо висновків, що богословські основи ЄААА у виховних програмах простежуються саме через підрозділ «*Виховна робота*». Тільки такі характеристики богослов'я, як «*християнське віросповідання*» та «*конфесійна приналежність*» відображено ще й в «*Умовах прийому*». Виховні програми шкіл не фіксують жодної характеристики богослов'я ЄААА ані в «*Умовах завершення програми*», ані в «*Співбесіді*». «*Місіональна спрямованість*» відображена взагалі тільки у «*Практиці*». Доречним, вважаємо, припущення, що фактично (тобто у реальному житті) всі характеристики богослов'я ЄААА простежуються в усіх ланках виховного процесу, бо не можливо не спиратися на них при наборі абітурієнтів («*Умови прийому*»), при *Співбесідах* (як вступних, так і щорічних), при випуску студентів, що завершили весь курс навчання та виховання у школі («*Умови завершення*») та через «*Духовно-виховну роботу*». Проте формально це не знайшло відображення у документах «*Виховна програма школи*». Можливо,

це не є проблемою, (бо даний факт наче б то й так мається на увазі), але, вважаємо, що слушною може стати думка про необхідність формального декларування богословських принципів у всіх підрозділах виховних програм задля ширшого розкриття усієї картини богословського підґрунтя виховного процесу, який запроваджує школа.

2.3.2. Відповідність виховних програм специфіці та богослов'ю освіти ЄААА

Дослідивши виховні програми через призму богослов'я освіти ЄААА, отримали наступну картину, що показує, яким чином воно знайшло в них своє відображення, яким чином запроваджується та через які заходи реалізується.

Характеристики богослов'я освіти ЄААА:

Розкриття педагогічних можливостей протестантського богослов'я Через умови прийому:

Абітурієнт належить до місцевої євангельської церкви.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

1. Духовне життя студентів:

Особисте читання християнської літератури.

Колективні ранкові молитви та читання Біблії студентами.

Ранкові та вечірні богослужіння.

Проведення семінарів на актуальні теми.

Загальні ранкові богословські дискусії.

Зустріч з викладачем–гостем.

Постійне відвідування студентами помісних церков.

Соціальне життя студентів:

Колективний перегляд християнських телепередач, проповідей, фільмів.

Організаційне життя студентів:

Створена модель підпорядкування.

Практика студентів:

Школа розуміє важливість та необхідність створення умов виховання та розвитку в студентах практичних навиків на діло служіння.

Практика у помісних церквах.

Місіонерська практика.

Особистий євангелізм в місіонерських поїздках та літніх таборах.

Під час проведення богослужіння у помісних церквах.

Участь у молодіжних домашніх групах.

Під час проведення святкових студентських вечорів.

На ранкових на вечірніх богослужіннях школи.

У загальних ранкових богословських дискусіях.

Отже, очевидним є факт яскравого відображення даного аспекту богослов'я освіти ЄААА у «Виховній програмі». Педагогічні можливості протестантського богослов'я набувають свого розкриття через усі представлені види діяльності, що є свідченням реалізації даного освітнього аспекту.

2. Вивчення освіти та її проблем з богословської точки зору

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

1. Духовне життя студентів. Немає.

2. Соціальне життя студентів:

Колективний перегляд християнських телепередач, проповідей, фільмів.

3. Організаційне життя студентів. Немає.

4. Практику студентів. Немає.

Отже, можна припустити, що не є дивовижним таке поверхове відображення даного принципу у «Виховній програмі», бо ж він більше стосується освіти та її проблем, ніж виховання та його проблем. Проте, як освіта неможлива без виховання, так і даний принцип не міг зовсім не віддзеркалитися, то все ж таки він знаходить свій відблеск у «Виховній програмі», що саме по собі вже є позитивним фактом.

Наступні сім характеристик богослов'я освіти ЄААА, такі як:

Християнсько-протестантське віровчення та цінності в основі навчання і виховання.

Добра воля та свобода вибору особистості у взаємовідносинах та співпраці.

Єдність, а не відособленість, у стосунках та взаємодії. Формування вміння працювати у команді.

Формування особистості, яка розуміє своє покликання, власне місце у місії Бога та займає активну позицію щодо її виконання.

Розуміння особистістю себе як частини церкви та важливості здійснення служіння для поширення Царства Божого.

Формування цілісної особистості.

Особисте духовне зростання та взаємодія у цьому процесі з іншими, є досить схожими з 3-8 характеристиками богослов'я ЄААА, знайшли подібним чином своє відображення у «Виховній програмі» та були представлені та проаналізовані у попередньому підрозділі, то задля спрощення сприйняття та уникнення зайвих повторів, вважаємо за доцільне опустити їх опис та пояснення.

Виконання досліджень, спрямованих на осягнення справ Божих у світі, церкві, суспільстві і окремій особистості з метою застосування їхніх результатів для поширення Царства Божого

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

1. Духовне життя студентів

Особиста підготовка до проповіді чи викладу теми.

Персональний перегляд християнської відеопродукції.

Читання християнської літератури.

Читання Біблії.

Участь у постійно діючому семінарі «Богомыслие», на якому викладачі та студенти збираються для спільної рефлексії над богословськими книгами та статтями як сучасних авторів, так і авторів минулого. Головна мета семінару – звернути увагу вченої спільноти до богословського діалогу. Очікування: дані зустрічі стануть мотиваційними для написання нових дослідницьких робіт (ОБС).

Адміністрація докладає зусиль для виховання у студентів любові до особистого дослідження Слова Божого. З цією метою студенти та адміністрація збираються і разом читають Біблію і записують свої розмірковування у журнал «Роздуми над Словом» (УЄС).

2. Соціальне життя студентів

Колективний перегляд християнських телепередач, проповідей, фільмів.

3. Організаційне життя студентів. Немає.

4. Практику студентів. Немає.

Отже, хоча дослідження – це прерогатива навчання, а не виховання, проте навіть цей аспект богослов'я освіти ЄААА школи знайшли змогу відобразити у своїх «Виховних програмах» і представити таким ось чином, тобто через проведення певних заходів.

Прагнення до високої якості богословської освіти Через умови прийому:

Абітурієнт має середню освіту.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

1. Духовне життя студентів:

Особиста підготовка до проповіді чи викладу теми.

Персональний перегляд християнської відеопродукції.

Читання християнської літератури.

Проведення семінарів на актуальні теми.

Загальні ранкові богословські дискусії.

2. Соціальне життя студентів:

Колективний перегляд християнських телепередач, проповідей, фільмів.

3. Організаційне життя студентів. Немає.4. Практику студентів. Немає.

Отже, прагнення до високої якості освіти відбувається у навчально-виховних процесах шкіл і знайшло своє відображення не тільки у «Навчальній програмі», а й у «Виховній програмі», бо є складовою єдиного навчально-виховного процесу. І це досить позитивний фактор, що даний чинник було відображено школами у виховному розділі, хоча й досить опосередковано.

Прагнення до високої якості та практичної цінності богословських досліджень

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

1. Духовне життя студентів:

Особиста підготовка до проповіді чи викладу теми.

Персональний перегляд християнської відеопродукції.

Читання християнської літератури.

Ранкові та вечірні богослужіння.

Проведення семінарів на актуальні теми.

Загальні ранкові богословські дискусії.

2. Соціальне життя студентів:

Колективний перегляд християнських телепередач, проповідей, фільмів.

3. Організаційне життя студентів. Немає.

4. Практика студентів:

На ранкових на вечірніх богослужіннях школи.

У загальних ранкових богословських дискусіях.

Особистий євангелізм в місіонерських поїздках та літніх таборах.

Під час проведення богослужіння у помісних церквах.

Участь у молодіжних домашніх групах.

Отже, даний принцип знайшов своє відображення у «Виховній програмі», і це доводить, що можна навіть через виховні заходи втілювати прагнення до високої якості та практичної цінності богословських досліджень.

Стимулювання професійного розвитку і зростання для досягнення більш повної реалізації дарів, талантів і здібностей кожної людини

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

1. Духовне життя студентів. Немає.

2. Соціальне життя студентів. Немає.

3. Організаційне життя студентів. Немає.

4. Практика студентів:

На ранкових на вечірніх богослужіннях школи.

У загальних ранкових богословських дискусіях.

Під час проведення ранкових студентських вечорів.

Особистий євангелізм в місіонерських поїздках та літніх таборах.

Під час проведення богослужіння у помісних церквах.

Участь у молодіжних домашніх групах.

Активна участь у служінні дітям–сиротам та у домі пристарілих.

Участь в роздачі їжі.

Допомога в опіці дітьми–сиротами.

Під час проведення святкових студентських вечорів.

На ранкових на вечірніх богослужіннях школи.

У загальних ранкових богословських дискусіях.

Практика є результатом визначення власних дарів та здібностей.

Отже, як видно, даний принцип богослов'я освіти у «Навчальній програмі» реалізується саме через практику. Це природньо, бо саме практика більшим чином стимулює до професійного розвитку та реалізації власних дарів, талантів та здібностей.

Вивчення та формування богослов'я, що служить розвитку євангельських церков

Через умови прийому. Немає.

Через умови завершення. Немає.

Через співбесіду. Немає.

Через духовно-виховну роботу:

1. Духовне життя студентів:

Особистий час із Богом.

Особисте читання Біблії.

Особиста підготовка до проповіді чи викладу теми.

Персональний перегляд християнської відеопродукції.

Читання християнської літератури.

Колективні ранкові молитви та читання Біблії студентами.

Ранкові та вечірні богослужіння.

Проведення семінарів на актуальні теми.

Загальні ранкові богословські дискусії.

Зустріч з викладачем–гостем.

Постійне відвідування студентами помісних церков.

2. Соціальне життя студентів:

Колективний перегляд християнських телепередач, проповідей, фільмів.

3. Організаційне життя студентів. Немас.

4. Практика студентів:

На ранкових на вечірніх богослужіннях школи.

У загальних ранкових богословських дискусіях.

Отже, видно, що даний принцип богослов'я освіти ЄААА досить яскраво відображений у «Виховних програмах», хоча й тільки у підрозділі духовно-виховної роботи. А це свідчить про те, що він є вагомим для шкіл. А також те, що вивчати та формувати богослов'я для церков можна через низку виховних заходів, що школи ЄААА й роблять досить активно.

Підсумовуючи все сказане у пункті 2.3.2, доходимо висновків, що богослов'я освіти ЄААА знайшло своє чітке відображення у виховних програмах її шкіл. Здебільшого саме у підрозділах «*Духовно-виховної роботи*» та подекуди через «*Умови прийому*». Проте це є природнім і зрозумілим.

Роблячи висновок з пункту 2.3, варто зазначити, що богослов'я та богослов'я освіти ЄААА (всі їхні аспекти) були відображені у «Виховних програмах» шкіл, хоча й різною мірою, проте через одні й ті ж самі виховні заходи. Це більш за все можна пояснити таким чином, що у виховних програмах легше відобразити богослов'я ніж богослов'я освіти. Також очевидно є картина, що їх було представлено не в усіх підрозділах програми. Це зрозуміло, проте не виправдано. На нашу думку, треба чіткіше прописати усі аспекти богослов'я та богослов'я освіти в усіх підрозділах «*Виховної програми*», аби акцентувати на тому, що для шкіл ЄААА є важливим відображати основи богослов'я та богослов'я освіти Асоціації в своїх програмах та запроваджувати у своїй діяльності.

Через те, що тип обраного нами «Кейс–стаді» *за метою дослідження (за А. Лейнхарт, 1971) – це вивчення окремих «випадків» для висунення гіпотез,*

то проведений аналіз навчальних і виховних програм досліджуваних нами шкіл ЄААА, призвів до можливості висунути наступні гіпотези:

Перша гіпотеза – це гіпотеза безпосереднього віддзеркалення при збереженні оригінальності.

Суть гіпотези: навчально-виховні програми шкіл, що входять до складу Євро–Азіатської Акредитаційної асоціації, безпосередньо віддзеркалюють її богослов'я та богослов'я освіти, проте залишаються оригінальними за своєю сутністю. Тобто, будучи відображенням, являють оригінальність.

Друга гіпотеза: локальне є прикладом загального (або розуміння загального через вивчення локального).

Суть гіпотези: усі школи, що входять до складу ЄААА, хоча й знаходяться у різних країнах, проте, як і досліджувані нами українські школи, подібним чином відображають богослов'я та богослов'я освіти ЄААА. Перша гіпотеза підтверджена проведеним дослідженням.

Друга гіпотеза, яка виходить з *номотемічного* підходу реалізації методу наукового дослідження «Кейс–стаді», дає можливість сприймати усі школи ЄААА через взірць українських шкіл, й не потребує підтвердження.

Висновки до другого розділу.

Аналіз місіонерських твердження 8 сучасних українських богословських шкіл за наступними критеріями, які знайшли у них своє відображення: *освіта* (яку освіту надає школа); *мета* (для чого школа існує та працює); *конфесійна приналежність* (до якої конфесії належить школа та служителів якої конфесії вона готує); *контингент* (на кого орієнтоване навчання); *якісні характеристики контингенту* (якими мають стати випускники); *церква* (робота школи для церкви); *сфери діяльності* (царини, в яких служитимуть студенти та випускники); *географія діяльності* (географічні орієнтири служіння школи); *фундамент* (на чому базується робота школи) показав, що усі школи позиціонують себе причасними до виконання місії Бога (Missio Dei), бо чітко заявили про свою місійну спрямованість. Місіонерство та благовістя стали

ключовими складовими їх місійних тверджень. Готують лідерів та служителів різних видів служінь. Функціонують для допомоги церкви по виконанню її праці. Націлені на надання допомоги не тільки церкві, але й суспільству. Здійснюють свій труд для України та зарубіжжя. Дотримуються протестантського віровчення. Надають богословську освіту. У своїй діяльності керуються Писанням та академічними стандартами. Школи ЄААА підпорядковані ЄААА, а разом з цим отримують від неї вагому допомогу. Порівнявши місійні твердження шкіл з місією ЄААА доходимо наступних висновків щодо їхньої співпраці: допомога у досягненні міжнародних академічних стандартів, бо школи надають освіту, керуючись стандартами, представленими ЄААА. А через те, що вони прагнуть надавати якісну богословську освіту, а якість визначається відповідністю певним стандартам, то ЄААА пропонує стандарти, допомагає у їх досягненні, контролює через них рівень якості богословської освіти. Богословські школи надають богословську освіту, а ЄААА об'єднує спеціалістів з цієї галузі, що сприяє успішності функціонування даних шкіл. Школи працюють для Східної Європи та зарубіжжя, а це означає, що розповсюджують там певне богослов'я. Отже, щоб було «своє» богослов'я, а не запозичене у Заходу та Америки, його варто формувати, розвивати та розповсюджувати, чому й сприяє діяльність ЄААА. Конфесійна приналежність Акредитаційної Асоціації та шкіл у її складі, зрозуміло, тотожні: протестантське віровчення. Звичайно, кожна школа може належати до будь-якої з протестантських конфесій, проте загальною має бути приналежність саме до протестантизму. Зрозуміло, що місія ЄААА більш ширша за місії її шкіл (бо вона спрямована на них, а ті у свою чергу на церкву та суспільство), тому вона включає окрім розвитку східно-європейського богослов'я та контролю якості богословської освіти ще й формування академічної та дослідницької культури та надання дослідникам методологічної і ресурсної допомоги. Отже, аналіз та порівняння місійних тверджень сучасних українських богословських шкіл (що входять до складу ЄААА) показав, що вони, хоча і є оригінальними, проте узгоджені між собою. А аналіз і порівняння цих місійних тверджень з місією самої Асоціації довів, що

вони підпорядковані їй, відображають її, проте залишаються самостійними та самобутніми.

Місія ЄААА та її закладів освіти відповідають загальній місії Бога (Missio Dei). Виявлено, що місійна спрямованість ЄААА встановила вектор місійної спрямованості її шкіл, таким засвідчуючи єдність Асоціації та її закладів освіти. Показано, що місія Асоціації та місії її шкіл не тільки гармонійно доповнюють одна одну, але й перебувають у складі загальної Місії Бога (Missio Dei). Цей факт є свідченням актуальності та нагальної важливості діяльності як самої Асоціації, так і шкіл, що входять до її складу.

Системний аналіз образу випускника допоміг з'ясувати, що усі досліджувані нами школи повною мірою відображають богослов'я ЄААА у бажаному результаті своєї діяльності – «Образі випускника». Сформульовані різними словами та різною мірою (поширено чи лаконічно, узагальнено), усі вони мають одну сутність та є віддзеркаленням усіх складових богослов'я ЄААА.

У ЄААА є різноманітні шляхи формування і запровадження свого богослов'я та богослов'я освіти у школи, що входять до її складу. Усі вони важливі та продуктивні. Проте, на нашу думку, саме Загальні збори є основним з цих шляхів, тому що вони є вищим органом Асоціації, саме на них більшим чином обговорюються й визначаються характеристики богослов'я і богослов'я освіти ЄААА та через загальну присутність представників навчальних закладів, що входять до складу ЄААА, є найбільша вірогідність, що вони швидше будуть запроваджені у школах. Також Загальні збори приймають акредитаційні стандарти, яким мають відповідати навчальні та виховні програми і процеси, що забезпечуватиме їхню відповідність богослов'ю та богослов'ю освіти ЄААА.

Системно проаналізовані навчальні програми 8 українських шкіл ЄААА показали свою відповідність: 1. *богослов'ю ЄААА*, відображають усі його аспекти (окрім аспекту «Добра воля»). Проте, школам варто відкоригувати свої навчальні програми та включити до них цей аспект богослов'я, щоб програми стали прямим віддзеркаленням богослов'я ЄААА, тобто повністю співпадали за усіма

його характеристиками; 2. *богослов'ю освіти ЄААА*, усі риси якого знайшли своє відображення у навчальних програмах шкіл, що входять до її складу. Одні більшою мірою, інші меншою, проте усі вони представлені у навчальних програмах і це є позитивним фактором, який свідчить, про реалізацію школами богослов'я та богослов'я освіти ЄААА.

Системно проаналізовані виховні програми 8 українських шкіл ЄААА дали підстави стверджувати, що богослов'я та богослов'я освіти ЄААА (всі їхні аспекти) були відображені у «Виховних програмах» шкіл, хоча й різною мірою, проте через одні й ті ж самі виховні заходи. Це більш за все можна пояснити таким чином, що у виховних програмах легше відобразити богослов'я ніж богослов'я освіти. Також очевидно є картина, що їх було представлено не в усіх підрозділах програми. Це зрозуміло, проте не виправдано. На нашу думку, треба чіткіше прописати усі аспекти богослов'я та богослов'я освіти в усіх підрозділах «*Виховної програми*», аби акцентувати на тому, що для шкіл ЄААА є важливим відображати основи богослов'я та богослов'я освіти Асоціації в своїх програмах та запроваджувати у своїй діяльності.

Висунуті гіпотези щодо тотожності навчальних і виховних основ усіх шкіл ЄААА (як українських, так і зарубіжних) знайшли своє підтвердження. Доведено, що *гіпотеза безпосереднього віддзеркалення при збереженні оригінальності* (суть якої полягає у тому, що навчально-виховні програми шкіл, що входять до складу Євро-азіатської акредитаційної асоціації, безпосередньо віддзеркалюють її богослов'я та богослов'я освіти, проте залишаються оригінальними за своєю сутністю, тобто, будучи відображенням, являють оригінальність) знайшла своє підтвердження. Аргументами для такого висновку слугують факти того, що місійні твердження, образи випускника, навчальні та виховні програми не є ідентичними, проте мають спільну форму, базуються на загальних богословських та педагогічних (освітніх) засадах, спрямовані на досягнення єдиної мети. *Гіпотеза: локальне є прикладом загального (або розуміння загального через вивчення локального)* та результати аналізу досліджуваних в Україні шкіл ЄААА дають змогу стверджувати (за допомогою

номотетичного підходу, тобто *через зведення одиничного до загального*), що усі школи, які входять до даної Акредитаційної Асоціації (у яких би країнах вони не знаходилися) підпорядковуються єдиній місіональній спрямованості та відображають у своїх навчальних і виховних програмах та образах випускника єдині, загальні для всіх, принципи богослов'я та богослов'я освіти ЄААА. А це є свідченням підпорядкування шкіл стандартам, вимогам та богословському підґрунтю ЄААА та впорядкування системи розповсюдження богословських основ навчання та виховання у межах всієї Асоціації.

Отже, дослідження навчальних і виховних програм шкіл ЄААА допомогло висунути й підтвердити гіпотези, а також з'ясувати, що в основоположних речах школи єдині при усьому своєму розмаїтті та базуються на загальних богословських підвалинах Акредитаційної Асоціації.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ БОГОСЛОВ'Я НА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІ ПРОЦЕСИ У ЗАКЛАДАХ ЄААА

Кожна доба має свої специфічні проблеми, з якими стикається людство. Через це кожна доба породжує свої богословські рухи, які намагаються запропонувати відповіді на нагальні питання чи навпаки, порушити питання, якими сучасники зазвичай нехтують. Богослови допомагають знайти оптимальні рішення для актуальних проблем, застосовуючи методологію, яка відповідає досягнутому людством рівню наукових знань. Кожна доба вимагає специфічної богословської освіти, яка б стала провідником у лабіринті життєвих проблем та викликів часу. Спробуємо провести порівняльний аналіз тих богословських підвалин, на яких базується споруда богословської освіти ЄААА, та тієї нової основи богослов'я, яка стала актуальною і ключовою у постхристиянську добу.

Споруда богословської освіти безумовно будується на платформі богословських основ, тобто тих світоглядних цінностей, які вона має зберігати та прищеплювати студентам. Які саме богословські принципи будуть закладені у підґрунтя богословської освіти, вирішує акредитаційна асоціація, якій підпорядковується школа, та диктують вимоги часу й обставини (політичні, соціальні, географічні, релігійні, культурні тощо), у яких відбувається надання богословської освіти. Богословська освіта має йти в ногу з часом та бути актуальною і своєчасною відповіддю на проблеми, з якими стикається людство; на питання, які перед ним постають; на нагальні потреби, які мають бути задовільнені належним чином. Через все це стає очевидним, що богослов'я не може бути відірваним та далеким від життя суспільства, а богословська освіта – відокремленою від сучасного їй богослов'я. Адже саме вона готує тих, хто понесе певні богословські гасла (світоглядні погляди) і допоможе людству спрямувати зір на Христа та Його Царство. І, за допомогою Святого Духа, запалити серця людей бажанням долучитися до Царства Божого, признавши

Христа Спасителем, а Його Царство – ідеальною спільнотою. Іншими словами, богословська освіта повинна у повному обсязі збагнути *Missio Dei* (Місію Бога) та активно долучитися до неї. Богословська освіта не має права задовольняти потреби окремої когорти людей, вона мусить стати надбанням усього суспільства, навіть, якщо суспільство і не розуміє своєї потреби а ні у Христі, а ні у богослов'ї, а ні у Царстві Божому.

Коли в 1990-ті роки відбувалося становлення системи пострадянського протестантського богослов'я, звична його схема передбачала факт наявності традиційних протестантських країн, що могли би виступати своєрідним “материком”, від якого залежать “острівки” протестантської богословської освіти на пострадянських теренах. Окрім того, сама пострадянська протестантська спільнота була узвичаєною компонентою життя численних пострадянських суспільств. Ця спільнота в багатьох випадках набувала статусу особливого “стартового майданчика” для інновацій в місіонерській діяльності, в богословській освіті; вона розумілася як основа для нового цілісного духовного відродження. Всі ці сподівання згодом стають предметом критичного переосмислення, у зв'язку з тим, що було переглянуто сам стан християнства як на Заході, так і на пострадянському просторі.

Леслі Ньюбігін ще в 1950-ті роки помітив тенденцію, згідно якої традиційне місіонерство спиралося на уявлення про те, що є «християнський світ», а місіонерські заходи провадяться на територіях, населення яких є необізнаним з християнськими цінностями та культурою [184]. В цьому випадку місіонерство передбачає пристосування до місцевих умов, а християнство виступає релігією меншості. Але, коли в 1950-ті роки Леслі Ньюбігін повертається з Індії до Англії після Другої світової війни, то помічає, що сам традиційний західний світ має стати об'єктом християнського місіонерства. На переконання Ньюбігінга, тогочасна західна культура, в цілому, втратила зв'язок з традиційними християнськими цінностями: в процесі модернізації та подальших суспільних перетворень західна культура відривається від християнських аксіологічних коренів; відбувається процес секуляризації та

релятивізації суспільного світогляду; релігія перестає бути об'єднуючим духовним стрижнем в культурному аспекті. Леслі Ньюбігін запропонував вважати цей “новий” західний світ – постхристиянським. Дана дефініція загалом є вірною саме як констатація існування постхристиянської цивілізації, адже увесь християнський світ зазнав суспільних трансформацій та вступив в епоху «пост-», і зокрема – постхристиянську. Попри те, що залишаються храми і церковні традиції, продовжують функціонувати релігійні інститути, християнство втратило статус традиційного центрального суспільного інституту та перестало бути визначальним аксіологічним елементом суспільної свідомості. Саме тому сьогодні доречно говорити про постхристиянський світ.

Перехід від «християнського світу» до «постхристиянського світу» відбувся в Європі ще за часів пізнього модерну після другої світової війни та завершився у 1970-ті роки як перехід від модерного до постмодерного світогляду. В американському суспільстві подібні перетворення відбуваються в наші дні. Лише сьогодні суспільні настрої у Сполучених Штатах змінюються, особливо серед молоді, що можна говорити про перехід до «постхристиянського світу». У суспільному дискурсі ціннісного значення набувають речі мало сумісні з християнським світоглядом. Молоде покоління значно меншою мірою відчуває потребу у відвідуванні християнських церков. Приміром, більше половини американців старшого віку відвідували церкви, а нині, їх відвідує лише 17% молоді. Сьогодні проблеми з COVID-19 спричинили обмеженість церковних служінь. Всі зазначені тенденції сьогодні лише поглиблюються. Можна сказати, що американське суспільство переживає на сьогоднішній день те, що Західна Європа пережила раніше – процес входження у стан постхристиянського світу.

Головною характерною рисою постхристиянського світу стала втрата релігією свого визначального впливу на індивідуальну свідомість і поведінку тих, хто ідентифікує себе християнами. На сьогоднішній день у світі приблизно два мільярди людей, що відносять себе до числа християн, слідуючи, радше, традиційній ідентифікації. Якщо в минулому подібна визначеність мала надзвичайно важливе значення для особистості з позиції світогляду, поведінки,

взаємодії з іншими, то сучасне усвідомлення себе християнином, зазвичай, рідко відображається у певному особливому способі поведінки цього індивіда. Хоча ця проблема і не є новою для християн, але в останні десятиліття вона стала дуже помітною. Стрімко зростає число індивідів, що визначають себе християнами, але, в дійсності, не належать до жодної церкви. Або, якщо людина належить до конкретної церкви, але це ніяким чином не впливає на її поведінку в соціальній дійсності. В цьому контексті ми можемо говорити про наслідки модерного світогляду та продовження секуляризації у нових умовах постмодерну.

Саме в добу модерну була закладена ідея значно розвинута під впливом протестантизму, в якій йшлося про ключову роль особистості в контексті визначення релігійного світогляду, релігійних переконань: релігійний вибір, який здійснює особистість визначає її релігійний світогляд та релігійну ідентифікацію. У XVI-XVIII столітті релігійний вибір та ідентифікація належали особистості і ця настанова мала позитивні наслідки.

Сьогодні простежується тенденція до мінімізації релігійного елементу у свідомості певних індивідів. Нерідко люди, які ідентифікують себе християнами, в дійсності, за своїм світоглядом, за своєю поведінкою є цілковито світськими індивідами як на особистому рівні, так і на рівні суспільної поведінки. Парадоксальність полягає в тому, що протестантська індивідуалізація часів модерну в сучасності дуже часто призводить до світськості.

Проповідь від імені християнського світу викликала чимало спокус у традиційному місіонерстві. Проповідуючи серед народів, де християни не склали більшості, місіонери діяли від імені західної культури, що має християнські корені та несли цінності цієї культури. На даному етапі простежується певне відхилення від поширення ідей, власне, Євангелія на користь проповіді християнства, вже втіленого у формах європейської цивілізації. Сьогодні, коли ми спостерігаємо завершення християнської доби, виникає можливість проповідувати християнство, що позбавлене зв'язків з конкретною цивілізацією, культурою, певними державними формами; з'являється нагода для втілення Євангелія у всій його чистоті.

Вищезазначені тенденції цілковито відповідають протестантському ідеалу, оскільки останні завжди прагнули проповідувати Євангеліє як таке. Попри це, добре відомо, що в протестантизмі присутній тісний зв'язок євангельських ідей з певними формами соціальної організації та культури, визначеною етикою праці. Хоча протестанти і позиціонували себе як проповідники “чистого” християнства, насправді, ця проповідь завжди мала риси історико-культурної втіленості.

Відродження авторитету протестантського місіонерства пов'язане з іменем Карла Барта, який завжди висловлював протест з приводу того, що варто надавати великого значення співпраці з державою; абсолютизувати певні форми християнської культури. У діалектичній теології Карла Барта постійно наголошується на трансцендентності Бога, Його інакшості по відношенню до всіх форм державного устрою, культури і соціальності. Відтак, богослов'я Барта “повертало” церковність церковному організму. Це було особливо важливим після Другої світової війни. Ідеї Карла Барта, щодо трансцендентності церкви по відношенню до всіх конкретних форм соціального життя, національних культур, були покликані зберегти християнську церкву як таку; сприяти тому, щоб церква мала свободу на власну позицію по відношенню до соціальних контекстів.

Теологія Барта сприяла тому, що в протестантизмі і в єкуменічному богослов'ї панівного статусу набули теорії, в яких обстоювалася автономність церкви в діяльності і в місійній проповіді. Все це дозволяло вибудовувати діяльність церкви, опираючись, виключно на власну ідентичність, безвідносно до того, існує християнський світ, чи – ні; незалежно від конкретних форм цього світу.

Більше того, Карл Барт і Леслі Ньюбігін звернули увагу на те, що джерелом місійної діяльності церкви, постає, навіть, не сама церква в “її чистоті” (в плані залежності від держави чи суспільства), цим джерелом є сам Бог. В 1952 році на Віллінгенській конференції була прийнята концепція “Missio Dei”. Центральна ідея якої виражалася наступним чином: завжди у всіх добрих починаннях християн, в їхній місійній та соціальній діяльності є Бог (Отець

розпочинає, Син діє, а Святий Дух завершує цю дію). З точки зору теології, церковна громада чи окремих пророк розглядаються як такі, що втілюють дію Бога, Його бажання. Про це йдеться у головній молитві християн “Отче наш”: “да буде воля Твоя”.

Реалізація Божої волі, Божої дії, Божого задуму є центральною ідеєю для окремих християнських місіонерів та конкретних християнських спільнот. Дана теорія сьогодні набуває все більшої значущості, оскільки християни вже не можуть опиратися виключно на силу взаємодії з традиційним суспільством, традиційними державними формами; на християнську європейську культуру (що вже відійшла в минуле). Поряд з цим християни не можуть також цілковито покладатися на авторитет церковних інституцій, адже впливовість останніх нині мінімізується. Церковні інституції вже не відіграють ключових ролей у житті окремих віруючих та суспільства в цілому. Саме тому теологічна ідея, яка вбачає опору в Богові, а не у церкві та її взаємодії зі світом, сприяє продовженню християнської місії, навіть, в умовах “занепаду християнського світу”.

Окрім цієї ідеї опори у Богові, місіонерство і соціальна діяльність місії у значній мірі покладаються на активність християнських громад. Останні постають своєрідними “острівками” особливого соціального життя у цілому сучасному суспільстві. Яким би не вважалося дане суспільство – постхристиянським, частково християнським, традиційно християнським – християнські спільноти вирізняються в ньому особливим характером особистісних відносин; вони стають осердям своєрідного способу людського буття і надихають своїм прикладом інших. У такий спосіб відбувається становлення інакшої, більш досконалої соціальної реальності. Якщо у конкретних суспільствах християнські спільноти не демонструють приклад кращої, порівняно з пануючою, соціальності, то вони, тим самим, актуалізують питання: а чи дійсно церква є церквою? Безумовно, при умові, що церква здійснює своє покликання, має церковну ідентичність, міжособистісні відносини, “спільнотність” обов'язково будуть присутні в соціумі. Дані

відносини якраз і вирізнятимуть церкву з-поміж усіх інших способів буття в конкретному суспільстві.

Важливою є теза християнського богослов'я про те, що спільноти можуть являти собою приклад інакшої соціальності. При цьому, останнє імовірно, в силу того, що члени цих спільнот є учнями Христа. Вони постають своєрідним явищем “духовних сімей”, в яких здійснюється виховання і становлення окремих особистостей. Те, що церква є спільнотою учнів Христа, за задумом, уподібнює її до освітньо-виховного закладу. Відповідно, особливі відносини, що мають панувати в церкві, не лише повинні робити її схожою на родину, в якій наявні любов, взаємодопомога, жертовність, але й – наближувати церкву до освітньо-виховного закладу, де наявні особливі стосунки між учнями, між учителем і учнем. Освітньо-виховна місія церкви спрямована на реалізацію покликання пророка, вчителя, благовісника.

Спільноти відіграють вагомую виховну роль з огляду на те, що вони сприяють соціалізації особистості, реалізації “духовного народження”, досягненню святості. Всі вищезазначені завдання, в дійсності, постають перед кожною з християнських спільнот.

Задля реалізації духовного розвитку у християнських спільнотах, необхідною є не лише наявність духовного досвіду та вміння виховувати, але потрібна ще й присутність знання. Сам по собі духовний досвід, не просвітлений християнськими знаннями, може призвести до формування фундаменталістських спільнот закритого типу; спільнот сектантського типу. Останнім властива, радше, деструктивна роль по відношенню до особистості і суспільства в цілому.

Без наявності знань, неможливо повною мірою досягнути досвіду особливих відносин у християнських спільнотах. А, з іншого боку, набуття подібного досвіду є неможливим без формування ціннісних настанов християнського світогляду.

Духовні практики, знання і цінності є трьома, визначальними факторами для життя християн. Вони дозволяють християнам вибудовувати інакший спосіб

життя, бути суб'єктами проповіді і соціальної дії, обґрунтовуючи свої претензії на факті існування християнських спільнот. Особливий спосіб індивідуального та соціального побутування християн дозволяє їм свідчити про можливість іншого, кращого способу життя, ніж той, який нині наявний у суспільстві; дозволяє претендувати на те, щоб навчати суспільство.

Потрібно відзначити, що ідентичність християнського існування має передувати проповіді. Не доцільно вважати, що формування суб'єкта проповіді буде здійснюватися під час самої проповіді. Першорядним у цьому ланцюжку має стати формування суб'єкта проповіді і соціальної дії, що реалізовуватиметься в подальшому.

У традиційному суспільстві суб'єкт соціальної дії і проповіді, в основних рисах, формувався самим суспільством, яке спрямовувало його до певного способу дії. Нині цю функцію виконують або певні християнські спільноти, або дана функція реалізується самим суб'єктом (але, знову ж таки, самоформування здійснюється через спільноти). Підвищилася відповідальність церкви за місіонерські проповіді та соціальну діяльність. Адже церкви залишилися наодинці в контексті розв'язання завдань трансформації всього суспільства; вони не можуть більше опиратися на традиційне, домодерне суспільство, в якому християнство займало панівну позицію, було загальноприйнятим звичаєм.

Розширення кола християн у традиційному суспільстві потребувало лише нових навернень та духовних віднов. Це, в свою чергу, вимагало систематичних зусиль з боку самих християн: щоб підтримувати самих себе; щоб дозволити собі здійснення проповіді, місіонерської діяльності, церковного служіння “назовні”; щоб реалізовувати себе в контексті світського суспільства, вступаючи у діалог з невіруючими і досягати, у такий спосіб, цілей своєї проповіді, місійної і соціальної діяльності.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття стає очевидним, що місійна проповідь, навчання і соціальне служіння здійснюються не лише в умовах постхристиянського світу, але й в умовах постмодерної культури. Постмодернізм характеризується легітимізацією релятивізму; запереченням

існування єдиної істини; протиставленням елементів волюнтаризму, ірраціоналізму, творчого начала в людині елементам раціоналізму та есенціалізму. У постмодернізмі традиційні уявлення про людину піддаються сумніву, заперечується об'єктивність існування істини.

Все це стає своєрідним викликом для християнства, оскільки воно усвідомлює і проповідує себе не лише як заклик до віри, до прийняття певного рішення щодо початку нового духовного життя; але й провадить себе як певну істинну систему знань. Заперечення можливості істинності, відповідно до різних релігійних та світських систем знань, характерних для постмодерну, “провокує” християнство, піддаючи критиці його власну ідентичність.

Протистояння релятивізму постмодерної доби здійснюється у різний спосіб. Ми бачимо, що фундаменталісти, у зв'язку з цим, висувають концепцію фідейзму та теорію опори на певний корпус тез, що з необхідністю потрібно прийняти на віру [32]. Фундаменталісти провадять власні світоглядні настанови як альтернативу пануючим настроям постмодерністського суспільства. Вони не надто переймаються тим, наскільки їхня популяризація фідейстичного світогляду відповідає сучасним реаліям.

Згідно іншої стратегії подолання викликів постмодерністської доби, пропонується визнати і прийняти положення постмодерного релятивізму про те, що повнота істини є невідомою для людини, а, відтак, визнається справедливість різних інтерпретацій істини [66]. Ця стратегія передбачає певну інтелектуальну скромність, непретензійність на право істинності. Поряд з цим, дана стратегія обстоює тезу про важливість опори на духовні відчуття, переживання, духовний досвід, що засвідчують дієвість християнства як певної світоглядної настанови.

Третя стратегія займає середню позицію між “сліпим” фундаменталістичним фідейзмом та постмодерним прагматизмом і передбачає певну діалогічну модель [202; 240]. Відповідно до цієї моделі, християнство вступає в діалог зі всіма світоглядами, але при цьому зберігає власну ідентичність.

Завдяки подібній стратегії християнство плідно діалогізує з науковим світоглядом, який ще не повністю інструменталізувався постмодерним мисленням, а зберігає певну автономію. Адже наука не може існувати, підпорядковуючись ідеологічним шаблонам релятивізму, а центральна настанова наукового світогляду передбачає існування істини, наукову правильність, ефективність технологій, що випливають з цієї наукової істини. Наука, яку сучасне суспільство успадкувало від модерну, нині є об'єктивним союзником християнства, оскільки вона поділяє позицію християнства в його претензії на значимість істинності і в його протистоянні релятивізму.

Безумовно, що сьогодні наука дуже часто інструменталізується, нерідко піддається впливам сучасного постмодерного релятивістичного світогляду. Подекуди, раціональність, істинність науки при втіленні у технології, у соціальні інструменти підпорядковують її постмодерністському прагматизму. Заради ефективності, збільшення прибутку, наука може відступати від власних настанов на необхідність істинності. У сучасному науковому світогляді, особливо в контексті гуманітарних наук, ми можемо спостерігати поєднання того, що є встановленим, перевіреним, науковим з політикою ідентичності, різними ідеологемами, які вирізняються релятивним характером. Тому наука є дещо “складним” союзником для християнства, оскільки вона має чимало суперечливих елементів у власному світогляді. Але в цілому класична наука є союзником християнства, про що наголошує і Сергій Головін, коли висновує наступне. Щоб бути сучасним християнином, спочатку необхідно стати сучасною людиною [53]: бути раціональною, визнавати права і гідність інших людей; визнавати різницю між вільною, демократично-правовою державою і тиранією; відстоювати класичні цінності істини, добра, краси і не відступати від них [48; 49; 50; 51; 52; 53; 54].

В межах означеної діалогічної парадигми, християнство може вступати у діалог із сучасним постмодерним світоглядом, при цьому не обов'язково поділяючи всі догми даного світогляду, але визнаючи певну його обмежену правоту там, де можна говорити про апофатичність кінцевої істини, про кризу

задогматизованої моралі, неоднозначність антропології та інші подібні проблеми.

Часткове визнання правоти постмодерного світогляду дозволить продемонструвати значущість його істин: людина, в силу свого природного розуму, не знає кінцевої істини; людина постає як така, що загублена у світі; людина схильна до деструкції – всі ці істини були відомі християнству ще з часів Августина. Єдине що, часто християнство бачить проблему там, де постмодернізму йдеться лише про остаточну констатацію факту.

Також варто зазначити, що постмодернізм вибудовує власний світогляд, виходячи з легітимації наявного порядку, в той час як християнство наголошує на необхідності подальшого розвитку, вдосконалення. Християнство закликає до того, щоби здійснювати перехід від кризового, деструктивного стану і вибудовувати соціальну реальність іншого типу.

У діалозі християнство може проявити свої місійні характеристики при застосуванні різних стратегій у відмінних культурних контекстах. Дуже часто християнство “ризикуює”, реагуючи на ті чи інші виклики і прагнучи бути ефективним у соціальному місійному служінні, у просвітництві. Складне становище, у якому сьогодні перебуває соціум і християни, вимагає цілісної місійної і освітньо-виховної програм, окремого проекту соціального служіння. Важливо, щоб через означені програми реалізовувався цілісний світогляд.

Сучасний світ переживає непрості часи. Усі розуміють, що людство увійшло в нову епоху під впливом глобалізації: змінилися цінності, світогляд, життєвий устрій. Серед богословів багато дискурсів стосується того, як розуміти сьогодення, як розуміти епоху, яка лише розпочинається. Все більше лунають питання, якою є та має бути церква сьогодення. Важливо усвідомлювати, з якими викликами Церква стикається і як має поводитися, аби виконувати місію Бога на землі.

Можна констатувати, що усі відчують, що світ опинився на межі невідомих раніше великих потрясінь та незворотних змін. Постає питання: чи дійсно настав час постхристиянської доби, як про те говорять чимало мислителів

чи це лише уявна химера? [8]. С. Ряховський задається питанням, що можливо мають рацію ті, хто визначають нашу епоху не тільки як епоху постмодернізму, постіндустріалізму, а й як епоху постхристиянства? [185]. Адже цілий ряд богословів час після II світової війни називають епохою постхристиянства [130].

Останнім часом чимало богословів впевнені, що «західний світ перейшов з епохи християнського світу до епохи постхристиянського світу», і цьому є безліч свідчень у богословських працях [5, р. 1]. Мислителі Східної Європи (Україна, Росія) дискутують з цього приводу. Цікавим є східноєвропейський дискурс богословів, релігієзнавців та філософів навколо цього питання. Одна група дотримується тієї позиції, що і західні богослови, визнаючи, що ми живемо у епоху постхристиянського світу. Інша група піддає сумніву правомірність називати сучасну епоху постхристиянською. Але прихильників такого погляду зустрічаються все менше.

Паралельним є дискурс за цією ж темою, проте іншими термінами. Існує позиція, що зараз розквіт епохи секуляризації (відхід від релігії). Такої думки дотримуються І. Федючек, Т. Парсонс, Х. Кокс, Р. Белла, А. Шмеман, В. Гараджа, Л. Андреева тощо. На що опозицією виступають О. Журавський, Е. Тоффлер, тощо, які вважають сучасну епоху вже епохою десекуляризації (повернення релігій). «Європа по інерції доживає двухтисячолітню історію християнської цивілізації, завершуючи глобальний проект дехристиянізації» [130]. Сучасна цивілізація являє собою цивілізацію, яка зрілася Бога й зробила ставку на житті без Бога. І така позиція не може принести світові нічого, крім зла. Європа занурилася у темну ніч духовності. Це і є змістом сучасної християнської післямови [Там само].

З одного боку у сьогоднішній простежується ставлення світу до релігії, як її відчуження від суспільства, витіснення релігії у приватну сферу життя. тобто, секуляризацію. Про це у своїх розвідках писали І. Федючек, П. Бергер, Т. Парсонс, Х. Кокс, Р. Белла, А. Шмеман, В. Гараджа, Л. Андреева. З іншого, поява останнім часом значної кількості нових релігійних рухів свідчить про сплеск релігійної зацікавленості, що дає підстави говорити про те, що настав час

десекуляризації [214, с. 205]. Цієї точки зору отримуються О. Журавський, Е. Тоффлер,

Сучасний український науковий дискурс з питання секуляризації має дві основні концепції. Перша концепція вважає секуляризацію за природний процес старіння, а бо навіть відмирання, релігії, що пов'язано із розвитком суспільства та витісненням релігії наукою та світською етикою (О. Конт, К. Маркс, Б. Рассел тощо). Друга концепція (Т. Парсонс, П. Бергер, Р. Белла тощо.) дотримується погляду, що під секуляризацією варто розуміти не відмирання релігії, а її трансформацію, перехід із суспільної сфери, у сферу приватного життя людини, автономії релігії від соціума, різноманіття уявлень про істину (тобто, відсутність єдиного ідеалу), наявність плюралізму культури [214, с. 207].

П. Бергер вважає секуляризацією звільнення усіх сфер суспільства від влади церкви та організованої релігії. Тобто, відбувається відокремлення церкви від держави, освіти, мистецтва, науки, яка стає самостійною по відношенню до теології. Релігія перестає об'єднувати суспільство в єдине ціле з єдиним ідеалом, єдиною святинею. Секуляризація призводить до того, що абсолютні цінності стають відносними, навіть, умовними. А з цього витікає втрата сенсу життя та поява дезорієнтації людини. Через це наслідки секуляризації П. Бергер характеризує як негативні [Там само]. Т. Парсонс має відмінну думку, за якою секуляризація проявляється у тому, що релігія, як соціальний інститут, має менший вплив на різні сфери життя суспільства (державу, освіту, юриспруденцію, економіку), а це у свою чергу дає змогу кожній людині свідомо і добровільно обирати релігію, яка їй більш до вподоби і дасть їй свої ідеали та моральні норми. Американський соціолог Р. Белла підтримує позицію Т. Парсонса і вказує на те, що секуляризація робить релігію справою кожної особистості, тобто релігія стає приватною, а це призводить до релігійного плюралізму. Отже, релігія не втрачає свою значення і впливу, просто вона є не єдиною загальною для усіх, а індивідуальною для кожного відповідно його вподобань. На думку протестантського теолога Х. Кокса, секуляризація являє собою відхід у культурі від обов'язкової релігійної зумовленості символів і

наближає індивіда до стану духовної зрілості і свободи. Тобто, він вважає наслідки секуляризації позитивними [Там само].

Сучасне осмислення феномену секуляризації, за твердженням І. Федючек, представляє собою розуміння її як втрати християнством соціальності та інституалізації [214, с. 210]. Дослідник відмічає, що з точки зору православного богослова протопресвітера А. Шмемана, секуляризація визнає релігію як частину мирського світогляду [214, с. 207–208]. Російський релігієзнавець В. Гараджа підкреслює, що в результаті занепаду традиційної релігійності, який став наслідком секуляризації, утворився так званий «релігійний вакуум», який призвів до повернення у сучасне суспільство примітивних форм релігії, таких як окультизм, астрологія, магія тощо [214, с. 209]. Заслуговує на увагу позиція О. Богданової, яка вважає секуляризацію не відмовою від релігійності взагалі, а відмовою від традиційного християнства, яке протягом двох тисячоліть визначало специфіку європейської культури [Там само].

Сучасні західні богослови стверджують, що західний світ перебуває у епосі постхристиянства. Його перехід від епохи християнського світу до епохи постхристиянського світу в богословських розробках обговорюється з історичної, систематично-богословської та практично-богословської точок зору. Богослови сходяться на тому, що історія західної церкви має три епохи: дохристиянську, християнську і постхристиянську.

Коли богослови говорять про перехід західної культури від епохи християнського світу до епохи постхристиянського світу, вони мають на увазі, що церква поступово втратила своє чільне становище в суспільстві. Низка богословів вважають, що західний світ знаходиться у перехідному стані від епохи християнства до епохи постхристиянства. Деякі впевнені, що епоха християнства давно минула. Коли йдеться про перехід від християнської доби до постхристиянської, мається на увазі, що церква втратила свій чільний стан і вже не є опорою суспільства. І хоча дискурс про те, якою ж є сучасна доба (християнською чи постхристиянською) й досі триває, проте усі погоджуються з

тим, що в історії церкви є дві основні траєкторії руху: першим є рух церкви від маргіналізації до впливового стану у суспільстві, а другим – те, що сучасна церква втрачає свій впливовий стан, а значить стає все більш і більш маргіналізованою [4, р. 4]

У своїй праці «Виникаюча церква» Р. Соловій подає лаконічне, проте глибоке, пояснення постхристиянської ери. По-перше, український богослов надає інформаційну довідку про походження терміну «постхристиянство», вказуючи на те, що він з'явився у 1965 р., однак став розповсюдженим тільки з початку 1990-х рр. після проведеного дослідження шансів та можливостей церкви «після християнства», яким керував Стенлі Хауервас [195, р. 125] Однак, у 1961 р. побачила світ праця Г. Ваханяна «Бог помер: культура нашої постхристиянської ери», де у назві ужито термін «постхристиянська ера» [124, с. 3]. У 1992–1997 рр. проект «Місіологія західної культури» (Алан Крейдер) досліджував стан сучасної церкви на Заході. «Анабаптистською мережею» було опубліковано на початку 2000-х рр. ряд досліджень під назвою «Після християнства» [195, с. 125]. У праці Р. Соловія (який розділяє думку Стюарта Вільямса, представлену у «Anabaptism – re-monking the church after Christendom» у травні 2008 р.) вказано сім переходів від християнського до постхристиянського світу: (1) від центру до узбіччя (тобто, церква перестає бути суспільно значимою та набуває маргінального статусу); (2) від кількісної переваги до обмеженої кількості (тобто, у постхристиянському суспільстві чисельність християн суттєво зменшилася); (3) від статусу постійних до статусу тимчасових мешканців (тобто, християни стали чужинцями серед існуючої культури); (4) від привілей до рівнозначності (тобто, християни більш не є привілейованим прошарком суспільства, вони стали лише однією із багатьох спільнот плюралістичного суспільства); (5) від домінування до свідчення (тобто, церква більше не спроможна контролювати суспільство, вона може лише впливати на нього через свідчення своєї історії та здобутків); (6) від зберігання до місії (тобто, християнство вже не прагне збереження власного статусу, а намагається виконувати свою місію); (7) від організації до руху (тобто,

християни мають усвідомити, що вони не є частиною організації, вони становлять рух) [195, с. 125–126].

Британський богослов Дж. Серль погоджуючись з іншими богословами також наголошує, що ми живемо у постхристиянському світі. Поряд з тим, як одні богослови називають сучасний світ постхристиянським, інші дотримуються протилежної позиції і стверджують, що не можна казати про «постхристиянський світ», тому що він ніколи не був повністю християнським. Хоча зовні він змінився, сутність його залишається незмінною. Бо, якщо дослідити історію людства, то навряд чи можна було б хоч в якій-небудь країні знайти добу, коли б усі були християнами, жили згідно з Божими заповідями і усе було б добре. Єдина різниця, на думку таких богословів, між минулим християнським та сучасним постхристиянським світом полягає у тому, що у першому усі ходили до церкви обов'язково, а зараз язичники не вдають із себе християн, бо їх ніхто не зобов'язує відвідувати церкву обов'язково [190, с. 3]. Деякі богослови вважають, що сучасним Заходом керують не християнські цінності (хоча вони повністю не зникли), а протилежні до них, ті, які називають «пост» [238].

Отже, якщо *перша група богословів* дотримується позиції: раніше була *епоха християнства*, бо Церква була значним інститутом і мала вагомий вплив на політику, освіту, культуру, мистецтво, науку, суспільство тощо. А нинішню епоху варто вважати *постхристиянською епохою*, через те, що церква офіційно втратила свій впливовий статус й значення і стала у суспільстві не центральною фігурою, а зайняла місце на периферії, стала фігурою маргінальною, хоча й не зникла повністю. Тобто, церква є, вона існує, функціонує, певним чином впливає-таки на суспільство, проте не має такого статусу і такого поширеного (на усі сфери) впливу, який вона мала раніше.

Друга група богословів займає іншу позицію: не можна сучасний світ називати постхристиянським, бо він ніколи не був за своєю сутністю, змістом вповні християнським, бо ж не усі мали у серці віру та особисті стосунки з Христом. Вони формально виконували обряди та дотримувалися традиції (бо ці

вимоги були обов'язковими), проте так і не стали справжніми християнами, а були лише номінальними віруючими, які офіційно належали до церкви, тобто були воцерковлені, проте так і не стали відродженими у євангельському (біблійному) значенні.

Тобто, варто розуміти, що покладається в основу поділу на епохи «християнська» та «постхристиянська»: зовнішня форма (статус, вплив Церкви на усі сфери людського життя) чи внутрішній стан (відродження серця. Тобто, наскільки багато у світі (у даному випадку беремо тільки Європу) людей, які є живими, а не номінальними (формальними) християнами.

На нашу думку, позиції обох груп богословів варто вважати слухними, вони, безперечно, мають рацію. Проте, ближчою для нас є позиція першої групи і ми погоджуємося з тим, що правомірно вважати сучасну *епоху постхристиянською*, бо Церква, хоча і впливає певним чином, і має за заповідями Христа, впливати на цей світ, освітлюючи його, проте не має такого політичного та соціального статусу, як у минулі століття. Тому у нашій подальшій роботі, виходитиме саме з цієї позиції і вважатимемо *сучасну епоху – епохою постхристиянського світу*.

Постхристиянський світ являє собою світ, який керується не християнськими цінностями (любов'ю, співчуттям, солідарністю тощо) , а силою. Він позбавлений віри та будь-яких достовірних критеріїв. Це епоха культури занепаду. Сучасний світ перебуває у великій духовній кризі. І вона створила необхідність у глибокому бажанні зустрітися зі справжнім духовним життям. Це, у свою чергу, робить актуальним питання про загальні принципи співвідношення церкви і суспільства. З протестантських богословів найбільш глибоко розробив ці принципи Річард Нібур, і сьогодні його ідеї актуалізуються у нових умовах.

Згідно з Річардом Нібуrom, суспільство нерозривно пов'язане з *соціальним* життям людини. Суспільство становить собою культурну спадщину, яка передається та приймається людьми. Соціальне життя завжди пов'язане з соціальними взаємовідношеннями. Суспільство – це сума *досягнень людства*.

Від природи воно різниться тим, що несе на собі знаки творчої діяльності людей. Суспільство являє собою *світ цінностей*. Цінності визначаються тим, що є добрим для людей. Суспільство прагне зберегти свої цінності [144, с. 40–47].

Нібур наголошує на тому, що можливі різні моделі відносин *Христа та суспільства*. Згідно з першою моделлю, між Христом та суспільством існує *опозиція*. Тобто, якими б не були звичаї та досягнення людства, Христос настільки їм протиставлений, що вимагає від людей прийняття рішення: або Я, або світ. Згідно з другою моделлю, Христос та суспільство знаходяться *у згоді*. Прихильники цього погляду вважають, що Христос є видатною особистістю в історії людської культури, Його життя та вчення вважаються найбільшими здобутками людства. Саме Він є підтвердженням усіх людських цінностей та скеровує цивілізацію до справжньої мети. До того ж Він Сам є частиною суспільства у тому розумінні, що належить до культурної спадщини, яку варто зберегти та передати нащадкам. Згідно з третьою моделлю, Христос знаходиться *над суспільством*. Віруючі люди мають бути у повній покорі Христу і разом з цим підкоряться мирській владі, від цього вони нібито стають слугами двох господ і перебувають у постійній напрузі. Згідно з четвертою моделлю, відносини Христа та суспільства є *парадоксальними*. Це проявляється у тому, що людина живе поміж двох моральних систем і є громадянином двох світів, які з одного боку пов'язані один з одним, з іншого – протиставлені один одному [144, с. 48–50]. Найбільш адекватною є четверта модель. Але раніше бути громадянином двох світів було легше, бо країни «християнського світу» («християнської цивілізації») зберігали видимість застосування християнських цінностей в соціальному житті. Сьогодні така видимість практично повністю зникає, і питання про можливість втілення цієї моделі залишається відкритим.

Церква – це віруючі люди, які становлять собою з одного боку частину суспільства, з іншого – являються тілом Христовим. То ж виникають питання, якими ж мають бути стосунки церкви на суспільства (тобто Христа та суспільства) у постхристиянському світі. Яким чином вони мають співіснувати? Як впливають один на одне і як мають впливати? Леслі Ньюбіген зауважує, що

через розпад християнського світу церкви опинилися у такому становищі, що мають свідчити світові, який не можна вважати християнським. І це спонукає до оновленого розуміння церкви як місіонерської спільноти [4, р. 5]. У своїх працях Л. Ньюбіген критикував церкву християнського світу за те, що вона перестала сприймати себе місіонерською спільнотою [4, р. 6]. Діє не церква як місіонерська спільнота, але діє Бог, використовуючи Церкву як свій інструмент. А у наш час, час постхристиянської доби, церква знову має стати місіонерською і виконувати *Missio Dei*.

Раз епоха християнського світу скінчилася, то церква повинна прийняти нові культурні передумови. Вона має брати до уваги той факт, що християни в багатьох європейських країнах складають меншість. Також їй не варто пробувати відновити християнський світ [4, р. 12], а варто знайти власне місце у новій, постхристиянській спільноті і навчитися впливати на неї, сповіщаючи Євангелію та розширюючи межі Царства Небесного на землі. На думку Л. Ньюбігена, коли церква справді усвідомить свою особливу позицію, то вона буде прагнути звіщати Євангелію цьому світові, серед іншого і на теренах, що у минулому належали до «християнської цивілізації».

Отже, за Ньюбігеном, зростання християнського світу призвело до того, що церква перестала сприймати себе місіонерською спільнотою. Враховуючи той факт, що час християнського світу минув, зараз, церкви здобувають свою місіонерську ідентичність. А через те, що церква у більшості європейських суспільств зараз перебуває у меншості, що їй доводиться знову здобувати свою ідентичність [4, р. 20].

Як вчив Христос, так і нагадує Ньюбіген, що церква має бути у світі, та бути не від світу цього. Тобто, перебуваючи у суспільстві, не набувати його форм [4, р. 12]. Навпаки, її функція – впливати на суспільство, змінювати та перетворювати, формувати його.

На думку Ньюбігена, церква має фундаментально змінювати свої структури і буди зверненою зовні. Тобто, вона повинна розвивати нові гнучкі

структури, які необхідні для сповіщення Євангелії у різних сферах (сегментах) різноманітного постхристиянського суспільства [Там само].

Л. Ньбіген впевнений, що церква у суспільстві постхристиянського світу має займати пророчу та критичну позицію й закликати світ до каяття [4, р. 15]. Церква мусить формувати різні сфери суспільства: мистецтво, наука, політика, економіка. Проте, у постхристиянському суспільстві вона не має над ними тієї влади, яку мала у добу християнства. Однак, церква повинна навмисно формувати ці галузі. Тобто, просувати християнські цінності. Церква мусить викрити усіх ідолів, які є у суспільстві, і показати, що Христос може зцілити норовливе серце. Основна задача церкви – це не християнізація суспільства, а заклик людей до каяття [4, р. 17]. Церква може бути вірним та впевненим свідком законного правління Бога над світом [4, р. 19].

Дж. Серль переконаний у тому, що більшість богословів створили теологію, яка відкидає реальне життя, принижує людські єства і зменшує Бога до одномірної постаті. Богослов'я стало напівмаргіналізованим через те, що богослови не спроміглися зрозуміти тих радикальних змін, що відбулися у сучасному суспільстві. Мається на увазі, розвиток штучного інтелекту, прогрес у галузі біотехнологій, піднесення релігійного фундаменталізму, великі фінансові кризи, відновлення фашистських та націоналістичних ідей тощо. Аналізуючи ситуацію у світі, Дж. Серль переконаний, що світ знаходиться на межі радикальних революційних змін і наслідки цих змін для християнської віри, ще невідомі.

Дж. Барна упевнений, що у наш час існує безліч можливостей для духовної революції, яка може стати корисною для церкви, яка не зможе залишатися надалі, такою, якою вона є зараз. Але за для цього вона має пристосуватися до нових реалій часу [5, р. 118]. Приклади радикального пристосування надав рух «Виникаюча церква». Як зазначає Роман Соловій, «основною передумовою формування руху є ідея про те, що сучасний світ радикально змінюється, тому церква повинна докорінно трансформуватися разом зі світом. Виникаючі церкви визнають, що західна цивілізація виходить за

межі християнського світу, який домінував з початку середньовіччя, коли інституційна церква займала провідні позиції в західному суспільстві, була центральним духовним і моральним стрижнем цивілізації. ... У місіологічній перспективі середньовічне християнство спиралося на модель залучення («прийдіть до нас»), а не місії («ми прийдемо до вас»)» [195, с. 124–125]. Дж. Серль наголошує, що сьогодні християни мають бути готовими до тривалого захисту християнських цінностей. Стає необхідним преображаюче богослов'я, яке може змінити наш час. Потрібно надати сили та сміливості глобальній християнській спільноті стати на захист Євангелії в добу культури занепаду та знайти відповіді на питання: «яким чином ми маємо передавати слова життя та надії у культурі, в якій панують смерть та безнадія?», «що означає слідування за Христом у сьогоднішньому світі?», «що означає бути християнином у постхристиянському суспільстві?»

Ще С. К'еркегор критикував «християнський світ» з «пророчою метою порятунку справжньої християнської віри» [197, с. 184]. Ю. Чорноморець констатує, що богослови сучасної України проводять детальний аналіз «покликання церкви бути символом есхатологічної перемоги особливих соціальних відносин» [264, с. 206]. Він не випускає з уваги той факт, що християни доводять можливість жити у оточуючому соціальному середовищі і одночасно поводитися «як громадяни майбутнього ідеального порядку» [Там само]. Богослов пояснює, що у сучасному суспільстві християнські спільноти стають «пророчим символом майбутнього», а їх голос у обличчі їхніх керівників і богословів являється «голосом пророчої оцінки соціальності та пропозиції нового суспільства» [Там само]. Ю. Чорноморець спонукає замислитися над тим, «чи є церква церквою у її традиційній формі спільнот та їхніх об'єднань та у її нетрадиційних формах більш широкого та різноманітного спілкування», якщо особистість може на конференціях та молодіжних заходах (тобто не у церковній, а у парацерковній спільноті) отримати ті стосунки з Богом та іншими людьми [264, с. 206-208], які раніше вона отримувала безпосередньо у церкві. Поділяємо думку Ю. Чорноморця, що «не можна очікувати відновлення «християнського

світу» [264, с. 208]. Разом з Ю. Чорноморцем погоджуємося з позицією Р. Нібура стосовно того, що християни мають розрізняти не тільки добро і зло, а й навіть їхні ступені, аби вибирати серед можливих варіантів соціальної поведінки найкращий [264, с. 208–209]. Приєднуємося до позиції Ю. Чорноморця, М. Черенкова та інших сучасних богословів, які вважають, що сьогодні культ споживання стає новою масовою релігією [264, с. 210]. Сучасна епоха несе у собі великі випробування для церкви і християн. «У соціальних мережах є певна присутність християнської проповіді. Але в цілому питання має бути більш радикальним: чи не є у соціальних комунікаціях принципово таке, що відводить людину від релігійної дійсності у сферу ілюзорного задоволення тих основних потреб, які раніше задовольняла релігія?» [264, с. 212]. Ю. Чорноморець переконаний, що «агресивна секуляризаційна ідеологія та культура ідолства вимагають від християнства побудови нової альтернативної щодо цього середовища церковної реальності та нової християнської культури» [264, с. 214]. Ю. Чорноморець впевнений, що християнська культура сьогодення не виникне стихійно, варто докладати цілеспрямованих, свідомих зусиль. Також, щоб знайти новий можливий спосіб церковного життя у постхристиянську епоху, варто насамперед визнати необхідність визначення справжніх цінностей у людському житті та суспільній культурі сьогодення [Там само].

Слід сказати, що релігієзнавці відмічати вже на початку ХХІ століття зростання соціальної активності церков та бачили в цьому природний процес, пов'язаний з намаганням розширити власний моральний вплив на соціум. «Церква у суспільстві виконує функцію не лише віронавчання, але й значно ширші виховні функції, які нерідко досить тісно зливаються між собою. Відтак церква визначається значною частиною суспільства як сила здатна до його моральної стабілізації та оздоровлення» [24, с. 6]. В Україні релігійна духовність є важливою складовою духовності нації [41, с. 177]. Цілком слушною є думки О.Грінер стосовно того, що, по-перше, збільшення останнім часом кількості релігійних організацій (як структурних одиниць церкви) в Україні є показником того, що Церква розширює свій вплив у суспільстві; по-друге, через те, що

кількість релігійних організацій зростає та у Церква є досвід соціальної діяльності, вона має потенціал і можливості для того, щоб позитивно впливати на соціум [62, с. 107-108]. Релігія виконує світоглядні функції і має надати людині розуміння сенсу її життя [59, с. 104-105]. В Україні зараз більшість людей – це віруючі люди. Проте поняття «віруючі» останнім часом не тотожне поняттю «християни». Не можна сказати, що Україна частина людей віруючі християни, а інша частина – атеїсти. Навпроти, багато віруючих, релігійних людей, проте не тільки християн, а й віруючих, що належать до інших релігій і навіть приналежних до містики, окультизму, язичницьких вірувань тощо. Тобто, сучасні українці – не безрелігійні, атеїстичні. Вони релігійні, проте не усі належать до церкви [189].

Протестанти займають активну позицію у суспільному житті нашої країни, будучи задіяними у цілій низці соціальних проектів, таких як допомога школам – інтернатам, дитячим притулком, домам престарілих, хоспісах, лікарнях, працюють з безпритульними дітьми, реабілітантами тощо [281, с. 218].

Погоджуємося з думкою В. Алексеєва, що ані суспільство, ані держава не здатні зупинити рушійний натиск гей-революції (та інших руйнівних сил), тільки християнським церквам це під силу, бо тільки вони мають глибоке, добре розроблене вчення, яке здатне зупинити цей натиск. Навколо церкви мають об'єднатися усі здорові сили суспільства та діяти разом із нею, аби переломити хід подій у світі та повернути цінності цивілізації для того, щоб вона не руйнувала себе, а продовжила своє існування [8].

З погляду історії, сучасні культура, юриспруденція, економіка (тобто, майже усі сфері суспільного життя) пронизані християнством, воно живить європейську культуру. Христос показав світові цінність людини та її життя. Він змінив ставлення людей один до одного. Християнство витіснило рабство, воно дало імпульс до розвитку античної цивілізації, воно вплинуло на юриспруденцію, музику, живопис, освіту, архітектуру, літературу, філософію тощо. У більшості все це історичне «тіло Христово».

Сучасне християнство перебуває у кризі, яка охопила не окремі конфесії, а усі церкви. Криза ця пов'язана з тими процесами, які відбуваються у світі. Вона виникла через зміни у житті та світогляді людей. Філософія постмодернізму як відмова від абсолютних цінностей стала основою життя багатьох людей, що призвело до втрати моральних орієнтирів. Це спричинило те, що церква стала маргінальною, бо вона намагається зберегти християнські цінності та християнський світогляд. Люди здебільшого не розуміють абсолютних моральних норм та ідеалу [185]. С. Ряховський переконаний, що спроби деякими європейськими церквами стати сучасними призводять до того, що вони стають настільки толерантними, що їм загрожує втрата християнської сутності. Те, що прийшов змінити Христос (тобто визволити людство від гріха), вони почали називати нормальним суспільним станом. Тобто, біблійну мораль стали приносити у жертву постмодерністській толерантності. Церкви перестали виконувати свою головну місію – розповсюдження Царства Божого на землі [Там само]. У сучасному суспільстві люди очікують, що саме церква буде говорити Божі істини, а не те, що люди бажають чути [185]. Погоджуємося з С.Ряховським, що церква має бути сучасною, звертатися до актуальних проблем сьогодення, розглядати їх через призму християнського світогляду. Сучасність церкви – це не відмова від суті християнства і терпимість до гріха. Сучасність церкви – це готовність допомагати людям знаходити відповіді на сучасні питання, долати сучасні виклики, йти туди, де страждають, нести світло у цей світ, що поринув у темну ніч [185].

Розділяємо думку Дж. Серля, що у нову добу, тобто добу постхристиянського суспільства, впливатиме на нього може «не інституційна церква християнського світу, а церква без стін постхристиянського світу» [190, с. 225]. Також, на нашу думку Дж. Серль має рацію, стверджуючи, що у сучасному постхристиянському світі, церкви мають бути повністю зосередженими на Христі та Писанні, а не, вторячи світським організаціям, на структурах, традиціях, філософіях, різноманітності деномінацій [190, с. 226]. Церква має стати єдиною, а не розрізною. Церкви мають формувати та

розвивати національне богослов'я у загальному «контексті міжнародного та міжцерковного діалогу та об'єднати місцеві і глобальні виміри місіології» [191, с. 79].

Отже, сучасну епоху можна визначати як епоху постхристиянства, бо християнство втратило свій всеохоплюючий вплив на усі сфери суспільного життя (політику, освіту, науку, культуру, мистецтво, юриспруденцію тощо). Звичайно, воно не перестало впливати зовсім, однак, у порівнянні з минулими століттям, більш не може бути впливовим центром, а зайняло периферійні позиції.

Сучасне суспільство не можна вповні назвати нерелігійним (атеїстичним). Проте, його також не можна вважати християнським, бо християни не становлять переважної більшості. Відбувається сплеск зацікавленості різними релігіями, навіть язичницькими практиками, магією та окультизмом. Все це свідчить про те, що суспільство хоче в щось вірити, проте воно відхиляє Христа та християнські норми моралі. Відмовившись, від абсолютного ідеалу, люди обирають собі ідеали за власними уподобаннями.

Церква не може уподібнюватися сучасності, приносячи у жертву біблійні цінності та вчення Христа. Вона має протистояти гріху, темряві, у яку поринув сучасний світ, а проголошувати Христа розіп'ятого, навертаючи людей до каяття та примирення з Богом.

Сьогодні церква має шукати нові шляхи впливу на суспільство, служити Христу через служіння людству, через проявлення любові та милосердя. Церква повинна усвідомлювати себе не як інституція зі структурою, традиціями, різноманітними особливостями літургії тощо, а як Тіло Христове, єдине і бути зосередженою на сповіщення відкуплення, тобто виконувати свою основну місію, яку їй призначив Бог. Тобто, перестати сперечатися з міжконфесійних питань, а зосередити загальні зусилля для розповсюдження Царства Божого та робити фокус на спасіння суспільства, а не на вирішення власних внутрішніх питань.

Церква має формувати національне богослов'я, проте залишатися у контексті міжнародного глобального діалогу.

Церква хоча й знаходиться знову на периферії соціального середовища, проте вона спроможна і мусить впливати на суспільство, виконуючи *Missio Deo*.

Кожна історична доба має своє богослов'я чи навіть цілу низку богословських течій, які намагаються знайти відповіді на актуальні проблеми та з'ясувати роль Бога та роль людини у цьому світі за тих умов, у яких вона перебуває саме у цю епоху. Християнство тривалий час було центром суспільства. Яким же ж є його місце у XX – XXI ст., яке богослов'я притаманне епосі, яка йменується постхристиянською добою?

На думку І. Малина, наприкінці XIX – на початку XX ст. у протестантизмі закладено підвалини загального пам'ятника християнству, яке залишилося у минулому. Християнство, яке було однією з найпотужніших та життєздатних світоглядних систем, стало після префіксу «пост-» [124, с. 1]. Він стверджує, що ліберальна теологія, на яку вплинули Ф. Шлейєрмахер, Д. Штраус, Ф. Баур, А. Гарнак, А. Рітчль, В. Раушенбуш, Райнхольд Нібур, Е. Брунер тощо, «намацавши больові точки, потрясла підвалини християнської традиції і поклала край монополії структури і системи християнства» [Там само]. Ліберальні теологи намагалися адаптувати християнські істини до сучасної культури та мислення, зріклися догматів, заперечили релігійну віру, що спиралася на авторитет, зробили богослов'я складовою академічного мислення та однією з наукових галузей [124, с. 2]. У підґрунті невдоволення ліберальним богослов'ям було побоювання того, що упор на історичному втілюванні Божого Царства призведе до того, що Бог буде розчинений у світі і саме людські зусилля змінять Боже всевладдя, і поклоніння святому Богові буде замінено апофеозом людства [61, с. 84]. Далі виникає феноменологія релігії (Р. Отто, Ф. Хайлер, Ван де Леув тощо), яка стверджує важливість релігійного досвіду та релігійного переживання [124, с. 2]. Д. Бонхеффер, який розвинув ідею безрелігійного християнства, вказував на те, що постає новий період у історії християнства, коли люди можуть бути

взагалі безрелігійними. Людина не відчуває потреби у Бозі, вона настільки стала самодостатньою, що навчилася обходитися без Бога [Там само].

У 60-70-х рр. ХХ ст. з'являється теологія надії (Ю. Мольтман, В. Панненберг, І. Метц, К. Браатен, Ф. Чайлдз тощо). Дана теологія прагнула відновити божественну трансцендентність, а точкою відліку у пошуках трансцендентного Бога пропонували вважати не просторовий, а часовий аспект досвіду [61, с. 258–259]. У цей самий час у Латинській Америці виникає теологія визволення (Г. Гутьєрес, Л. Бофф, Х. Ассман, Х. Міранда, Х. Л. Сегундо, Д. Собріно, Х. М. Боніно тощо). Джерелом гріха прихильники такої теології вважають бідність, а місію Христа вони вбачають не в спасінні, а у визволенні від політичного, економічного та соціального рабства. Через це місією церкви вони вважають у захисті бідних через її політичну та економічну діяльність [124, с. 5]. Чимало богословів вважають теологію визволення однією з форм світської теології, через те, що її вчення нехтує трансцендентністю благодаті, Божого Царства, особистими відносинами людини з живим Христом [61, с. 340]. Також у 70-ті роки ХХ ст. на сцені з'являється наративне богослов'я (Г. Факр, Д. Струп, Г.Фрай, С. Макфаг тощо). Як і інші богословські течії ХХ ст., наративне богослов'я ставить перед собою питання: «що означає бути людиною у сучасному світі?» Відповіді вони шукають в оповіданні, бо людський досвід можна зрозуміти тільки через оповідання, бо він має форму оповідання. [61, с. 411]. У 80-ті роки ХХ ст. поряд з поширенням праць Жака Дерріди, на платформі теології смерті Бога, з'являється деконструктивістська теологія чи теологія «смерті теології» (М. Тейлор, Р. Шарлеманн, Ч. Вінквіст, К. Рашке тощо). Прихильники такої позиції констатують зникнення трансцендентного виміру у житті людини і це, на думку К. Рашке, є свідченням кінця теології взагалі [124, с. 4]. С. Гренц та Р. Олсон вважають, що богослов'я ХХІ ст. має можливість знайти нове вираження християнського положення про реальність трансцендентно – іманентного Бога. Проте, вони переконані, що богослов'я ХХІ ст. має прийняти те, що показав досвід богослов'я ХХ ст.: «земля ніколи не стане небесами. Але воно покликане також дарувати надію: «на землі» може бути, «як

на небі». Бог, Який звертається до нас з-за меж всесвіту, Той же ж, Хто живе з нами у теперішньому» [61, с. 478].

Ю. Чорноморець переконаний у тому, що необхідно критично переосмислити певні концептуальні схеми запропоновані сучасними українськими богословами–протестантами. Він вказує на те, що таке конче потрібне переосмислення раз за разом відкладається. Причину цього він вбачає у тому, що богослови рухаються по колу, перебуваючи під впливом саме тих концептуальних схем, які й мають бути ними переосмислені. Ю. Чорноморець зауважує, що з метою пояснення сучасного стану суспільства протестантські богослови сьогодення називають XXI ст. часом «постпост-» і намагаються знайти відповіді на ті виклики, що постали у цю нову епоху [264, с. 198].

Школи ЄААА надавали богословську освіту, як у минулу епоху, так і новітню епоху, в яку ввійшов світ, – епоху постхристиянства. Кожна епоха має свої особливості та вимоги часу. Ставить перед освітою нові виклики та потребує формування нових компетенцій у студентів та нових підходів у викладанні, нових методик та навіть нової освітньої моделі. Те, якими були школи ЄААА у кінці 90-х років ХХ та на початку ХХІ століття, вони не можуть бути у 20-ті роки ХХІ. Вони потребують змін, переосмислення, що варто залишити, а від чого треба відмовитись, а що, навпаки, конче потрібно придбати, впровадити, розвивати? Якою має стати освіта, що пропонують освітні заклади ЄААА, аби вона була затребуваною та конкурентоспроможною. Чому саме навчальні заклади ЄААА, а не будь-які інші, мають стати пріоритетними для потенційних абітурієнтів? Що саме можуть запропонувати суспільству та церквам школи, підпорядковані стандартам Євро-Азіатської Асоціації? Усі ці питання постають перед навчальними закладами знайти свої відповіді. Спробуємо освітити ці питання та з'ясувати, які характеристиками мають бути притаманними сучасній богословській освіті, яку спрямованість вона повинна мати, які чинники впливають на формування сучасних служителів та якою має бути сучасна богословська освіта ЄААА, аби стати відповіддю на вимоги часу.

Які характеристики мають бути притаманні сучасній богословській освіті, щоб вона була справді актуальною та затребуваною сьогодні? Які риси мають стати характерними для неї? Що варто залишити, а що потрібно змінити, а від чого, можливо, повністю треба відійти?

За Хіршем, Фростом та Соловійом, у Середньовіччі, коли церква мала панівний статус, вона стала мислити таким чином (що залишилося й досі), що стала позиціонувати себе з містом зібрання християн (тобто, будівлею, у якій відбувається поклоніння), а не з людьми чи рухом. І зрозуміло, що це призвело до того, що таке «інституційне мислення» потребувало «професійних священнослужителів» [195, с. 125]. Сьогодні така потреба хоча й залишається (бо ж церкви існують, богослужіння в них відбуваються, різні види церковних служінь (як то малі домашні групи по вивченню Біблії, недільна школа, біблійна школа, дитячі клуби і табори, душеопікунство, сестринське служіння, тощо) функціонують і потребують кваліфікованих служителів. Тобто, доксологічна характеристика має залишитися. Проте, варто розуміти, що треба готувати служителів для суспільної і соціальної праці, тому місійна риса має бути характерною для богословської освіти.

Слушно зауважив Ю. Чорноморець: «Необхідним є, найпевніше, спільне навчання у Христа, спільне пізнання Євангелії, спільне відкриття євангельських цінностей у дедалі новіших культурних контекстах» [264, с. 208]. Спільність, єдність, взаємодія – також мають бути характерними рисами богословської освіти.

Погоджуємося з думкою Дж. Серля стосовно того, що для служіння та місії у нашому постхристиянському світі є потреба підготувати нове покоління християн, а для цього необхідно провести освітню реформу у сфері богословської освіти, аби освіта перестала бути зміною світогляду учнів (тобто, інтелектуальної сфери), а стала повною зміною характеру учнів (тобто, сутності серця) [190, с. 213]. Якщо, до цього часу богословська освіта більшим чином робила наголос на формуванні християнського світогляду та здобутті учнями певного комплексу знань, умінь та навичок для служіння, то зараз найбільший

акцент варто ставити на трансформації серця та цілісності характеру учнів, їхньому духовному формуванні. Вони мають пережити «цілісне перетворення свого характеру на подобу Христа. Наголос тут на духовному формуванні, а не інтелектуальному осягненні чи професійному тренуванні», а це передбачає «новий спосіб життя» [190, с. 216-217]. Нова богословська освіта має здійснювати не тільки моральне формування, а й «духовну зміну всієї особистості на «нове» у Христі». І, як наголошує Дж. Серль, «таке преображення передбачає не передачу фактів чи інформації відповідно до навчальної програми, а тривалу і складну роботу всього освітнього кола, яке солідарно працює заради формування учнів у духовних цінностях людяності, цілісності, терпимості, чемності, й насамперед співчуття» [190, с. 217]. Тобто, сучасна богословська освіта має носити трансформуючий характер.

Отже, сучасній богословській освіті мають бути притаманні такі характерні риси, як доксологічність, місійність, спільність, єдність, взаємодія та трансформуючий характер.

Яку ж спрямованість повинна мати сучасна богословська освіта, щоб бути актуальною та затребуваною у сьогоденні, а не стати пережитком минулого і стати «мертвою» та непридатною?

На нашу думку, слухним є зауваження Дж. Серля, (яке виділив Р. Соловій у передмові до його книги «Богослов'я у постхристиянському світі»), що перед богословською освітою постхристиянської доби, освітою, яка має готувати пророків, постає низка головних завдань, серед яких – необхідність формування у студентів богословських факультетів таких компетенцій, як здатність чинити опір сліпому наслідуванню традицій, без їх критичного осмислення; уміння фокусуватися на нагальних суспільних проблемах, а не на непотрібних суперечках стосовно неважливих з доктринальної точки зору питаннях; навички активного запровадження у суспільне середовище таких чеснот, як свобода, співчуття та творча сила [190, с. 12]. «Ми повинні створити новий образ і займатися розвитком нових способів того, як бути справжніми послідовниками Ісуса, нові шляхи здійснення богослов'я і біблійного життя,

нове розуміння місії, нові способи вираження співчуття і пошуку правосуддя, нові види спільнот віри, нові підходи о поклоніння і служіння, нові інтеграції і бесіди, конвергенції і мрії» [195, с. 127]. Аналізуючи Виникаючу церкву, Р. Соловій зауважує на тому, що поряд із тим, як протестантські церкви намагаються зберегти свій статус у суспільстві, цей рух у нових умовах постхристиянської культури знаходить можливість кардинально оновити християнське життя [195, с. 126].

Погоджуємося з думкою Р. Соловія, який упевнений, що церква (аби вижити та розвиватися) має змінити не тільки герменевтику та методологію богословських досліджень чи напрямки богословських шукань, а насамперед виховати абсолютно «новий вид християн» [195, с. 127].

Цілком погоджуємося з думкою Ю. Чорноморця, який вважає, що одержати перемогу над антихристиянськими тенденціями постхристиянського світу можливо тільки за умови того, що кожен християнин стане провідником благодаті та буде діяти у відповідності до Божого задуму стосовно людства.

Роль кожної окремої особистості посилюється. Її відповідальність підвищується. «Як священник і цар кожен вірний відповідальний за все створене, яке лише він може охопити своєю турботою. Як пророк він має надавати особистий приклад та особисте свідчення для суспільства. Як вчитель він має пробуджувати цю особистість в учні, яка й має й має бути священником, царем та пророком. Відкриття святості сьогодні можливе лише в особистому спілкуванні з Богом та святими, і ці процеси будуть відбуватися в агресивному середовищі світського, яке сьогодні пронизане ідољством як своєю прихованою суттю» [264, с. 214]. Погоджуємося з Дж. Серлем та Джеймсом Маккледоном, які наполягають на тому, що формування переконань мають стати відправною точкою богословської освіти [190, с. 219]. Адже саме переконання становлять сутність особистості. Богослов'я формує переконання. Духовне формування особистості – це також формування її переконань. Бо саме вони є основою характеру людини та мотивацією її вчинків.

Актуальна сучасна богословська освіта, як і академічне богослов'я сьогодні, у сучасних культурних конфліктах, мають бути здатними сприяти оновленню суспільства [190, с. 221].

Богословська освіта має сприяти формуванню справжніх богословів–дослідників, яким були б притаманні істинні христові переконання, уміння здобувати справжні знання, а не робити «академічне бродіння під маскою «дослідження», навички пізнавати, тлумачити і доносити до сучасної спільноти абсолютні Христові істини, здатні оновити цю саму спільноту, наблизити до неї Царство Боже.

Як і Дж. Серль, і Даллас Віллард, ми вважаємо, що у постхристиянському світі академічна спільнота має прагнути «знайти у знанні міцне підґрунтя до дії» [190, с. 223].

Отже, орієнтованість не на церкву, а на суспільство, біблійне та наукове підґрунтя, розвиток нових компетенцій у студентів – такою, на нашу думку, має бути спрямованість сучасної богословської освіти.

Формування служителів, як і формування особистості – справа непростая й не швидка. До того ж ті, хто сприяють формуванню, по-перше, самі мають відповідати визнаним стандартам; по-друге, знати, яким чином формувати; по-третє, чітко розуміти, що саме вони мають формувати. Існує ціла череда чинників, які впливають на формування студентів богословських шкіл у постхристиянську добу. І всі ці чинники варто враховувати у навчально-виховному процесі.

Важливим чинником є цілісний підхід до богословської освіти, який формує богословів–пророків, здатних впливати на суспільство та змінювати його [190, с. 12].

Підтримуємо Дж. Серля, який переконаний, що в епоху постхристиянства богослов'я повинно перенести свою увагу з церкви на Боже Царство. І саме його зміст та значення мають стати одним з принципів богословського формування сучасних служителів [190, с. 157]. Погоджуючись з його думкою, також вважаємо, що сенсом християнської новини є не прощення особистих гріхів і не

перетворення суспільства, а «відродження життя в наслідок нового народження у душі» [Там само]. Дж. Серль підкреслює, що Євангелія наголошує на наближенні Царства Божого і саме це є доброю новиною [190, с. 158].

Розділяємо погляд Дж. Серля на те, що у сучасну добу важливо змінити парадигму того, що богослов'я є слугою церкви, на те, що богослов'я є слугою Царства Божого. Тому богослов'я має піклуватися не про навчання людей для церковного служіння, а про життя у Царстві Божому [190, с. 167]. Тобто, треба готувати не просто служителів для помісних церков, а служителів Царства Божого. Робити акценти у процесі духовного формування майбутніх служителів не на церкві, а на Царстві Божому. А це суттєво відрізняється з традиційним ортодоксальним підходом до духовного формування.

Дж. Серль неодноразово наголошує (і ми поділяємо його погляди) на тому, що богослов'я та заклади освіти, у яких відбувається духовне формування майбутніх служителів, мають перенести центр своєї уваги з церкви та підготовки служителів для неї на Царство Боже і підготовку його служителів. Адже саме Царство Боже було центром вчення Ісуса і є центром Євангелії. Через це церква не є метою місії, вона є засобом досягнення місії і виконання *missio Dei*. Отже, місія має служити Царству Божому, а не церкві [190, с. 157-172].

Як і К. Райт у своїй праці «Місія Бога», так і Дж. Серль у своїй книзі «Богослов'я у постхристиянському світі» роблять досить сильний акцент на тому, що церква має виконувати місію Бога, а не бути фокусом місії. Тобто, вона є засобом виконання місії Бога, а не її центром.

Отже, духовне формування має бути не еклезіоцентричним, а теоцентричним.

На нашу думку, Дж. Серль має рацію, стверджуючи, що в процесі богословського формування божого народу, освіта відіграє досить важливу роль, бо допомагає християнській спільноті готувати ефективних і посвячених співробітників, які працюватимуть заради Царства Божого, його наближення та розповсюдження [190, с. 174].

Отже, постхристиянська доба потребує нової основи богослов'я, нових поглядів на роль церкви та богословської освіти, нових підходів у формуванні християнських служителів, здатних відповідати на виклики сьогодення. Прояснено особливості місійної спрямованості діяльності Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації, оскільки церковні громади розуміють себе як такі, що беруть участь у діяльності (місії) Бога, а семінарії слугують церквам. У нинішню постхристиянську епоху через те, що церква офіційно втратила свій впливовий статус й значення і стала у суспільстві не центральною фігурою, а зайняла місце на периферії, виникла ситуація більш очевидної її несамотійності як суб'єкта історії. Проте існує можливість для Бога діяти через численні інституції та особистості, зокрема пов'язані із сферою освіти та богослов'я. Основу богослов'я ХХІ ст. становлять богослов'я свободи, співчуття, творчої сили, богослов'я особистих стосунків кожної людини із Богом й оновлена увага до есхатологічного бачення надії, що має враховуватися духовними навчальними закладами ЄААА при підготовці майбутніх служителів церкви та суспільства.

У своїй книзі «Богослов'я у постхристиянському світі» британський вчений–богослов Джошуа Т. Серль констатує, що у постхристиянську добу богослов'я «опиняється на роздоріжжі» і щоб прямувати новим шляхом, воно «потребує сміливих пророчих богословів, здатних звільнити богословські пошуки від мертвого тягаря догматизму та ритуалізму» [190, с. 175]. Він наголошує на тому, що «центральними ланками богослов'я постхристиянського світу мають стати засадничі реалії свободи, співчуття та творчої сили. Ця тріада забезпечує доречне зосередження богослов'я на Трійці, позаяк ці духовні реалії є втіленням засад Отця (свобода), Сина (співчуття) та Святого Духа (творча сила); разом же вони виражають єдність у розмаїтті Святої Трійці» [Там само]. Відразу відмітимо, що для нас приписування свободи Отцю, співчуття Синові, а творчої сили Духові не до кінця переконливе. Так само співчуття можна приписати милосердному Отцю, що посилає Сина для спасіння людства, а свободу – Святому Духові (що і робив М.Бердяєв, він якого залежить Дж.Серль). За Афанасієм Александрійським, такі властивості Бога як свобода, милосердне

співчуття та творча сила належать всій Трійці, бо у кожному конкретному акті Отець розпочинає дію, Син діє, Святий Дух завершує дію. Це стосується творчості, спасіння, свободи тощо. Пропоновані Дж.Серлем віднесення свободи до Отця, співчуття до Сина, творчої сили до Святого Духу виникли виключно у зв'язку з намаганнями богослова виділити саме ці три атрибути. Так чи інакше, але ці атрибути мають стати властивостями віруючого сучасної епохи, якщо він бажає залишатися свідомим християнином. Дари свободи, співчуття і творчої сили вимагають від особистості віруючого постхристиянської доби особливої відповідальності. Позбавлені опори на силу традицій та інституцій, віруючі не мають іншого вибору як прийняти свободу, співчуття та творчу силу. «Центральною ланкою християнства, що візьме гору в постхристиянському світі, будуть не програми та відданість інституціям, а свобода, співчуття та творча сила, які стануть осереддям його життя, свідчення й учення» [Там само]. Християнство при місійній та соціальній діяльності не буде мати на меті утопічну сьогодні мету створення християнської культури. Метою стане плекання проявів есхатологічного Царства Божого тут і зараз. Прийняття цих проявів та їх культивування можлива виключно за умови оберненої інтенції, яка на мові богослов'я є смиренням [Там само]. Концепт Царства Божого як мети діяльності християн дозволяє звернутися до вчення про панування Бога над усім творінням та до висновків, що з цього можуть слідувати. «Увесь світ перебуває всередині реальної Божої присутності, і ця реальність стає видимою, коли вигнанцям дають притулок, про хворих піклуються й лікують їх, а також скрізь, де люди відвертаються від п'яних гріха вбік Христового світла. Звідси випливає, що Бог не обов'язково перебуває лише у церковних таїнствах чи релігійній мові; Він також виявляє Свою присутність у духовних реаліях любові, свободи, солідарності та справедливості» [190, с. 176]. Богословська логіка, яка стоїть за цими твердженнями наступна. Бог є Царем всесвіту і панує в ньому. До того ж скінчений світ існує у Богові. Панування і присутність Бога ширші, ніж реальність Його церкви і ніж традиційні структури «християнського світу». Фактично стверджується, що Бог присутній у всіх одухотворених відносинах

людей, спрямованих на реалізацію позитивних моральних цінностей. Це вимагає від християн особливої розсудливості та відповідальності, щоб не пропускати вільні вияви діяльності Бога у найрізноманітніших контекстах сьогодення.

Богослов'я свободи. Неможливо заперечувати, що свобода є однією центральних цінностей християнства, адже Старий Завіт має концепт звільнення осередком для власних наративів, а Новий Завіт показує величну реальність Божого звільнення людини від гріха та його наслідків. Разом із тим, деякі богослови традиційного християнства цілком в дусі Великого Інквізитора Достоєвського про свободу вибору або свободу особистості для трансценденції говорять як про джерело спокус і гордості, причину помилок і гріха. Ці богослови обмежують свободу виключно благодатною «свободою во Христі» і «свободою в Духові». Цим самим заперечується людська гідність, адже розумність та свобода є рисами людини, що відображають властивості Бога уже в силу створеності людини, ще до всякої дії спасительної благодаті. До речі, те саме треба сказати і про здатність людини до співчуття та здібність до творчості. На думку сучасних богословів без свободи вибору як риси образу Божого не може бути і свободи во Христі як риси Богоподоби та святості. Звичайно, що при наверненні відновлення свободи вибору відбувається разом з становленням свободи во Христі. Тому щодо охрещених стосується висловлювання ап. Павла «Господь же то Дух, а де Дух Господній, там воля» (2 Кор. 3:17) і «Христос для волі нас визволив. Тож стійте в ній та не піддавайтеся знову в ярмо рабства!» (Гал. 5:1). На думку Дж. Серля, апостол Павло, написавши першорядну істину, тим самим допомагає нам визначити ціль та обсяг богослов'я в його сучасному наверненні до постхристиянського світу. Богослов звертає увагу на те, що Новий Завіт сповнений закликами до свободи (напр., Мт. 17:26; Ів. 15:15; Як. 1:25; 1 Кор. 6:20 та 7:23; 2 Кор. 3:17; Гал. 4:7 та 5:13) і що публічне служіння Ісуса Христа розпочалося «проповіддю свободи»: «На Мені Дух Господній, бо Мене Він помазав, щоб...відпустити на волю помучених» (Лк. 4:18). І він переконаний у тім, що богослов'я повинно «наново відкрити для себе значення свободи» (яка є «євангельським приписом») [190, с. 176]. Обов'язок залишатися вільним

спонукає до поваги свободи і прав кожної особистості. Патерналістичні ідеї про необхідність віддати власну свободу церковних чи світським інституціям є цілком чужою ідентичністю християнства, особливо – протестантизму. Дж. Серль слушно вказує, що «свобода, за визначенням, не має жодної сили примусу» [Там само] і погоджується з Бердяєвим, який стверджував, що «християнство передбачає дух свободи та свободу духу» [Цит. за. 190, с. 177]. Бачення свободи у Бердяєва було навіть радикальнішим за протестантське, оскільки свободу людської особистості цей християнський філософ укорінював аж у свободі Бога. І така свобода означала у нього незалежність від власної ідентичності. Звичайно, думка про те, що Бог, щоб бути вільним має бути незалежним від власної ідентичності, від власної сутності – неортодоксальна. Така сама думка про свободу особистості як незалежність від власної природи – теж є перебільшенням. Наслідування цієї концепції Достоевського і Бердяєва у сучасній теології І.Зізіулеса не робить цю концепцію вірною. Але якщо бачити свободу не як початкову ірраціональну волю, а як свободу самої сутності або природи, то вказівки на свободу як реальність, що не може бути редукованою чи обмеженою є цілком правильними. Свобода становить суть духовного життя. І у свободі Бог закликає людство долучитися до Нього в Його місії спокути та зцілення світу, і надав кожній людині волю, відповісти на Його заклик чи відмовитися. Він не воліє до примусу, Він очікує «вільної та творчої відповіді на Його жертвовну любов» [190, с. 177]. Це цьому наголошував і Бердяєв: «Бог очікує від людини вільної відповіді на Свій заклик, очікує любові у відповідь і творчої співучасті у здоланні п'ятьми небуття. Людина повинна проявити найбільшу активність свого духу, найбільше напруження своєї свободи, щоб здійснити те, чого Бог від неї чекає» [Цит. за: 190, с. 177]. Дійсно, Бог пропонує людині вільно вибрати шлях життя, а не шлях смерті, і момент вибору завжди є на поверненні до добра, що і цінує Бог в людині, навіть якщо Він сам і був натхненником саме такого вибору. Навіть Лютер, що підкреслював безсилля людської свободи, від особистості вимагав акту навернення, в якому особистість вірою схопилася б за Христа та була єдиною з Ним.

Сучасне богослов'я намагається захистити права і свободи особистості як обов'язкові елементи згідно з євангельським світоглядом. Важливо, що свободу часто доводиться захищати не лише від різного роду володарів, що хочуть зберегти і розвинути соціальний патерналізм, мінімізуючи чи зовсім ліквідуючи можливості для вибору звичайним людям під всякого роду приводами, серед іншого і релігійними. Свободу вибору все частіше доводиться захищати і від інфанталізму самих окремих особистостей, які з радістю відмовляються від свободи. Погоджуємося з думкою Дж. Серля, що богослов'я постхристиянської доби в особливий спосіб має звернутися до проблеми небажання та неспроможності людей «прийняти автентичність та свободу» [190, с. 177]. Бо, як переконливо говорить Ф. Достоевський в устами Великого Інквізителя у своєму романі «Брати Карамазови» (1880), людина створена для свободи, проте боїться брати на себе відповідальність за цю свободу. А Бердяєв наголошує на тому, що людина має від Бога обов'язок бути вільною і повинна дотримуватися свободи духу, навіть якщо їй доведеться пройти через страждання та жертви [190, с. 178].

Більше того, християнські богослови нагадують про те, що у відносинах з Богом свобода є характеристикою не лише людини, а й Бога. Звичайно, Бог вірний власним обітницям, але має повноту свободи і Його дії не можна передбачити наперед. Бог не є Необхідною причиною світу, що повністю визначається властивостями, які калькуюються нашим розумом. Бог є вільним у тому сенсі, що онтологічні та всі інші концепти Бога не роблять Його передбачуваним слугою для людини. Бог є вільним сувереном, і цю істину вдало нагадав у ХХ столітті Карл Барт. Дж.Серль підсумовує: «Християнський світ намагався зробити Бога якомога приємнішим на смак, обмеживши Його передбачуваними системами догматичних теологій чи теорій спокути, які прямолінійно викладають засновані на відкупленні стосунки Бога з Його творіннями» [190, с. 178-179]. В такому баченні Бога багато від язичницького світогляду, від бажання за допомогою магії слів та жестів забезпечити зрозумілість божественного та гарантувати виключно передбачувану благу допомогу у всіх справах [190, с. 178]. «Сьогоднішнім пророкам потрібно наново

відкрити ту істотну правду, що справжній Ісус, Якого ми бачимо в Євангеліях – не безпечне, приручене божество, а натхненна Духом Боголюдина, яка виражає неприборканість і небезпеку Бога» [190, с. 179]. Наша благоговійна повага до свободи Бога та всебічна повага до свободи інших людей повинна виражатися у переході до діалогічного способу існування, до слухання і відповіді на Слово, до добровільного прийняття відповідальності.

Богослов'я співчуття. Ставлення до іншого в християнстві сьогодення має визначатися повнотою співчуття до всіх. Трагедії ХХ століття виявили, що лише співчуття та пов'язане з ним безумовна любов можуть бути гарантією збереження людяності у осіб та спільнот. Досвід співчуття є критично важливим джерелом для теології. Дж. Серль вказує на те, що людина отримує досвідні данні через цілий спектр емоцій і задля сприйняття цих емоцій «в аспекті співчуття, богослов повинен прагнути знання, яке можна отримати лише завдяки любові» [190, с. 181]. Співчуття є способом життя християнина, а не чимось додатковим до християнства як сотеріологічної релігії. «співчуття є не просто християнською чеснотою, а й способом бути у світі та докритичною настановою, яка структурує особистий досвід» [Там само]. За словами Леонардо Боффа співчуття є джерелом альтруїстичної любові: «Спів-чуття не є дріб'язковими «жалощами», зверненими на страждених. Співчуття є не пасивним, а надзвичайно активним. Латинський склад цього слова, *com-passion*, вказує на спроможність поділяти страждання з іншою людиною. Йдеться про вихід з власної царини і входження в царину іншого, щоб страждати з ним, бути щасливим з ним, ходити з ним і будувати життя у синергії з ним» [Цит. за: 190, с. 181]. Ця любов має бути дієвою силою, що спонукає християн до ініціативи або підтримки реальних соціальних перетворень, спрямованих на соціальні звільнення та зцілення. Богослов'я співчуття наголошує на тому, що «милосердя...ставиться вище за суд» (Як.2:13) і прагне діяти за принципом «не судіть, щоб не суджено й вас» (Лк. 6:37). Дж. Серль переконаний, що «богослов'я постхристиянського світу має бути вільним, смиренным, щедрим, гостинним, сповненим благодаті, готовим не лише судити та критикувати, а й слухати,

навчатися, служити, а також страждати заради Царства Божого» [190, с. 182]. Проте проблема у тім, що співчуття є досить важкою працею [Там само]. Практична відкритість до іншого є простою етичною вимогою, яку, однак, важко реалізувати на практиці. Але співчуття іншому та жертвна любов – це найяскравіший прояв Бога [190, с. 183]. Заснована на співчутті духовність є досить необхідною, навіть, доконечною, у сучасному суспільстві, яке потерпає від кризи співчуття [Там само]. Дж. Серль обстоює думку, що світові потрібно не те християнство, яке репрезентує себе як релігію приватного спасіння, а християнство як рух «універсального, творчого співчуття» [Там само]. Більшість сучасних релігійних лідерів та богословів притримуються такої точки зору. Як зазначає М.Черенков, справа спасіння – це не виривання окремих особистостей із реальності в особливу субкультуру церкви, а трансформація всього соціуму. Разом із тим, заради любові до всього людства вчинялося багато злочинів, і без співчуття до кожної конкретної особи християнство просто неможливе. «Богослов'я, вкорінене у євангельському розумінні співчуття, може пророче висловитися проти суспільних тенденцій, несумісних з цінностями Царства Божого. Світ досі чекає на появу християнства не як релігії приватного спасіння, а як євангельського руху універсального, творчого співчуття» [Там само]. Таким чином, досвід співчуття та любові стає визначальним для богослов'я.

Богослов'я творчої сили. Визнання кризи ліберальної та фундаменталістичної теологій, які намагалися охопити в тому чи іншому раціональному концепті про Бога саму реальність Бога, призводить до переосмислення досвіду Бога, що його мають віруючі. Цей досвід визнається не лише розумом, а й почуттями та уявою. Визнання такого факту веде до усвідомлення елементу творчості у богослов'ї. Оновлення богослов'я у постхристиянську добу може починатися з визнання того факту, що богослов'я є пошуком істини із залученням до цього процесу як інтелекту, так і уяви. [190, с. 184]. Але сам по собі досвід не може гарантувати появу та розвиток християнського богослов'я, оскільки Бог вище як теоретичного, так і емпіричного пізнання [190, с. 185]. Християнське богослов'я визначається

наративами – історіями з Писання, які відповідають на головні питання релігійних спільнот: «Хто ми такі?»; «Якими ми повинні бути?»; «Чим завершиться наша історія?»; «Якою є наша роль в історії?». Саме наративи пояснюють боротьбу добра і зла, виявляють роль Бога в історії спасіння, дозволяють зрозуміти сенс основних концептів християнських світогляду і богослов'я. Наративи задають напрямок розмірковувань для богослова. Дж. Серль упевнений у тому, що якщо відправним пунктом вважати творчу силу, то богослов'я зможе визнати необхідність наративу для правильного розуміння Бога та Писання. Сам Ісус для пояснення Царства Божого розповідав притчі [190, с. 186–187]. «Наративне богослов'я – це заклик до творчості» [190, с. 188]. І Дж. Серль, і Аласдер Макінтайр, і Джеймс Сміт (та ще ціла низка богословів) стверджують, що людина є наративною істотою, бо споконвіку розповідає історії [Там само]. Історії краще за будь-які тези здатні передати глибини змісту. Через це (а також, тому що людина за подобою Бога має творчу природу) постхристиянське богослов'я має бути духовно зорієнтованим на творчість, на постійну актуалізацію наративів [190, с. 189].

Богослов'я особистих стосунків кожної людини з Богом. Сучасна теологія приділяє чималу увагу досвіду переживання особистістю власної зустрічі з Богом та побудови особистих стосунків із Ним. Такі зустрічі з Богом мають силу змінювати особистість. А вона у свою чергу повинна змінювати суспільство, у якому живе, впливаючи на нього, тобто стати пророком своєї епохи. Пророком, який показує шляхи духовного життя та смерті і спонукає соціум обирати шлях життя [264, с. 210].

Цього очікує від Своїх учнів Христос, бо ще за Свого земного життя, Він спонукав Своїх послідовників жити у світі, та не бути від цього світу, а на противагу, бути світлом та сіллю для цього світу. Світлом, яке покаже істинний шлях духовного життя, висвітлить пороки та гріхи. Сіллю, яке загальмує процес духовного розкладання, вмирання, занепаду.

Отже, у різні історичні часи богослови пропонували церкві та суспільству різне богослов'я, яке, на їхню думку, було актуальним саме тоді.

Погоджуючись із Дж. Серлем, вважаємо, що новою основою богослов'я ХХІ ст. є богослов'я свободи, співчуття, творчої сили та додаймо і богослов'я особистих стосунків кожної людини із Богом й оновлена увага до есхатологічного бачення надії. Враховуючи ці богословські підвалини, школи ЄААА мають готувати майбутніх служителів церкви та суспільства, аби через їхні компетенції були явлені усі ці богословські аспекти.

Виходячи з того, що саме *свобода, співчуття, творча сила та особисті стосунки кожної людини з Богом становлять підвалини богослов'я постхристиянського світу*, спробуємо порівняти та проаналізувати, наскільки богословські підвалини навчання та виховання в школах ЄААА співпадають та різняться з цим підґрунтям, а значить є актуальними та затребуваними у сучасному світі. Що варто зберегти, а що, можливо, треба змінити чи відкоригувати, аби воно відповідало вимогам сьогодення?

Основа постхристиянського богослов'я:

Свобода

Співчуття

Творча сила

Особисті стосунки кожної людини з Богом

Характеристики (основа) богослов'я ЄААА:

Християнське віросповідання

Протестантська конфесійна приналежність

Добра воля

Місіональна спрямованість

Єдність

Співпраця й спільне служіння з церквою

Цілісність особистості для служіння Христу

Взаємодія членів Тіла Христового для їхнього духовного зростання

Любов до Бога та один до одного

Поклоніння Богові

Очевидними є наступні **спільні риси**. Щодо до *свободи* як риси постхристиянського богослов'я, то воно повністю співпадає з пунктом 3 богослов'я ЄААА *добра воля*. Це означає, що як і у вченні Христа, свобода вибору людини – є ключовим аспектом богослов'я ЄААА і постхристиянського богослов'я. Бог наділив людину свободою волевиявлення і поважає її. Він не проявляє жодного примусу. Його цікавлять дії, вчинені людиною добровільно. І Він бажає, щоб із доброї волі людина любила Його, була слухняна Йому та чинила добро. То ж варто зробити все можливе у навчанні та вихованні, аби особистість добровільно вибирала те, що є Божою волею. Щоб воля Божа та воля людська співпадали без усіякого примусу, насильства, обов'язковості, а доброхітно, з радістю.

Стосовно *співчуття*, яке проявляється через готовність слухати, допомагати, служити, розуміти, бути щедрими та гостинними, сповненими благодаті та смирення, навіть, готовими страждати заради Царства Божого, то цій рисі постхристиянського богослов'я відповідають кілька пункти богослов'я ЄААА.

По-перше, це принцип четвертий *«Місіонерська спрямованість»*. Саме місіонерська діяльність і є проявом співчуття, бо вона націлена на спасіння людства від гріха. Саме вона покликана познайомити людей із Христом і поділитися вірою. Місіонерська діяльність є свідченням небайдужості до світу, який гине, яскравим проявом співчуття та милосердя.

По-друге, це принцип п'ятий *«Єдність»*. Через єдність також проявляється співчуття. Бо єдність передбачає взаємодопомогу, підтримку, розуміння тощо. У єдності – сила. У єдності – поміч.

По-третє, це принцип шостий *«Співпраця й спільне служіння з церквою»*. Співпраця і спільне служіння вже самі за себе говорять, що вони є складовими співчуття. Навіть префікс спів- є загальним для співчуття та співпраці. Єдність почуттів, єдність дій – все це являється важливим для сучасного богослов'я та богослов'я ЄААА.

По-четверте, це принцип восьмий *«Взаємодія членів Тіла Христового для їхнього духовного зростання»*. Щоб духовно зростати та гармонійно взаємодіяти один з одним, необхідно мати співчуття. Без нього у стосунках і у діях відчуватиметься дисонанс.

По-п'яте, це принцип дев'ятий *«Любов до Бога та один до одного»*. Любов неможлива без співчуття. Вона є його платформою. Коли людина співчуває ближньому, це є проявом любові. Коли у серці людини народжується відгук на Божу любов та співчуття до Христа за Його безвинні страждання на хресті за гріхи всього людства, – це є проявом любові. Любов та співчуття завжди крокують поряд.

Відносно *творчої сили*, то вона, хоча й не так чітко, як попередні риси співпадає з богословськими підвалинами ЄААА, проте опосередковано відноситься до пункту 10 *«Поклоніння Богові»*. Якщо людина має творчу природу, бо вона створена за подобою до Бога, то і богослов'я має бути зорієнтоване на творчість. А творче натхнення приходить через поклоніння Богові, яке у свою чергу викликане творчою силою. Тобто, людина поклоняється Богові, бо вона визнає, що створена за Його подобою, створена Ним та для Нього, бо вона вдячна Йому і схиляється перед Його могутністю та владою. Це стосовно поклоніння як способу життя людини. А якщо брати поклоніння як акт спілкування з Богом у певний відтинок часу, то через такий взаємовплив, людина збагачується творчою силою, що сходить від Бога, та здатна йти і змінювати цей світ, розповсюджуючи Євангелію. Наративне богослов'я є закликом до творчості. Тому воно є актуальним у постхристиянському світі. Наратив допомагає розуміти Бога та Святе Писання. Поклоніння Богові є поштовхом до розповіді про Нього та Його справи.

Порівнюючи таку рису постхристиянського богослов'я як *особисті стосунки кожної людини з Богом*, можемо припустити, що вона співзвучна з пунктами 7 *«Цілісність особистості для служіння Христу»* та 9 *«Любов до Бога та один до одного»*. Якщо людина пережила досвід особистої зустрічі з Богом та здобула особисті стосунки з Ним, то рано чи пізно (наскільки вона буде

відкритою до роботи Святого Духа у ній), вона стане цілісною особистістю, не матиме подвійних стандартів, а навпаки, матиме міцний стрижень, заснований на підґрунті християнських цінностей та переконань. А це, звичайно, витікає із любові до Бога і проявляється у любові до ближнього.

Також єдиним, на нашу думку, є для обох богословських основ пункт 1 богословських основ ЄААА *Християнське віросповідання*. Хоча прямо цей термін не вжито у переліку складових основи постхристиянського богослов'я, проте це є очевидним, бо мова йдеться саме про християнську віру.

Як видно, майже усі риси постхристиянського богослов'я та богослов'я ЄААА співпадають. Схожість є свідченням відповідності. Значить, ЄААА та школи, що входять до її складу, крокують у правильному напрямку і відповідають вимогам сьогодення.

Також можна виділити деякі *відмінні риси*.

Якщо у богословській основі ЄААА пунктом 2 є *Протестантська конфесійна приналежність*, то у основі постхристиянського богослов'я вона відсутня. Вбачаємо це у тому, що представлені нами основні риси постхристиянського богослов'я є універсальними для усіх християнських конфесій і навіть свідчать, на нашу думку, про важливість позаконфесійної єдності.

Отже, порівняльний аналіз показав, що богослов'я ЄААА майже повністю співпадає з новою основою богослов'я у постхристиянському світі. Це дає право стверджувати, що богослов'я ЄААА є актуальним у сьогоденні і воно представляє собою добре підґрунтя для підготовки сучасних служителів, які будуть здатними дати гідну відповідь на вимоги постхристиянського часу та служити Богу через служіння суспільству постхристиянського світу.

Підводячи загальний підсумок, можна стверджувати, що ми живемо у епоху постхристиянства, загальною характеристикою якої є втрата християнством своєї впливової позиції та влади, маргіналізація церкви, втрата абсолютів, релігійний плюралізм. У цей час вималювалася нова основа богослов'я, яка включає у себе *свободу, співчуття, творчу силу та особисті*

стосунки кожної людини з Богом. Основи постхристиянського богослов'я та богослов'я ЄААА майже цілковито співпадають, що є свідченням життєздатності та працездатності, а значить, і затребуваності, як ЄААА, так і шкіл, що входять до її складу, у новій історичній епосі, в якій зараз опинилося європейське суспільство, зокрема, сучасна Україна.

Нова епоха потребує нового підходу до надання освіти взагалі і богословської освіти зокрема. Усі сучасні навчальні заклади шукають нових підходів, більш затребуваних і зручних форматів, змісту навчальних програм, який би допомагав набувати актуальних знань, умінь та навичок.

Школам, що входять до складу ЄААА, також потрібне нове переосмислення та реорганізація, аби бути конкурентоспроможними та затребуваними.

ЄААА та її школи останнім часом зіткнулися з такими проблемами, як: церкви не розуміють, або розуміють досить вузько, яке місіонерське покликання має богословська освіта. Вони вважають, що богословська освіта має бути орієнтованою саме на церкву. Тільки за умови, що школа належить помісній церкві або об'єднанню церков, вона може розраховувати на їхню підтримку. Чимало церковних лідерів не мають чіткого уявлення про Боже Царство і церкву, як його символ, тому інтереси церкви вважають пріоритетнішими за інтереси Царства. Відсутність (або неналежний рівень) зацікавленості церков до зміни суспільства з його духовним оновленням. Проблеми з міжцерковним спілкуванням та співпрацею. Самі школи не завжди здатні бути відповіддю на місіонерські труднощі чи можливості сьогодення, бо створені ці школи були у іншу епоху (епоху пострадянської «релігійної ейфорії» та «безпрецедентних можливостей» 90-х рр. ХХ ст) і їм важко відповідати на вимоги нової епохи [191, с. 77-78]. Питання реформування, реконструкції або навіть перебудови структури богословської освіти стало, як ніколи, актуальним [191, с. 78].

Щоб забезпечити подальше існування богословських шкіл та їхніх проектів (як і проектів самої Асоціації) варто зробити їх відкритими, здатними сприймати зміни та реагувати на них, перетворюючи їх у рух (течії). Рух

орієнтується на мету, а не на структуру. Більшим чином йому притаманні та ним цінуються «обміркований ризик та інновації, ніж стабільність і безпека» [191, с. 77-78].

Варто, щоб школи почали цінувати свободу, уяву та творчість більше, ніж порядок.

Християнські церкви, організації та школи ЄААА становлять собою «євангельський рух Євразії». Вони поєднують у собі різноманітні деномінації. І саме у їхньому різноманітті їх сила. Бо «динаміка руху можлива лише при наявності автономії його окремих частин, внутрішньої творчості та різноманіття». Необхідними є «відкритість та високій ступінь інтеграції у світовий євангельський рух та глобальні тенденції». А така інтеграція вимагає від богословських шкіл «готовності до об'єднання в загальну освітню сферу, прагнення до високих академічних стандартів, знаходити та займати скромне місце без претензій на більше й признати пріоритет міжнародних норм та принципів» [191, с. 79].

ЄААА є прикладом такої інтеграції, бо до складу її ради директорів входять представники різних конфесій і разом пропонують загальні богословські основи, які виходять із сповідання віри, загальне бачення, загальні проекти тощо [Там само].

Важливими є співпраця та партнерство. А також, розуміння, що «метою богословської освіти має бути не просто навчання майбутніх пасторів з навичками практичного церковного служіння, а й вивільнення людей, аби вони мали змогу стати ефективними агентами змін у суспільстві й застосовували їхню християнську віру до усіх галузей їхнього професійного життя» [Там само].

Освітній заклад має давати знання та практичні навички, які допоможуть впливати на суспільство, змінюючи його. У школах ЄААА не повинно бути науки заради науки. Має біти наука заради служіння Богу через служіння суспільству.

У книзі Джордж Еліот «Мідлмарч» досить яскраво змальовано через образ Едварда Кезобона образ науковця, який займається наукою заради науки.

Він витрачає час на те, що здебільшого нікому не потрібно. Проводить дослідження, які не мають особливої практичної цінності. А також, він, попри усю його велику академічність, навіть не оволодів мовою, на якій було написано найбільше досліджень з галузі його дослідницьких інтересів. Джордж Еліот була добре знайомою з ситуацією науки і науковців свого часу. Через свій роман вона критикувала таку безплідну наукову діяльність і обмежених науковців. На це звертали у своїх дослідженнях увагу і Генрі Ньюмен, і Я. Пелікан [156, с. 20-23] тощо. Повністю погоджуємося, що наука має бути корисною та результати її досліджень повинні мати прикладний характер. Не повинно бути (як висловлювався Генрі Ньюмен) «бальзамування знання» [156, с. 22]. Все, що студенти отримуватимуть в університеті, має допомагати їм служити суспільству.

Професорсько-викладацький склад має не тільки передавати знання, але й здобувати їх через дослідження. Не тільки передача чужих думок, а власні знахідки та відкриття у богослов'ї та служінні мають бути у пріоритеті представників академічної частини школи. «...поступ знання через дослідження, передача знання в процесі навчання, збереження знання в наукових зібраннях і розповсюдження знання через публікації є чотирма ніжками університетського столу, жодна з яких не може довго втриматись, якщо всі інші не є достатньо міцними» [156, с. 41]. Джон Генрі Ньюмен у передмові до своєї праці «Ідея університету» вказав на таке бачення ним університету: «...це є місце викладання універсального знання, але також і забезпечення поступу знання через дослідження та поширення знання через публікації, і так само зв'язку цього поступу, навчання та поширення з вишкілом фахівців» [Цит. за: 156, с. 153]. Цілковито підтримуємо позицію Гордона Дж. Леїнга, який зазначав, що «немає кращого показника справжнього характеру Університету, ніж каталог його видавництва» [Цит. за: 156, с. 227]. Школам ЄААА варто мати власне видавництво, через яке відбувалося б розповсюдження здобутих знань, результати проведених як професорсько-викладацьким складом, так і студентською когортою, досліджень. Ярослав Пелікан узагальнюючи зазначає,

що найголовніше покликання університету – дослідження, навчання та видавництво [Цит. за: 156, с. 269]. Перед суспільством університет та його професорсько-викладацький склад мають обов'язок та місію – навчати і «усіма можливими способами наполягати на визнанні та запровадженні міжнародного контексту досліджень і публікацій» [156, с. 236].

М. Черенков слушно зауважив, що відомим є факт того, що Реформація була розпочата університетським професором, теологом. У сьогоденні богослов'я та богословська освіта є вже не екзотичною можливістю, а необхідною умовою виживання та повноцінного функціонування Церкви [258, с. 9]. Постхристиянський університет має бути відкритим як до «досвіду віри і Слову християнства», так і до «досвіду безвір'я і питанням нехристиян» [258, с. 13]. Також він має стати «осередком інтелектуальної культури», в якій поєднуються «віра та знання, наука та служіння» [258, с. 15]. Християнський університет має бути «символом соціальної активності євангельських церков», виражати їхнє бажання бути у центрі суспільного життя, готуючи спеціалістів для духовних та соціальних потреб суспільства, а не тільки для внутрішніх потреб церков. Варто перекваліфікуватися з підготовки внутрішньо церковних проповідників у «соціально адекватних носіїв християнських ідей і цінностей» [258, с. 17]. Важливо досягти цілісності, при якій не буде протистояння духовного з інтелектуальним, а церковного з культурним [Там само]. Університет має бути тим місцем, де буде виникати та розриватися національне богослов'я, яке буде мати сучасну контекстуалізовану форму та буде виражатися у такій інтелектуальній формі, яка б відповідала вимогам сучасної університетської науки і була здатною впливати на суспільство та його культурне життя [258, с. 23].

Важливо, аби християнський університет не тільки давав освіту, яку б церква використовувала для своїх внутрішніх потреб, а й освіту, яка б впливала на церкву. Церква та університет потрібні одне одному і мають взаємодіяти і впливати одне на одне, а не використовувати. Слушно зауважив М. Черенков, що церква та університет потрібні один одному. Якщо не буде університету, не

буде кому писати та читати богослов'я. А «без церкви університетська наука ...стає грою, яка ні до чого не зобов'язує» та нікому не потрібна. Церква та університет «призначені один одному» [258, с. 29]. Університет має по-новому взаємодіяти з церквою. А це можливо тільки при взаємній згоді.

Погоджуємося з Орисею Білою, що випускниками богословських факультетів є і мають бути не просто священниками церков, які здійснюють ритуали, а людьми, професійна діяльність котрих також виходить і за стіни церкви. Вони мають бути здатними активно інтегруватися у суспільне життя, тому що богослов'я перетинається з усіма сферами людського життя, будь-то питання політики, чи соціальної справедливості, чи навіть моральні наслідки покращення тілесних можливостей тощо. Сучасному світові конче потрібні фахівці з богословською освітою [18], хоча ні держава, ні суспільство повною мірою цього ще не усвідомлюють, бо розглядають богословську освіту занадто вузько. Наше завдання – розширити цей обрій, готуючи богословів-діячів, спроможних бути задіяними до розповсюдження Царства Божого і оновлення сучасного суспільства.

На нашу думку, ЄААА варто створити протестантський університет, залучивши до нього найкращі кадри. Регіональні богословські школи у якості семінарій можуть залишатися (хоча вже такої нагальної потреби в них не буде), проте об'єднатися, щоб стало по одній на кожен український регіон: північний, східний, південний та західний (тобто, усього 4). Зрозуміло, що вони вже не будуть вузько конфесійними, тобто суто баптистськими, п'ятидесятницькими, пресвітеріанськими тощо. А стануть загально-протестантськими. У них мають бути лише програми рівня А (нижчі за бакалавріат) і програми рівня В (бакалавріат).

Професорсько-викладацький склад має займатися дослідженнями, викладанням, видавництвом (публікаціями).

Студенти – навчанням, дослідженням і публікаціями під керівництвом викладачів, практичним служінням.

Випускники – практичним служінням та рекламою університету (школи).

Викладання переважним чином має відбуватися українською мовою.

Для іноземців викладання (певні (окремі) курси, можливо) російською та англійською мовами. Тобто, університет та школи (семінарії) мають надавати таку можливість.

Онлайн та офлайн формати навчання. Кращим, на нашу думку, є гібрид онлайн і офлайн, який поєднує у собі найкраще від обох цих форматів. Чимало досліджень говорять про те, що саме таке поєднання дає найбільш високі результати. Жоден з цих форматів сам по собі не може досягти таких високих результатів. Останнім часом простежується сплеск зацікавленості до онлайнпрограм, особливо до тих, що дають науковий ступінь [203].

Віце-президент Coursera у регіоні ЕМЕА (Європа, Близький Схід та Африка) Ентоні Таттерсолл слушно наголошує на тому, що онлайн-контент має бути продуктом, який буде зроблений саме під онлайн-навчання та під аудиторію, яка матиме бажання переглянути його у той час і у тому режимі, які будуть найзручнішими для неї. Він зазначає, що важливо, аби продукт (матеріал) був розділений на окремі компоненти. Викладачі мають освоїти методи взаємодії з онлайн-аудиторією, використовувати технології, які б посилили залученість до навчального процесу тощо [Там само].

Отже, школам ЄААА треба ще плідно попрацювати над цим. Ентоні Таттерсолл підмітив, що у світі зростає тенденція до того, що людині зовсім не потрібно все робити самій. Якщо раніше інститути були джерелом знань. Вони склали програми, наймали викладачів, давали змогу здобувати наукові ступені (за чим саме до них і йшли). То зараз така модель змінюється. Вже не потрібно усюди бути оригінальним автором, аби тебе признавали. Варто лише зібрати контент та експертизу з усього світу і посилити ними власні сильні сторони [Там само]. Освітні заклади ЄААА мають надавати студентам окремі спеціалізовані курси, які допомагали б їм стати більш професійними в тих чи інших окремих галузях та розвинути їхні сильні сторони. Тобто, пропонувати різні за обсягом та змістом програми, семінари, вебінари тощо.

Погоджуємося з Е. Таттерсоллом, що навчальні заклади мають освоювати технології, бо студенти користуються технологіями в усіх сферах життя, тому освіта не має бути виключенням. Навпаки, студенти хочуть бачити, як школи надають можливості отримати такі навички роботи з технологіями, які знадобляться їм у їхній майбутній діяльності. Студенти мають бачити, що заклади освіти використовують технології, а не тільки вчать, як їх використовувати [Там само]. Через це школи ЄААА мають більше та ширше використовувати технології у навчальному процесі. Освоювати нові технології, допомагати студентам опанувати їх та використовувати у їхній діяльності. Адже, вони служитимуть суспільству, яке використовує сучасні технології і не можуть відставати, інакше втратять свою затребуваність та актуальність, а разом з ними і можливість впливу.

Сучасний студент цінує такі якості як гнучкість та свобода. Тобто, освіта у різноманітних форматах: аудиторна, інтернетна, зручна та доступна.

Гнучкий вибір (вибір форми навчання (онлайн чи офлайн), предметів тощо). Можна навчати будь-кого і де завгодно [Там само]. Тому, як університет, так і семінарії повинні мати у своєму арсеналі якомога більший спектр навчальних форматів, аби пропонувати різним суспільним прошаркам, відповідати на різні запити, покривати найбільш кількісну аудиторію.

Навчальним закладам ЄААА потрібне нове розуміння студента, а з цього і новий портрет випускника. Варто зрозуміти, що є актуальним для сучасної аудиторії і через розуміння «сьогодні» закласти основу для «завтра». Варто помутити, кого ми хочемо бачити на студентських лавах. Та для якої діяльності ми готуємо спеціалістів. Це необхідно для того, щоб бути цікавими для потенційних абітурієнтів, бути конкурентно сильними та спроможними у порівнянні з іншими навчальними закладами. А також готувати затребуваних у суспільстві та церквах богословів, служителів, соціальних працівників, місіонерів тощо.

На нашу думку, спілкування зі студентами не повинно обмежуватися стінами аудиторії. Треба виходити на новий рівень: спілкуватися у соцмережах і

менш формально. Тобто, варто постійно покращувати і урізноманітнювати спілкування співробітників та студентів.

Вважаємо, що викладачі мають стати достатньо публічними. Вимоги часу скеровують на те, що, якщо тебе немає в Інтернеті, тебе немає взагалі. Викладачі повинні мати свій контент у Мережі, щоб потенційні студенти мали змогу з ним ознайомитися і зацікавитися здобуттям освіти саме у цього викладача. Саме у цьому закладі освіти. Якщо викладачі будуть не цікавими потенційним чи фактичним студентам, або не будуть публічними (відомими в Інтернеті), то заклад освіти не може розраховувати на успіх і достатню кількість студентів.

Майбутнє, окрім стрімкого розвитку технологій, буде ще більше схильне до психологічних проблем. Тому, щоб відповісти на цей виклик, заклади освіти мають робити акцент не тільки на інтелектуальному розвитку, а й на емоційному. Треба, з одного боку, розвивати емоційний інтелект студентів, допомагати їм стати стресостійкими. А з іншого боку, навчити їх допомагати людям у навколишньому середовищі вирішувати психологічні проблеми. Сучасні Божі служителі мають самі бути емоційно зрілими, та надавати психологічну допомогу іншим.

Вважаємо, що варто внести корективи в навчальні програми. Додати до переліку предметів (чи зробити окремі курси) предмети, розраховані на розвиток Soft-Skills. Це навички комунікації, роботи в команді, публічних виступів, лідерські якості тощо. Тобто, навички, які пов'язані не з конкретною діяльністю, а з комунікацією для ефективної взаємодії з іншими людьми. Такі навички є досить затребуваними у сучасному суспільстві, тому випускники богословських закладів освіти мають, на наш погляд, обов'язково ними володіти.

Експерти Всесвітнього економічного форуму у звіті The Future of Jobs 2020 вказали топ – 15 навичок, які будуть затребуваними у 2025 році [136]. Серед них, на нашу думку, школи ЄААА мають прищеплювати і розвивати у своїх студентів наступні навички: аналітичне мислення і інновації; активне навчання; вирішення складних проблем; критичне мислення та аналіз; креативність,

оригінальність та ініціативність; лідерство та соціальний вплив; використання технологій; стійкість до стресів і гнучкість; міркування та розв'язання проблем; емоційний інтелект; системний аналіз; ведення переговорів. На наш погляд, ці навички допоможуть випускникам бути затребуваними у суспільстві і допоможуть їм впливати на суспільство і виконувати місію Бога. Важливими предметами сьогодення є: логіка, критичне мислення, робота у колективі, взаємовідносини у колективі, аналіз інформації, дисципліна, наука сили волі тощо. Введення у програму предмету еко-богослов'я, на якому розглядатимуться проблеми екології у їхньому взаємозв'язку з духовністю. Глибоке вивчення англійської мови студентами очної форми навчання обов'язково, вивчення інших іноземних мов, бо школи готують міжнародних служителів. Через це, на нашу думку, вони мають бути у навчальних програмах шкіл ЄААА. Необхідно враховувати у освітній діяльності три тренди сьогодення: *глобалізація, інфантилізм та диджиталізація (дигіталізація)*. Диджиталізація говорить про використання сучасних технологій у освіті. Простими словами, це оцифровка тексту, звуку і відео. Вона дозволяє переводити величезний обсяг інформації в одиниці і нулі – мову, зрозумілу комп'ютеру.

Усі ці тренди відображаються в освітньому процесі. Сьогодні будь-який навчальний заклад змагається зі світовими університетами. Зараз географія не має значення. Освіта наших шкіл має бути доступною для людей у різних кутках земної кулі та у різних населених пунктах. Варто розуміти глобальну конкуренцію та використовувати краще із світової практики. Інфантилізм є самим важким трендом для освіти. Особливо її реклами. Академічний продукт складний, а реклама його має бути зрозумілою 5-7 річній дитині. Треба робити гейміфікацію освітнього процесу. Гейміфікація – це коли ігрові правила використовують для досягнення реальних цілей. Іншими словами, за рахунок гри викладач робить нудні завдання цікавими, те, чого студенти уникають, – бажаним, а складне – простим. Дидактичні (навчальні) ігри завжди буди актуальними та ефективними у навчальному процесі. Сьогодні вони досить сильно затребувані і дійсно є ефективними.

Вважаємо за необхідне, ще раз наголосити на тому, що виклад навчального матеріалу бажано подавати дозовано (невеликими блоками), а для сучасної аудиторії, яка не спроможна тривалий час фокусуватися на чомусь одному та сприймати одноразово великий за обсягом матеріал.

Практичне застосування знань в усі роки було й залишається сьогодні актуальним і затребуваним. Тому, школи ЄААА мають давати такий освітній продукт, якому кожен випускник міг би знайти практичне застосування. А сам був затребуваним та ефективним.

Трендами 2021 року в сфері освіти стали наступні.

1.Цифровізація. Перехід усіх навчальних закладів у онлайн.

2.Освіта для НЕпочатківців. Тобто буде з'являться все більше програм для підвищення кваліфікації, через те, що більшій кількості людей буде конче потрібним розвиватися у своїй професії. Тому будуть широко затребуваними програми високого рівня для спеціалістів.

3.Комплексні курси. Тобто, фундаментальні довгі програми, а не короткі курси чи просто семінари.

4.Розвиток soft-skills.

5.Доказова освіта. Тобто, спостерігається підвищення інтересу до доказової освіти, тобто освіти, яка ґрунтується на науці про навчання (дидактику). Аналіз даних, а не враження викладачів. Тобто, обробка даних про поведінку слухачів та їх взаємодію з контентом буде відбуватися через сучасні технології, а не враження викладачів. Це дасть можливість трансформації моделі «викладання як мистецтво» у модель «викладання як наука».

6.Персоналізоване навчання. Мікронавчання. Дозованість матеріалів у онлайн (15-хвилинні відео на YouTube, TG – канали з маленькими текстами).

7.Нетворкінг (побудова мережі ділових зв'язків) та формування ком'юніті (спільнота людей з близькими інтересами). Тобто, взаємодія між учасниками освітнього процесу та експертами у цій галузі [94].

Все це варто враховувати сучасним школам ЄААА і змінювати свої програми та формати навчання відповідно до цих трендів.

Варто, хоча це і досить коштовно, долучати до викладання всесвітньо відомих у богословському світі науковців та лідерів.

Школи мають надавати досвід. У сьогоднішній час досвід перевищує диплом. Більше практичного досвіду. Більше вмінь та навичок. Цінуватися випускники будуть через те, що вони вміють, а не яким дипломом володіють.

Слід зауважити, що освітній процес – це процес довжиною в життя. Тому навіть випускники повинні мати змогу продовжуватися навчатися через конференції, майстер-класи, доступ до різноманітного якісного контенту, ресурси тощо, які має продовжувати надавати школа.

Пропонуємо створення TED-talks у кожному навчальному закладі. Це буде розвивати учасників, а також привертати увагу більшої аудиторії, що зробить школи більш відомими та популярними. Що допоможе у розвитку національного богослов'я та вирішенні череди богословських, моральних, педагогічних тощо питань.

Вважаємо, що в усіх закладах освіти ЄААА треба створювати дискусійні панелі та майданчики вільнодумства. Студенти, викладачі, церковні та суспільні діячі повинні знайти богословську платформу, на якій могли б висловлювати власні позиції, дискутувати на злободенні теми, порушувати актуальні питання, знаходити відповіді на складні питання.

Не позбавлена сенсу думка (яку неодноразово озвучували, проте, чомусь не впроваджували так, щоб дійсно отримати результат), що у богословських школах паралельно з богословською освітою студентам добре було б опанувати певну професію (наприклад, перекладач, дизайнер тощо).

Доречним, на наш погляд, було б створення біржи вакансій для випускників чи навіть студентів. Школи мають зв'язки з місіями, фондами, організаціями, бізнесом, закладами освіти. Вони мають допомагати випускникам чи навіть студентам з їхнім працевлаштуванням.

Пропонуємо створення фондів підтримки найкращих студентів. Адже, обдаровані не завжди матеріально забезпечені. Практика світових освітніх

зкладів показує, що школи виділяють гранти на навчання. Це є ваговою допомогою студентам.

Було б добре залучати студентів (навіть не місіонерських програм) до місії. Організувати короткострокові поїздки закордон у інші культури.

Навчальний заклад має бути брендом. І цей бренд може бути виражений через продукцію навчального закладу. Тому школи були б тільки у виграші, пропонуючи продукцію з власним брендом для покращення реклами.

Школи, на нашу думку, мають надавати студентам можливість під час навчання створювати власні стартапи (починання, нову справу). Що допоможе їм отримати матеріальну підтримку, яка сприятиме виконанню їхнього покликання і призначення.

Доречним бачимо створення персоналізованих «міні-університетів» школами для невеличких груп, у яких кожен студент відчуватиме себе особливим і потрібним, при цьому вільним. Швидкість та формати навчання різні. Частково завдяки технологіям. Частково від того, що сам предмет сегментується і трансформується. Наприклад, можна читати лекцію 1.5 години, а можна розбити матеріал на міні лекції по 10-15 хв. І так у всьому.

Якщо говорити, про Університет, то він окрім того, щоб бути навчальним закладом, також може стати хабом (hub), який об'єднує у собі інновації, освіту тощо. Він має бути місцем, де можна побачити професорів богослов'я, бізнесменів, місіонерів, творчих людей (які створюють євангелізаційні проекти для усього світу), it-офіс, який допомагатиме церквам створювати їхні сайти, вести прямі трансляції, соціальні мережі тощо. Це має бути місце, куди можна запрошувати інвесторів для грантів, інвестицій у нові церкви, бізнес проекти для місій тощо. Це місце презентації нових досліджень та книг. Це місце натхнення, мотивації, підтримки тощо. Це місце, де слова інновації, богослов'я, місія, творчість, філософія, наука перебуватимуть у певному симбіозі.

Якісна вища освіта сприяє змінам у самих студентах [40]. Отже, якісне сучасне навчання в школах ЄААА має бути трансформуючим, впливати не тільки на розум, прищеплювати і розвивати не тільки певні навички і

компетенції, а й впливати на серце, змінювати характер, допомагати студентам бути якомога більше схожими на Христа.

Стосовно, освітньої моделі, на наш погляд, треба сформувати гібридну модель богословської освіти. Для протестантського Університету це має бути модель, яка являє собою симбіоз усіх чотирьох моделей (афінської, єрусалимської, женеvської та берлінської), тобто, поєднувати богослов'я, місіологію, доксологію та науку. Університет має готувати богословів–науковців, богословів–практиків (іншими словами, як ботаніків, так і садівників), місіонерів і таких Божих служителів, які б могли служити суспільству, розповсюджуючи Царство Боже. Так і служителів церкви, які могли виконувати різні види церковного служіння. Отже, модель з широким спектром спеціалістів. Університет може бути конфесійним, проте він не може бути вузькопрофільним, бо тоді він перестане бути університетом у класичному розумінні. У його стінах мають бути і дослідження, і навчання, і розповсюдження знань через публікації, і інновації, і прогресивні сучасні технології, і великий спектр богословських професій та кадрів.

А для семінарій, на нашу думку, освітня модель має являти собою симбіоз трьох освітніх моделей (афінської, єрусалимської та женеvської), тобто, поєднання богослов'я, місіології та доксології. Семінарії більш вузько направлені та специфічні, ніж університет. Тому не потребують такого сильного акценту на науці та наукових дослідженнях.

Однак, вважаємо за необхідне зробити зауваження, що обидві освітні моделі (а значить, усі заклади освіти ЄААА) мають носити місіональний характер і бути призначеними для виконання місії Бога (*missio Dei*).

Отже, представлені вище пропозиції щодо структури освіти в ЄААА, освітньої моделі, форм і форматів навчання, діяльності професорсько-викладацького складу, навчальних програм, використання технологій і відповідності сучасним трендам та вимогам часу, на наш погляд, мають мотивувати ЄААА та всіх її закладів освіти до реформування та трансформації. При цьому варто наголосити на тому, що їхні богословські основи навчання і

виховання здебільшого мають залишатися незмінними, бо є відповідними Писанню та вченню Ісуса Христа.

Висновки до третього розділу

Порівняльний аналіз богословських основ ЄААА та постхристиянського богослов'я довів, що ми живемо у епоху постхристиянства, загальною характеристикою якої є втрата християнством своєї впливової позиції та влади, маргіналізація церкви, втрата абсолютних цінностей, релігійний плюралізм. У цей час вималювалася нова основа богослов'я, яка включає у себе *свободу, співчуття, творчу силу та особисті стосунки кожної людини з Богом*. Основи постхристиянського богослов'я та богослов'я ЄААА майже цілковито співпадають, що є свідченням життєздатності та працездатності, а значить, і затребуваності, як ЄААА, так і шкіл, що входять до її складу, у новій історичній епосі, в якій зараз опинилося європейське суспільство, зокрема, сучасна Україна.

Існують різні позиції сторін наукового дискурсу стосовно назви сучасної епохи. Перша група богословів дотримується того погляду, що раніше була епоха християнства, бо Церква була значним інститутом і мала вагомий вплив на політику, освіту, культуру, мистецтво, науку, суспільство тощо. А нинішню епоху варто вважати постхристиянською епохою, через те, що церква офіційно втратила свій впливовий статус й значення і стала у суспільстві не центральною фігурою, а зайняла місце на периферії, стала фігурою маргінальною, хоча й не зникла повністю. Тобто, церква є, вона існує, функціонує, певним чином впливає-таки на суспільство, проте не має такого статусу і такого поширеного (на усі сфери) впливу, який вона мала раніше. Друга група богословів займає протилежну позицію: не можна сучасний світ називати постхристиянським, бо він ніколи не був за своєю сутністю, змістом вповні християнським, бо ж не усі мали у серці віру та особисті стосунки з Христом. Вони формально виконували обряди та дотримувалися традиції (бо ці вимоги були обов'язковими), проте так і не стали справжніми християнами, а були лише номінальними віруючими, які офіційно належали до церкви, тобто були воцерковлені, проте так і не стали

відродженими у євангельському (біблійному) значенні. Тобто, варто розуміти, що покладається в основу поділу на епохи «християнська» та «постхристиянська»: зовнішня форма (статус, вплив Церкви на усі сфери людського життя) чи внутрішній стан (відродження серця). Тобто, наскільки багато у світі (у даному випадку беремо тільки Європу) людей, які є живими, а не номінальними (формальними) християнами. На нашу думку, позиції обох груп богословів варто вважати слухними, вони, безперечно, мають рацію. Проте, ближчою для нас є позиція першої групи і ми погоджуємося з тим, що правомірно вважати сучасну епоху постхристиянською, бо Церква, хоча і впливає певним чином, і має за заповідями Христа, впливати на цей світ, освітлюючи його, проте не має такого політичного та соціального статусу, як у минулі століття. Тому у нашій подальшій роботі, виходитиме саме з цієї позиції і вважатимемо сучасну епоху – епохою постхристиянського світу.

Сучасну епоху можна вважати епохою постхристиянства, у якій церква із центрального положення опиняється на периферії суспільства і знову стає маргінальною. Постхристиянська доба потребує нової основи богослов'я, нових поглядів на роль церкви та богословської освіти, нових підходів у формуванні християнських служителів, здатних відповідати на виклики сьогодення.

Сучасне суспільство не можна вповні назвати нерелігійним (атеїстичним). Проте, його також не можна вважати християнським, бо християни не становлять переважної більшості. Відбувається сплеск зацікавленості різними релігіями, навіть язичницькими практиками, магією та окультизмом. Все це свідчить про те, що суспільство хоче в щось вірити, проте воно відхиляє Христа та християнські норми моралі. Відмовившись, від абсолютного ідеалу, люди обирають собі ідеали за власними уподобаннями.

Щодо позиції церкви у постхристиянську добу, то вважаємо, що церква не може уподібнюватися сьогоденню, приносячи у жертву біблійні цінності та вчення Христа. Вона має протистояти гріху, темряві, у яку поринув сучасний світ, а проголошувати Христа розіп'ятого, навертаючи людей до каяття та примирення з Богом. Сьогодні церква має шукати нові шляхи впливу на

суспільство, служити Христу через служіння людству, через проявлення любові та милосердя. Церква повинна усвідомлювати себе не як інституція зі структурою, традиціями, різноманітними особливостями літургії тощо, а як Тіло Христове, єдине і бути зосередженою на сповіщення відкуплення, тобто виконувати свою основну місію, яку їй призначив Бог. Тобто, перестати сперечатися з міжконфесійних питань, а зосередити загальні зусилля для розповсюдження Царства Божого та робити фокус на спасіння суспільства, а не на вирішення власних внутрішніх питань. Церква має формувати національне богослов'я, проте залишатися у контексті міжнародного глобального діалогу. Церква хоча й знаходиться знову на периферії соціального середовища, проте вона спроможна і мусить впливати на суспільство, виконуючи *Missio Dei*.

Основу постхристиянського богослов'я ХХІ ст. становлять богослов'я свободи, співчуття, творчої сили, богослов'я особистих стосунків кожної людини із Богом й оновлена увага до есхатологічного бачення надії. Враховуючи ці богословські підвалини, школи ЄААА мають готувати майбутніх служителів церкви та суспільства, аби через їхні компетенції були явлені усі ці богословські аспекти.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вперше в українському богослов'ї здійснено комплексний богословсько-педагогічний аналіз богословських основ навчання і виховання у сучасних українських євангельських навчальних закладах ЄААА. Відповідно до поставленої мети й завдань дослідження, обґрунтовано і сформульовано низку узагальнень та висновків.

Серед українських богословів, керівництва церков і семінарій, викладачів вищих духовних навчальних закладів та конфесійних університетів, однозначного розуміння, якою має бути богословська освіта, не існує, а також відсутні єдині для усіх стандарти підготовки богословів. Кожна конфесія, навчальний заклад чи навіть окрема особистість можуть розуміти богословську освіту зовсім по-різному. У працях дослідників богословської освіти відсутні формулювання уніфікованих стандартів «універсальної богословської освіти», які були б обов'язковими для богословських шкіл усіх конфесій, рівнів акредитації, культурного контексту тощо.

Специфіка богословської освіти полягає у її Богоцентричності, у наданні абсолютного значення релігійним знанням, цінностям і практичним настановам.

Стан євангельської богословської освіти в Україні можна вважати проблематичним, проте перспективним. Явними є прогрес і розвиток на кожному з етапів новітньої історії богословської освіти (особливо двох останніх). Якщо представити це у вигляді зигзагоподібної лінії, то вона матиме вигляд підйому на початку 2-го етапу (кінець 80-х – початок 90-х років), досягнення верхньої точки у 90-ті роки, спад на початку 2000-х років і початок нового піднесення з 2014 року. Тобто, зараз ми перебуваємо на початку наступного зигзагу, який прямує вверх, проте, до бажаної вершини ще досить далеко. Стосовно шкіл, які об'єднані Євро-азіатською акредитаційною асоціацією, можна стверджувати, що вони досить швидко реагують на процеси, які відбуваються в освітньому полі нашої країни (наприклад, викладачі підвищують свій рівень кваліфікації через

отримання наукових ступенів та вчених звань; вищі духовні заклади стали на шляху отримання державних ліцензій, а Таврійський християнський інститут уже отримав її у травні 2019 року, тощо), та перебувають у стані пошуку найкращих шляхів рішення існуючих проблем і реалізації можливих перспектив розвитку сучасної євангельської богословської освіти.

На сучасну українську богословську освіту з приводу її конфесійного характеру та закладів освіти, в яких її можна здобути, єдиної позиції не існує. Богослови, дослідники та духовні освітяни висловлюють різні позиції, які представлені на міжконфесійних богословських платформах, таких як різноманітні богословські та методологічні заходи, публікації у періодичних виданнях та літературних джерелах, навчально-виховні процеси у закладах освіти тощо. Усі вони мають право на існування, бо дійсно в Україні можна отримати богословську освіту у достатньо широкому спектрі вищих навчальних закладів. Представники церков часто вважають, що богословська освіта має суто конфесійний характер і повинна надаватися саме у конфесійних закладах освіти. Викладачі університетів часто стверджують, що богословська освіта носить неконфесійний (світський) характер, тому може надаватися і конфесійними, і світськими навчальними закладами. Деякі представники академічних інституцій навіть наголошують на тому, що тільки світське богослов'я, яке розвивається у світських закладах освіти, можна називати наукою. Найбільш легітимною у богословській спільноті України є теорія, що богословська освіта має конфесійний характер і краще буде розвиватися у лоні конфесійних закладів освіти, бо така освіта перш за все покликана задовольняти практичні потреби певної конфесії у різноманітних служителях. Проте очевидно, що конфесійний заклад може надавати світські спеціальності, однак не цілком світську освіту, яка допускає позарелігійні світоглядні орієнтації учасників навчально-виховного процесу, а цілісну світську освіту, яка надає можливість вивчати богослов'я. Це дасть змогу отримати спеціальність, за якою випускник зможе працевлаштуватися у державних установах, організаціях, підприємствах тощо (йому не потрібно буде задля цього вступати до світського навчального закладу),

проте він зможе укорінитися у власному релігійному світогляді та відчувати себе досить комфортно та природньо у звичному для нього середовищі. Така позиція розширює межі: конфесійний заклад освіти не тільки готує служителів для церкви, але й дає різні спеціальності для працевлаштування, проте зберігає конфесійну автентичність, світоглядні та моральні цінності. Отже, богословська освіта є конфесійною. А богословські навчальні заклади можуть надавати богословські та небогословські спеціальності. Дипломи таких вузів мають бути державного зразку й гарантувати як церковне (у церквах та парацерковних організаціях, місіях тощо), так і державне (установах, підприємствах, організації тощо) працевлаштування. Слушним може бути зауваження: держава дає більші свободи людям, бо у світських закладах освіти можуть навчатися як релігійні, так і атеїстичні люди, тобто усі незалежно від світоглядних переконань. А в конфесійних навчальних закладах – тільки релігійні люди, хоча окрім богословських спеціальностей заклад може пропонувати і світські спеціальності.

У протестантському богословському середовищі усвідомлюється необхідність у фундаментальних дослідженнях, у яких була б сформульована цілісна протестантська концепція богослов'я освіти. Виявлено, що італійським католицьким богословом та теоретиком освіти Джузеппе Гроппо у його фундаментальній праці «Теологія освіти» (1991р.) була представлена та обґрунтована католицька концепція богослов'я освіти. Російські православні науковці Д. Шмонін та Г. Вдовина популяризують ідеї необхідності розвитку православного богослов'я освіти, яке б спиралося на вчення Отців Церкви, релігійно-педагогічний досвід та сучасні педагогічні ідеї. Розвиток потрібен також і протестантському богослов'ю освіти, яке б спиралося на Писання, ідеї Реформації, духовно-педагогічний досвід та новітні педагогічні розробки. Фундаментальні праці, у яких була б сформульована та пояснена саме протестантська концепція богослов'я освіти, в українському контексті відсутні. Між тим, саме протестантське богослов'я освіти потребує більш глибоких досліджень та чіткого оформлення, оскільки протестантизм, на відміну від католицизму та православ'я, являє собою чималу сукупність протестантських

конфесій (наприклад, баптизм, п'ятидесятництво, пресвітеріанство, лютеранство, харизматизм тощо) і єдиного протестантського богослов'я освіти існувати не може, а можуть бути представлені лише окремі його концепції, які, безумовно, матимуть спільні характеристики з усіма протестантськими конфесіями та з католицизмом і православ'ям, як християнськими віровченнями.

Аналіз основних документів Євро-Азіатської Акредитаційної Асоціації допоміг виявити та сформулювати основні *характеристики богослов'я ЄААА*:

1.Християнське віросповідання. 2.Протестантська конфесійна приналежність. 3.Добра воля. 4.Місіональна спрямованість. 5.Єдність. 6.Співпраця й спільне служіння з церквою. 7. Цілісність особистості для служіння Христу. 8.Взаємодія членів Тіла Христового для їхнього духовного зростання. 9.Любов до Бога та один до одного. 10. Поклоніння Богові та *характеристики богослов'я освіти*

ЄААА: 1.Розкриття педагогічних можливостей протестантського богослов'я. 2.Вивчення освіти та її проблем з богословської точки зору. 3.Християнсько – протестантське віровчення та цінності в основі навчання і виховання. 4.Добра воля та свобода вибору особистості у взаємовідносинах та співпраці. 5.Єдність, а не відособленість, у стосунках та взаємодії. Формування вміння працювати у команді. 6.Формування особистості, яка розуміє своє покликання, власне місце у місії Бога та займає активну позицію щодо її виконання. 7.Розуміння особистістю себе як частини церкви та важливості здійснення служіння для поширення Царства Божого. 8.Формування цілісної особистості. 9.Особисте духовне зростання та взаємодія у цьому процесі з іншими. 10.Виконання досліджень, спрямованих на осягнення справ Божих у світі, церкві, суспільстві і окремій особистості з метою застосування їхніх результатів для поширення Царства Божого. 11. Прагнення до високої якості богословської освіти. 12.Прагнення до високої якості та практичної цінності богословських досліджень. 13.Стимулювання професійного розвитку і зростання для досягнення більш повної реалізації дарів, талантів і здібностей кожної людини. 14. Вивчення та формування богослов'я, що служить розвитку євангельських церков. Саме вони

і становлять богословські основи навчання та виховання у освітніх закладах ЄААА.

Богословським основам навчання і виховання у школах ЄААА притаманна відповідність Писанню, проте не вистачає спроможності надання якісної біблійно-богословської відповіді на злободенні виклики, з якими стикаються сучасні Божі служителі.

Богословські основи навчально-вихованих програм у школах ЄААА потребують переосмислення з погляду того, що школи мають готувати не суто служителів церков протестантської конфесії, які б задовольняли потреби церкви, а служителів Царства Божого, спроможних здійснювати служіння Богові як у церкві, так і у полірелігійному, з одного боку, та морально деградуючому, з іншого боку, суспільстві.

Богословські основи навчально-виховних програм шкіл ЄААА більшою мірою відповідають новій основі богослов'я постхристиянської доби (яка ґрунтується на свободі, співчуття, творчу силу та особисті стосунки кожної людини з Богом), проте потребують коректив.

Аналіз місіонерських твердження 8 сучасних українських богословських шкіл за *наступними критеріями*, які знайшли у них своє відображення: *освіта* (яку освіту надає школа); *мета* (для чого школа існує та працює); *конфесійна приналежність* (до якої конфесії належить школа та служителів якої конфесії вона готує); *контингент* (на кого орієнтоване навчання); *якісні характеристики контингенту* (якими мають стати випускники); *церква* (робота школи для церкви); *сфери діяльності* (царини, в яких служитимуть студенти та випускники); *географія діяльності* (географічні орієнтири служіння школи); *фундамент* (на чому базується робота школи) показав, що усі школи позиціонують себе причасними до виконання місії Бога (Missio Dei), бо чітко заявили про свою місійну спрямованість. Місіонерство та благовістя стали ключовими складовими їх місійних тверджень. Готують лідерів та служителів різних видів служінь. Функціонують для допомоги церкви по виконанню її праці. Націлені на надання допомоги не тільки церкві, але й суспільству. Здійснюють

свій труд для України та зарубіжжя. Дотримуються протестантського віровчення. Надають богословську освіту. У своїй діяльності керуються Писанням та академічними стандартами. Школи ЄААА підпорядковані ЄААА, а разом з цим отримують від неї вагому допомогу. Порівнявши місійні твердження шкіл з місією ЄААА доходимо наступних висновків щодо їхньої співпраці: допомога у досягненні міжнародних академічних стандартів, бо школи надають освіту, керуючись стандартами, представленими ЄААА. А через те, що вони прагнуть надавати якісну богословську освіту, а якість визначається відповідністю певним стандартам, то ЄААА пропонує стандарти, допомагає у їх досягненні, контролює через них рівень якості богословської освіти. Богословські школи надають богословську освіту, а ЄААА об'єднує спеціалістів з цієї галузі, що сприяє успішності функціонування даних шкіл. Школи працюють для Східної Європи та зарубіжжя, а це означає, що розповсюджують там певне богослов'я. Отже, щоб було «своє» богослов'я, а не запозичене у Заходу та Америки, його варто формувати, розвивати та розповсюджувати, чому й сприяє діяльність ЄААА. Конфесійна приналежність Акредитаційної Асоціації та шкіл у її складі, зрозуміло, тотожні: протестантське віровчення. Звичайно, кожна школа може належати до будь-якої з протестантських конфесій, проте загальною має бути приналежність саме до протестантизму. Зрозуміло, що місія ЄААА більш ширша за місії її шкіл (бо вона спрямована на них, а ті у свою чергу на церкву та суспільство), тому вона включає окрім розвитку східно-європейського богослов'я та контролю якості богословської освіти ще й формування академічної та дослідницької культури та надання дослідникам методологічної і ресурсної допомоги. Отже, аналіз та порівняння місійних тверджень сучасних українських богословських шкіл (що входять до складу ЄААА) показав, що вони, хоча і є оригінальними, проте узгоджені між собою. А аналіз і порівняння цих місійних тверджень з місією самої Асоціації довів, що вони підпорядковані їй, відображають її, проте залишаються самостійними та самобутніми.

Місія ЄААА та її закладів освіти відповідають загальній місії Бога (*Missio Dei*). Виявлено, що місійна спрямованість ЄААА встановила вектор місійної

спрямованості її шкіл, таким засвідчуючи єдність Асоціації та її закладів освіти. Показано, що місія Асоціації та місії її шкіл не тільки гармонійно доповнюють одна одну, але й перебувають у складі загальної Місії Бога (*Missio Dei*). Цей факт є свідченням актуальності та нагальної важливості діяльності як самої Асоціації, так і шкіл, що входять до її складу.

Системний аналіз образу випускника допоміг з'ясувати, що усі досліджувані нами школи повною мірою відображають богослов'я ЄААА у бажаному результаті своєї діяльності – «Образі випускника». Сформульовані різними словами та різною мірою (поширено чи лаконічно, узагальнено), усі вони мають одну сутність та є віддзеркаленням усіх складових богослов'я ЄААА.

У ЄААА є різноманітні шляхи формування і запровадження свого богослов'я та богослов'я освіти у школи, що входять до її складу. Усі вони важливі та продуктивні. Проте, на нашу думку, саме Загальні збори є основним з цих шляхів, тому що вони є вищим органом Асоціації, саме на них більшим чином обговорюються й визначаються характеристики богослов'я і богослов'я освіти ЄААА та через загальну присутність представників навчальних закладів, що входять до складу ЄААА, є найбільша вірогідність, що вони швидше будуть запроваджені у школах. Також Загальні збори приймають акредитаційні стандарти, яким мають відповідати навчальні та виховні програми і процеси, що забезпечуватиме їхню відповідність богослов'ю та богослов'ю освіти ЄААА.

Системно проаналізовані навчальні програми 8 українських шкіл ЄААА показали свою відповідність: 1. *богослов'ю ЄААА*, відображають усі його аспекти (окрім аспекту «Добра воля»). Проте, школам варто відкоригувати свої навчальні програми та включити до них цей аспект богослов'я, щоб програми стали прямим віддзеркаленням богослов'я ЄААА, тобто повністю співпадали за усіма його характеристиками; 2. *богослов'ю освіти ЄААА*, усі риси якого знайшли своє відображення у навчальних програмах шкіл, що входять до її складу. Одні більшою мірою, інші меншою, проте усі вони представлені у навчальних програмах і це є позитивним фактором, який свідчить, про реалізацію школами богослов'я та богослов'я освіти ЄААА.

Системно проаналізовані виховні програми 8 українських шкіл ЄААА дали підстави стверджувати, що богослов'я та богослов'я освіти ЄААА (всі їхні аспекти) були відображені у «Виховних програмах» шкіл, хоча й різною мірою, проте через одні й ті ж самі виховні заходи. Це більш за все можна пояснити таким чином, що у виховних програмах легше відобразити богослов'я ніж богослов'я освіти. Також очевидною є картина, що їх було представлено не в усіх підрозділах програми. Це зрозуміло, проте не виправдано. На нашу думку, треба чіткіше прописати усі аспекти богослов'я та богослов'я освіти в усіх підрозділах «Виховної програми», аби акцентувати на тому, що для шкіл ЄААА є важливим відображати основи богослов'я та богослов'я освіти Асоціації в своїх програмах та запроваджувати у своїй діяльності.

Висунуті гіпотези щодо тотожності навчальних і виховних основ усіх шкіл ЄААА (як українських, так і зарубіжних) знайшли своє підтвердження. Доведено, що *гіпотеза безпосереднього віддзеркалення при збереженні оригінальності* (суть якої полягає у тому, що навчально-виховні програми шкіл, що входять до складу Євро-азіатської акредитаційної асоціації, безпосередньо віддзеркалюють її богослов'я та богослов'я освіти, проте залишаються оригінальними за своєю сутністю, тобто, будучи відображенням, являють оригінальність) знайшла своє підтвердження. Аргументами для такого висновку слугують факти того, що місійні твердження, образи випускника, навчальні та виховні програми не є ідентичними, проте мають спільну форму, базуються на загальних богословських та педагогічних (освітніх) засадах, спрямовані на досягнення єдиної мети. *Гіпотеза: локальне є прикладом загального (або розуміння загального через вивчення локального)* та результати аналізу досліджуваних в Україні шкіл ЄААА дають змогу стверджувати (за допомогою *номотетичного підходу*, тобто *через зведення одиничного до загального*), що усі школи, які входять до даної Акредитаційної Асоціації (у яких би країнах вони не знаходилися) підпорядковуються єдиній місіональній спрямованості та відображають у своїх навчальних і виховних програмах та образах випускника єдині, загальні для всіх, принципи богослов'я та богослов'я освіти ЄААА. А це є

свідченням підпорядкування шкіл стандартам, вимогам та богословському підґрунтю ЄААА та впорядкування системи розповсюдження богословських основ навчання та виховання у межах всієї Асоціації.

Порівняльний аналіз богословських основ ЄААА та постхристиянського богослов'я довів, що ми живемо у епоху постхристиянства, загальною характеристикою якої є втрата християнством своєї впливової позиції та влади, маргіналізація церкви, втрата абсолютних цінностей, релігійний плюралізм. У цей час вималювалася нова основа богослов'я, яка включає у себе *свободу, співчуття, творчу силу та особисті стосунки кожної людини з Богом*. Основи постхристиянського богослов'я та богослов'я ЄААА майже цілковито співпадають, що є свідченням життєздатності та працездатності, а значить, і затребуваності, як ЄААА, так і шкіл, що входять до її складу, у новій історичній епосі, в якій зараз опинилося європейське суспільство, зокрема, сучасна Україна.

Існують різні позиції сторін наукового дискурсу стосовно назви сучасної епохи. Перша група богословів дотримується того погляду, що раніше була епоха християнства, бо Церква була значним інститутом і мала вагомий вплив на політику, освіту, культуру, мистецтво, науку, суспільство тощо. А нинішню епоху варто вважати постхристиянською епохою, через те, що церква офіційно втратила свій впливовий статус й значення і стала у суспільстві не центральною фігурою, а зайняла місце на периферії, стала фігурою маргінальною, хоча й не зникла повністю. Тобто, церква є, вона існує, функціонує, певним чином впливає-таки на суспільство, проте не має такого статусу і такого поширеного (на усі сфери) впливу, який вона мала раніше. Друга група богословів займає протилежну позицію: не можна сучасний світ називати постхристиянським, бо він ніколи не був за своєю сутністю, змістом вповні християнським, бо ж не усі мали у серці віру та особисті стосунки з Христом. Вони формально виконували обряди та дотримувалися традиції (бо ці вимоги були обов'язковими), проте так і не стали справжніми християнами, а були лише номінальними віруючими, які офіційно належали до церкви, тобто були воцерковлені, проте так і не стали відродженими у євангельському (біблійному) значенні. Тобто, варто розуміти,

що покладається в основу поділу на епохи «християнська» та «постхристиянська»: зовнішня форма (статус, вплив Церкви на усі сфери людського життя) чи внутрішній стан (відродження серця). Тобто, наскільки багато у світі (у даному випадку беремо тільки Європу) людей, які є живими, а не номінальними (формальними) християнами. На нашу думку, позиції обох груп богословів варто вважати слушними, вони, безперечно, мають рацію. Проте, ближчою для нас є позиція першої групи і ми погоджуємося з тим, що правомірно вважати сучасну епоху постхристиянською, бо Церква, хоча і впливає певним чином, і має за заповідями Христа, впливати на цей світ, освітлюючи його, проте не має такого політичного та соціального статусу, як у минулі століття. Тому у нашій подальшій роботі, виходитиме саме з цієї позиції і вважатимемо сучасну епоху – епохою постхристиянського світу.

Сучасну епоху можна вважати епохою постхристиянства, у якій церква із центрального положення опиняється на периферії суспільства і знову стає маргінальною. Постхристиянська доба потребує нової основи богослов'я, нових поглядів на роль церкви та богословської освіти, нових підходів у формуванні християнських служителів, здатних відповідати на виклики сьогодення.

Сучасне суспільство не можна вповні назвати нерелігійним (атеїстичним). Проте, його також не можна вважати християнським, бо християни не становлять переважної більшості. Відбувається сплеск зацікавленості різними релігіями, навіть язичницькими практиками, магією та окультизмом. Все це свідчить про те, що суспільство хоче в щось вірити, проте воно відхиляє Христа та християнські норми моралі. Відмовившись, від абсолютного ідеалу, люди обирають собі ідеали за власними уподобаннями.

Щодо позиції церкви у постхристиянську добу, то вважаємо, що церква не може уподібнюватися сьогоденню, приносячи у жертву біблійні цінності та вчення Христа. Вона має протистояти гріху, темряві, у яку поринув сучасний світ, а проголошувати Христа розіп'ятого, навертаючи людей до каяття та примирення з Богом. Сьогодні церква має шукати нові шляхи впливу на суспільство, служити Христу через служіння людству, через проявлення любові

та милосердя. Церква повинна усвідомлювати себе не як інституція зі структурою, традиціями, різноманітними особливостями літургії тощо, а як Тіло Христове, єдине і бути зосередженою на сповіщення відкуплення, тобто виконувати свою основну місію, яку їй призначив Бог. Тобто, перестати сперечатися з міжконфесійних питань, а зосередити загальні зусилля для розповсюдження Царства Божого та робити фокус на спасіння суспільства, а не на вирішення власних внутрішніх питань. Церква має формувати національне богослов'я, проте залишатися у контексті міжнародного глобального діалогу. Церква хоча й знаходиться знову на периферії соціального середовища, проте вона спроможна і мусить впливати на суспільство, виконуючи *Missio Dei*.

Основу постхристиянського богослов'я ХХІ ст. становлять богослов'я свободи, співчуття, творчої сили, богослов'я особистих стосунків кожної людини із Богом й оновлена увага до есхатологічного бачення надії. Враховуючи ці богословські підвалини, школи ЄААА мають готувати майбутніх служителів церкви та суспільства, аби через їхні компетенції були явлені усі ці богословські аспекти.

У дисертації окреслено характеристики та спрямованість актуальної у сьогоденні богословської освіти. Доведено, що сучасній богословській освіті мають бути притаманні такі характерні риси, як доксологічність, місійність, спільність, єдність, взаємодія та трансформуючий характер, а спрямованість сучасної богословської освіти має орієнтуватися не на церкву, а на суспільство, біблійне та наукове підґрунтя, розвиток нових компетенцій у студентів.

У ході дослідження було вичленено чинники, які впливають на формування служителів постхристиянської доби: нова основа богослов'я; теоцентричність, а не еклезіоцентричність у богослов'ї та навчальних програмах; спрямованість на підготовці пророків для суспільства своєї доби, а не просто служителів церкви; набуття компетенцій, які допомагають правильно і гідно реагувати на виклики часу; правильне бачення християнської місії у контексті місії Бога; пріоритетне залучення людей до Царства Божого, а не по помісної церкви; створення нової спільноти, нової культури, а не просування

ортодоксальних традицій; якісна освіта, орієнтована на богословському формуванні особистості на подобу Христа; орієнтованість на солідарність зі світом для розповсюдження Божого Царства; атмосфера (поряд з викладанням, менторство викладачів та співробітників школи, любов, піклування, підбадьорювання); спілкування з духовними людьми; література, яку варто прочитати; особистий приклад співробітників; практика (досвід, випробування, вирішення проблем та задач тощо); духовні дисципліни.

Автором встановлено відповідність богословських основ навчання та виховання шкіл ЄААА вимогам нашого часу і запропоновано залишити їх незмінними, бо вони відповідають Писанню та вченню Ісуса Христа.

Вважаємо за необхідне запропонувати школам ЄААА місіональний тип богословської освіти. Тобто вона повинна мати місіональний характер, бути сфокусованою на виконанні місії Бога та підготовки сучасних служителів, здатних та бажаючих приймати участь у виконанні *Missio Dei*.

На нашу думку, структура навчальних закладів ЄААА в Україні має бути наступною: загальний протестантський Університет і регіональні семінарії. Переконані, що ЄААА варто створити протестантський університет, залучивши до нього найкращі кадри. Регіональні богословські школи у якості семінарій можуть залишатися (хоча вже такої нагальної потреби в них не буде), проте об'єднатися, щоб стало по одній на кожен український регіон: північний, східний, південний та західний (тобто, усього 4). Зрозуміло, що вони вже не будуть вузько конфесійними, тобто суто баптистськими, п'ятидесятницькими, пресвітеріанськими тощо. А стануть загально-протестантськими. У них мають бути лише програми рівня А (нижчі за бакалавріат) і програми рівня В (бакалавріат). Професорсько-викладацький склад має займатися дослідженнями, викладанням, видавництвом (публікаціями). Студенти – навчанням, дослідженням і публікаціями під керівництвом викладачів, практичним служінням. Випускники – практичним служінням та рекламою університету (школи).

На наш погляд, існує потреба у новій моделі богословської освіти. Необхідно сформувати гібридну модель богословської освіти. Для протестантського Університету це має бути модель, яка являє собою симбіоз усіх чотирьох моделей (афінської, єрусалимської, женеvської та берлінської), тобто, поєднувати богослов'я, місіологію, доксологію та науку. Університет має готувати богословів-науковців, богословів-практиків, місіонерів і таких Божих служителів, які б могли служити суспільству, розповсюджуючи Царство Боже. Так і служителів церкви, які могли виконувати різні види церковного служіння. Отже, модель з широким спектром спеціалістів. Університет може бути конфесійним, проте він не може бути вузькопрофільним, бо тоді перестане бути університетом у класичному розумінні. У його стінах мають бути і дослідження, і навчання, і розповсюдження знань через публікації, і інновації, і прогресивні сучасні технології, і великий спектр богословських професій та кадрів. А для семінарій, на нашу думку, освітня модель має являти собою симбіоз трьох освітніх моделей (афінської, єрусалимської та женеvської), тобто, поєднання богослов'я, місіології та доксології. Семінарії більш вузько направлені та специфічні, ніж університет. Тому не потребують такого сильного акценту на науці та наукових дослідженнях. Однак, вважаємо за необхідне зробити зауваження, що обидві освітні моделі (а значить, усі заклади освіти ЄААА) мають носити місіональний характер і бути призначеними для виконання місії Бога (*Missio Dei*).

Необхідним є реформування освіти, яке вимагає освітніх інновацій та розвитку нових навичок, таких як аналітичне мислення і інновації, активне навчання, вирішення складних проблем, критичне мислення та аналіз, креативність, оригінальність та ініціативність, лідерство та соціальний вплив, використання технологій, стійкість до стресів і гнучкість, міркування та розв'язання проблем, емоційний інтелект, системний аналіз та ведення переговорів. Ці навички допоможуть випускникам бути затребуваними у суспільстві і допоможуть їм впливати на суспільство і виконувати місію Бога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Glodo M. J. Sola Ecclesia: The Lost Reformation Doctrine / [Електронний ресурс] / M. Glodo. — Режим доступу: <http://www.the-highway.com/articleApr06.html>.
2. Leonardi R. Sola fide? Sola caritas / [Електронний ресурс] / R. Leonardi. — Режим доступу: <http://richleonardi.blogspot.com/2008/11/sola-fide-sola-caritas.htm>
3. Metz J. B. (Ed.) The Church and the world / J. Metz. — Paulist Press, 1965. — Т.6.
4. Nikolajsen J.B. Beyond Christendom: Lesslie Newbigin as a Post-Christendom Theologian. //Exchange. – 2012. – # 41. – P. 364-380.
5. Barna G. Revolution: Finding Vibrant Faith beyond the Walls of the Sanctuary. Carol Stream, IL: Tyndale House Publishing, 2005 – 144 p.
6. TVSeminary. Богословское образование. / [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://tvseminary.org/why-to-study/>
7. Академічний тлумачний словник / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/shanuvaty>
8. Алексеев В. Реален ли постхристианский мир? / [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://p-beseda.ru/?article&id=307>
9. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / Віктор Петрович Андрущенко: 2-ге вид., допов. – К.: Знання України, 2008. – 819 с.
10. Андрущенко В.П. Освіта має плекати духовність // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наукових праць. – Вип. 11(24). – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – С. 3 – 7.
11. Анисимова Р.А. Педагогіка і релігія: точки зіткнення //Рад. школа. – 1991. – № 8. – С. 43-47.

12. Андроновъене Л., Парушев П. Церковь, государство и общество: о сложности участия постсоветских евангельских христиан в жизни общества / Андроновъене Л., Парушев П. // Богословские размышления. – № 3. – 2004. – Одесса : ЕААА. – сс. 173–193.

13. Антюфеева М.А. Христианская антропология как методология педагогики // София: Рукописный журнал. Об-ва ревнителей русской философии. 2002. Вып. 5. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://virlib.eunnet.net/sofia/05-2002/>

14. Академические стандарты ЕААА. Ровно: ЕААА, 2017. – 26 с.

15. Архимандрит Кирилл Говорун. Богословское образование: разомкнуть систему. 29 марта 2010. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.taday.ru/text/362427.html>

16. Асмолов А. Г. Образование как целостное полагание: диалог между педагогикой сотрудничества и культурно – исторической психологией // Образование в XXI веке: стратегии и приоритеты. – М., Свято-Филаретский православно–христианский институт, 2011.

17. Бинцаровский Д. История современного богословия / Д.Бинцаровский. – Минск : Полиграфкомбинат имени Я.Коласа, 2016. – 512 с.

18. Біла О. Університет ХХІ століття — той, який розуміє свою додану вартість./ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://theukrainians.org/oraysia-bila/>

19. Бінцаровський Д. Протестантизм без Реформації / Д.Бінцаровський // Філософська думка-Sententiae: Спецвипуск № 4 (2013) «Герменевтика традиції та сучасності у теології та філософії». – Вінниця : ВДГУ, 2013. – С.212–228.

20. Богачевська І. Християнська нарративна традиція: методологія філософсько-релігієзнавчого дослідження / І. Богачевська. – К. : Світ знань, 2005. – 235 с.

21. Богданова Н. Проблема формування духовної культури студентської молоді сучасної України / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/25905>

22. Бойко А. Виховання як особистісно-соціальний феномен // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Вип. 1 – 2 (28/29): Серія “Педагогічні науки”. – Полтава, 2003. – С. 13 – 19.

23. Бондаренко В. Д. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку / В. Д. Бондаренко // Релігійна свобода: функціонування релігії в умовах свободи її буття: наук. Щорічник / За заг. ред. А. Колодного, М. Бабія. – К., 2004. – с. 43-47.

24. Бондаренко В. Духовно-моральний потенціал Церкви і шляхи його впливу на українське суспільство. / Віктор Бондаренко. // Актуальні питання соціально-значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні. / Зб. матер. міжнар. науково-практ. конф. [За заг. ред. В. Бондаренка, А. Колодного, М. Новіченка, В. Любчика]. – Київ, 2004. – С. 6-10.

25. Бош Д. Преобразования миссионерства: Сдвиги парадигмы в богословии миссионерской деятельности : [Перевод] / Дэвид Бош СПб. : Христианство "Библия для всех", 1997. – 640 с.

26. Брюггеман У. Пророческое воображение / Уолтер Брюггеман / Пер. с англ. С. Корниенко. – Черкасы : Коллоквиум, 2012. – 231 с.

27. Бучма О. Фундаменталізм і лібералізм в сучасному християнстві / О. Бучма // Християнство доби постмодерну : Колективна монографія / ред. А. Колодного. – К., 2005. – С. 69–86. – (Українське релігієзнавство. – 2005. – № 3 (35)).

28. Бурега В. Складні питання богословської освіти. / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/24819-volodimir-burega-skladni-pitannya-bogoslovskoyi-osviti.html>

29. Бушковська Н. Як змінити якість вищої освіти в Україні? / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/11/13/238874/>

30. Вачевський М. Християнська педагогіка у вихованні учнівської молоді // СЛОВО № 3 (43) 2010, с.23-26. / [Електронний ресурс]. – Режим

доступу:<http://dds.edu.ua/ua/articles/2/slovo/2010/692-christian-pedagogy-in-educating-students.html>

31. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер / [пер. з нім. О. Погорілого]. – К. : Основи, 1994. – 296 с.

32. Вейз Д. Э. Времена постмодерна: Христианский взгляд на современную мысль и культуру / Д. Э. Вейз ; [пер. с англ]. – М. : Фонд Лютеранское наследие, 2002. – 240 с.

33. Вергелес К. Особливості сучасної релігійної ситуації на Вінниччині. // Релігія і церква в сучасних українських реаліях. Зб. матер. наук.-практ. конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». Українське релігієзнавство. – К.– 2007. – № 44. – С. 75 – 78.

34. Веремчук А. П. Теоретичні основи виховання у працях М.С. Грушевського: Автореф. дис.... канд. пед. наук. 13.00.01 – К., 1999. – 21 с.

35. Вихрущ А.В., Карагодін В.М., Тхоржевська Т.Д. Основи християнської педагогіки. – Тернопіль: – 1999. –166 с.

36. Вишневський О.І. Сучасне українське виховання // Соціальне замовлення і вибір стратегії. – №1. – Львів, 1999. – С. 19 .

37. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. – Дрогобич: КОЛО. – 2003. –528 с.

38. Вестель *Теологія як наука і предмет викладання: на шляху до концепції світської теологічної освіти в Україні*. Режим доступу: <https://www.religion.in.ua/main/daycomment/11403-teologiya-yak-nauka-i-predmet-vikladannya-na-shlyahu-do-konceptsiyi-svitskoyi-teologichnoyi-osviti-v-ukrayini.html>.

39. Втілення гуманістичної парадигми – фундамент вдосконалення мистецької освіти / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/86784/kulturologiya/vtilennya_gumanistichnoyi_paradigmi_fundament_udoskonalennya_mistetskoyi_osviti

40. Вудбридж Р. Інтерв'ю Follow on TwitterSend an email 27 октября, 2020. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://slovoproslovo.info/ru/nterv->

yu-z-doktorom-raselom-vudbridzhem-pro-ukra-nsku-baptistsku-teolog-chnu-seminar-yu/?tg_rhash=ab3a4f5c4abfae

41. Гаврилюк Т. Роль ідеї Бога у відродженні духовності України. // Релігія і церква в сучасних українських реаліях. Зб. матер. наук.-практ. конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». Українське релігієзнавство. – К.– 2007. – № 44. – С. 176 – 180.

42. Гаврілова Н. Нові форми соціальної діяльності релігійних організацій. // Релігія і церква в сучасних українських реаліях. Зб. матер. наук.-практ. конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». Українське релігієзнавство. – К.– 2007. – № 44. – С. 121 – 127.

43. Гараджа В. Протестантская концепция человека. / Буржуазная философская антропология XX века. – М.: Наука, 1986. – С. 279-293. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://anthropology.rchgi.spb.ru/garadzha.htm>

44. Гелета О. Критерії та рівні духовно – морального розвитку особистості у процесі роботи православних недільних шкіл Волині// Педагогічний часопис Волині. – 2016. – №2 (3). – С. 60 – 65.

45. Генгель К., Бенсон У. История и философия христианского образования. – СПб.: «БИБЛИЯ ДЛЯ ВСЕХ», 2002. – 381 с.

46. Гершуненко В. Студентов на богословских факультетах в Украине становится меньше. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.word4you.ru/news/6274/>

47. Головин С. Библия и политика. Основания гражданского общества / С. Головин. – К. : Книгоноша, 2015. – 144 с.

48. Головин С. Во что мы верим / С. Головин // Головин С. Слава Богу за кризис. Омилії. – Одесса : Духовное возрождение, 2009. – С. 9–164.

49. Головин С. Мобильная антропология / С.Головин // Головин С. Слава Богу за кризис. Омилії. – Одесса : Духовное возрождение, 2009. – С. 167–307.

50. Головин С. По образу и подобию. Происхождение, сущность и предназначение человека / Сергей Головин. – К. : Книгоноша, 2017. – 344 с.
51. Головин С. Церковь и общество / С. Головин // «Школа без стен»: следующий шаг. – Коростень : Триада С, 2016. – С. 46-82.
52. Головин С.Л. Введение в христианскую апологетику / С. Головин. – Симферополь : Христианский научно-апологетический центр, 2004. – 224 с.
53. Головин С.Л. Мировоззрение – утраченное измерение благовестия / С.Л.Головин. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2008. – 96 с.
54. Головин С. Біблія і політика. Основи справедливого суспільства / С.Головин. – К. : Книгоноша, 2017. – 136 с.
55. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., «Либідь», 1997. – 374с.
56. Гореньков Д. Как разрешается проблема «отцов и детей», преемственности и конфликта поколений в служении? / Д.Гореньков // Форум 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. – К. : Дух і літера, 2011. – С. 109–121.
57. Гореньков Д. Миссия в профессии / Денис Гореньков // «Школа без стен»: следующий шаг. – Коростень : Триада С, 2016. – с. 281-326.
58. Гореньков Д. Точка входа – Университет. // Черенков М., Гореньков Д. Церковь – Университету. Христианская миссия в пространстве университета. – К: ТОВ «КНИГОНОША», 2013. – С. 31 – 63.
59. Горкуша О. Проблеми функціональності релігії в сучасній Україні. // Релігія і церква в сучасних українських реаліях. Зб. матер. наук.-практ. конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». Українське релігієзнавство. – К.– 2007. – № 44. – С. 100 – 106.
60. Горкуша О. Теологія в освітньому ракурсі. / [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/45774/
61. Гренц С., Олсон Р. Богословие и богословы XX века. – Черкассы: КОЛЛОКВИУМ, 2011. – 520 с.

62. Грінер О. Становлення церкви як інституту громадянського суспільства: управлінський аспект. // Релігія і церква в сучасних українських реаліях. Зб. матер. наук.-практ. конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». Українське релігієзнавство. – К.– 2007. – № 44. – С. 107 – 115.

63. Громакова Н. Ю. Гуманізація освіти в умовах полікультурності початку ХХІ століття // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: [монографія] / [П. В. Мельник, Л. С. Воробйова, Н. Ю. Громакова та ін.]; наук. ред. Н. В. Ківенко, Ю. П. Чорноморець. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2010. – С. 26 – 35.

64. Данн Дж. Д. Единство и многообразие в Новом завете. Исследование природы первоначального христианства / Дж.Д.Данн / Пер. с англ. Н.Балашов, Г. Ястребов. – М. : ББИ, 1997. – 526 с.

65. Денисенко А. Интеллектуальный климат постсекулярной эпохи: очерчивая границы современного богословского дискурса / А.Денисенко // Філософська думка-Sententiae: Спецвипуск № 3 (2012) «Християнська теологія і сучасна філософія». – Вінниця : ВДТУ, 2013. – С. 41–60.

66. Денисенко А. Кто (все еще) напуган постмодернизмом? / А.Денисенко // Форум 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. – К. : Дух і літера, 2011. – С. 155–170.

67. Денисенко А. Миссия «Радикальной Ортодоксии» как богословская деконструкция понятия «секулярный» / А.Денисенко [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/bogoslovyya/15348-radikalnaya-ortodoksiya-kak-bogoslovskaya-dekonstrukciya-ponyatiya-sekulyarnyj.html>

68. Денисенко А. Политический мотив книги Исход: верность Бога в ситуации угнетения и несправедливости / Анатолий Денисенко // Христианская мысль. – № 8. Церковь и политика. — К. : Украинская евангельская теологическая семинария, 2014. — с. 26–43.

69. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) // Освіта. – 1993. – №44–46. – 62 с.

70. Довгялло Г. Место теологии в современной системе образования. 10.01.2007. / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://churchby.info/bel/97/>
71. Дятлик Т. Реформація-500: як українські протестанти використали ювілей. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://risu.org.ua/ua/index/conferencedetails/47>
72. Евладова Е. Б. Дополнительное образование детей / Е. Б. Евладова, Л. Г. Логинова, Н. Н. Михайлова. – М.: 2002. – 260 с.
73. Евро-Азиатская Аккредитационная Ассоциация. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-aaa.org/>
74. Ельбрехт О. М. Гуманізація освіти: тенденції і проблеми // Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 10. – С. 33-38.
75. Енциклопедія освіти. / Акад. пед. наук України, головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
76. Ермишина К. Религиозная антропология. Учебное пособие. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://culture.wikireading.ru/70391>
77. Ефремова Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/204315>
78. Єленський В. Велике повернення: релігія в глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття / В. Єленський. – Львів : В-во УКУ, 2013. – 504 с.
79. Єленський В. Релігійні культури і десекуляризація в Україні // Україна – 2014: Суспільно-політичний конфлікт і Церква. – К. : Центр О.Разумкова, 2014. – С. 61–67.
80. Єленський В. Сучасний протестантизм: динаміка, процеси, тенденції / В. Єленський. – К., 1989. – 179 с.
81. Єпископ Клімент. Траєкторії розвитку богословської освіти [Текст] // Філософська Думка: Спецвипуск Sententiae II (2011). Теологія I Філософія Релігії. – Вінниця: ВНТУ, 2012. – С.195 – 199.

82. Жуковський В. М. Моральні цінності виховання підростаючого покоління незалежної України // Нова педагогічна думка. – № 1. – 1999. – С. 26-28.

83. Жуковський В. М. Передумови виховання підростаючого покоління на християнських цінностях // Наукові записки. – Том 2. Частина I. – Острог: Видавничий комплекс Острозької Академії, 1999. – С. 224-231.

84. Жуковський В. М. Проблема моральних цінностей в українському суспільстві перехідного періоду. Наукові записки. Том 18. Частина I. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 2000. – С. 80-82.

85. Жураховская Т. Развитие гуманистических основ образования в трудах отцов Русской Православной Церкви (до 1917 г.). Диссертация кандидата педагогических наук. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/razvitie-gumanisticheskikh-osnov-brazovanija-v-trudah-otcov-russkoj-pravoslavnoj.html>

86. Закович М. Релігійна освіта в Україні та особливості її розвитку / Микола Михайлович Закович // Релігійна свобода: Наук. щоріч. – К., 2003. – №7: Релігія і Церква в Україні: уроки минулого і проблеми сьогодення. – С. 203 – 210.

87. Закон України від 05. 09. 2017 № 2145 – VIII «Про освіту» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

88. Звіт внутрішнього аналізу і оцінки програм «Бакалавр богослов'я», «Бакалавр пасторського служіння» та «Магістр богослов'я» Львівської Богословської Семінарії, 2018. –Архів ЄААА.

89. Звіт внутрішнього аналізу і оцінки програми «Бакалавр практичної теології» Чернівецької Біблійної Семінарії, 2015. – Архів ЄААА.

90. Звіт про самооцінку програм Київського Біблійного Інституту ВСЦ ХВЄП, 2015. – Архів ЄААА.

91. Звіт про самооцінку програм Київської Богословської семінарії «Благодать та істина», 2017. – Архів ЄААА.

92. Звіт про самооцінку програм Української Євангельської Семінарії, 2018. – Архів ЄААА.

93. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI століття : монографія. / Здіорук С.І. – К. : Знання України, 2005. – 552с.

94. Ивженко Д. Тренды-2021: как будет меняться образование. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ain.ua/2021/01/07/trendy-v-obrazovanii-2021/>

95. Каргина И. Г. Метаморфозы христианства на фоне постмодернистского пейзажа / И. Г. Каргина // Политические исследования. – 2012. – № 5. – С. 106–122.

96. Кейптаунське зобов'язання. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lausanne.org/content/ctc/ctcommitment#p2-6>

97. Кларк П. Уся увага – на місію. Доповідь на конференції ЄААА у Молдові 14-18 жовтня 2019 р. – Особистий архів автора.

98. Клеба А. І. Гуманізація та гуманітаризація освіти як важливі чинники формування інформаційно-комунікативної культури майбутнього вихователя / А. І. Клеба // Наукові записки кафедри педагогіки. – 2015. – Вип. 38. – С. 120-127 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzkr_2015_38_18

99. Козырев Ф. Религиозное образование в светской школе. Теория и международный опыт в отечественной перспективе. – СПб.: Апостольский город, 2005.

100. Колодний А. М. Премодерн, модерн, постмодерн в контексті історії християнства / А. М. Колодний // Християнство доби постмодерну. – К., 2005. – С. 5–33.

101. Кондор В. Біблійні принципи відношення дітей до батьків. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ehb.lviv.ua/resources/articles/85-biblicalprincipleschildren>

102. Кондюк Д. Нові напрямки у євангельській герменевтиці та можливі перспективи її розвитку / Д. Кондюк // Філософська думка-Sententiae: Спецвипуск

№ 4 (2013) «Герменевтика традиції та сучасності у теології та філософії». – Вінниця : ВДТУ, 2013. – С. 118–132.

103. Кондюк Д. Формирование самоидентификации в контексте миссии / Д. Кондюк // Богословские размышления. Спецвыпуск «Церковь и миссия». – 2012. – К. : ЕААА. – сс. 62–78.

104. Кондратенко Г. М., Рідкоус О. В. Гуманістичні основи навчально-виховного процесу в творчій спадщині В. О. Сухомлинського / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_40/44.pdf

105. Концепція богословської освіти / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://theologia.ucu.edu.ua/misija-kafedry/koncepcija-bogoslovskoj-osvity>

106. Корольков А. А., Преображенская К. В., Романенко И. Б. Педагогическая антропология в зеркале философии / А. А. Корольков, К. В. Преображенская, И. Б. Романенко. – СПб.: Алетейя, 2017. – 176 с. – С. 88.

107. Коротков Э. М. Управление качеством образования: учебное пособие для вузов. / Э. М. Коротков. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2007. – 320 с.

108. Костюк О. Ю. Становлення та розвиток релігійної освіти на Волині (XIX – поч. XX ст.): дис...канд. пед. наук: 13.00.01./ О. Ю. Костюк / Національний університет «Острозька Академія». – Острог, 2007. – 281 с. – Бібліогр. С. 256 – 281.

109. Котломанітова Г. О. Релігійне виховання в історії шкільної освіти України (60-ті роки XIX ст. – 30-ті роки XX ст.): дис...канд. пед. наук: 13.00.01./ Г. О. Котломанітова / Полтавський державний педагогічний ун-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2007. – 233 с.

110. Кристофер Р. Миссия Бога. / Р. Кристофер. – Черкасы: КОЛЛОКВИУМ, 2015. – 592 с.

111. Кришмарел В. Ю. До питання про узгодження типологізацій відносин між державою, релігійними організаціями та освітою. // Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник, 2015. – № 2 (4). – С. 34 – 37.

112. Кришмарел В. Ю. Релігійна етика чи релігійна освіта? Точки дотику та методологічні проблеми впровадження. / В. Ю. Кришмарел. // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – № 21 (21). – с. 231-239.

113. Кудеренко І. Духовна освіта в протестантських навчальних закладах України: до проблеми формулювання понять. // Освітній дискурс: зб. наук. праць. – 2020. – № 24 (6). – С.99 – 108.

114. Кузьміна С. Філософсько–педагогічна концепція П. Д. Юркевича: Монографія. – К.: Центр практичної філософії, 2002. – 164 с.

115. Кустарев А. Капіталізм в ХХІ веке: минус протестантская етика плюс конфуціанство / А. Кустарев [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.intelros.ru/readroom/nz/neprikosnovennyy-zapas-79-52011/12088-kapitalizm-v-xxi-veke-minus-protestantskaya-etika-plyus-konfucianstvo.html>

116. Кюнг Г. Великие христианские мыслители / Ганс Кюнг; пер. с нем. О. Ю. Бойцовой. – СПб. : Алетейа, 2000. – 442 с.

117. Кюнг Г. Куда идет христианство? / Ганс Кюнг; пер. с нем. А. Б. Григорьева // Путь. – 1992. – № 2. – С. 144–159.

118. Лена М. Дух освіти. / М. Лена. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА , 2015. – 344 с.

119. Лункин Р. Протестантизм и глобализация на просторах Евразии / Р. Лункин [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.archipelag.ru/geoculture/religions/Eurasia/protestantism/>

120. Любащенко В. Отечественная школа богословия: методология, проблемы, перспективы. // Богословие и богословское образование в современном обществе: актуальные вопросы теории и практики: Сб. материалов конференций Богословского общества Евразии. – Одесса: ЕААА, БОГОСЛОВСКОЕ ОБЩЕСТВО ЕВРАЗИИ, 2002. – С.37 – 43.

121. Любащенко В. Протестантизм в Україні: створення стереотипів триває // Незалежний культурологічний альманах «ї». – 2001. – №22.-С. 90-103.

122. Любащенко В.І. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій / Вікторія Іванівна Любащенко. – Львів: Видавнича Спілка «Просвіта», 1995. – 350 с.

123. Любчик В. Церква і суспільство в Україні: проблеми взаємовідносин. // Релігія і церква в сучасних українських реаліях. Зб. матер. наук.-практ. конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». Українське релігієзнавство. – К.– 2007. – № 44. – С. 23 – 38.

124. Малин И. Теология постхристианской эпохи. [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://www.word4you.ru/publications/8359/>

125. Манжалій Х. Нові форми інституалізації християнства в сучасній Україні. // Релігія і церква в сучасних українських реаліях. Зб. матер. наук.-практ. конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». Українське релігієзнавство. – К.– 2007. – № 44. – С. 116 – 120.

126. Мартиненко С. М. Гуманістичні засади оновлення навчально – виховного процесу сучасної школи // Вісник психології і педагогіки. Електронний збірник наукових праць.

127. Марчишак А. Православна духовна освіта в Україні: стан та перспективи. // Релігія і церква в сучасних українських реаліях. Зб. матер. наук.-практ. конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». Українське релігієзнавство. – К.– 2007. – № 44. – С. 154 – 160.

128. Мельник П. В. Проблема гуманізації освіти і виховання економістів та працівників на початку нового тисячоліття // Проблеми гуманізації навчання ті виховання у вищому закладі освіти: [монографія] / [П. В. Мельник, Л. С. Воробйова, Н. Ю. Громакова та ін.]; наук. ред. Н. В. Ківенко, Ю. П. Чорноморець. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2010. – С. 5 – 14.

129. Мелешко А. Миссия в Евразии: опыт и новые инициативы евангельских церквей (Ч.1: Обзор) / Андрей Мелешко, Константин Тетерятников, Михаил Черенков. – К. : Mission Eurasia, 2018. – 198 с.

130. Меньшиков В. Постмодернистская и постхристианская эпоха! Что затем? // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ruskline.ru/special_opinion/2014/07/postmodernistskaya_i_posthristianskaya_epoha_chno_zatem

131. Миссия в профессии. Стратегическая инициатива «Лидеры следующего поколения: время профессионалов». – Коростень : Триада С, 2016. – 224 с.

132. Мокиенко М. М. История Евро-Азиатской аккредитационной ассоциации на этапе становления богословского образования в постсоветских странах. // *Філософія і Політологія*. – 2017. -№ 6. – С. 69 – 76.

133. Мокиенко М. М. Развитие Евро-Азиатской аккредитационной ассоциации в первое десятилетие XXI столетия. // *Зб. наук. праць «Гілея: науковий вісник»* – Вип. 127. – С.126 – 129.

134. Мокиенко М. М. Роль ресурсно – исследовательского центра Евро-Азиатской аккредитационной ассоциации в развитии евангельского образования на постсоветском пространстве. // *Релігієзнавство*. – 2017. – Вип. 38 (51). – С.19 – 27.

135. Мулярчук Є. *Філософія і педагогіка покликання: монографія*. / Є. Мулярчук. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. – 344 с.

136. Навички майбутнього: як не залишитися без роботи через п'ять років. Чого треба вчитися, щоб не залишитися без роботи? Дослідження Всесвітнього економічного форуму/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/10/27/666642/>

137. Науменко Н. В. Формування духовного здоров'я особистості як сучасна педагогічна проблема // *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого – педагогічні науки*. – 2012. – № 2. – С. 32 – 35.

138. Національна доктрина розвитку освіти : затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 // *Освіта України*. – 2002. – 23 квітня (№ 33). – С. 4– 6.

139. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // *Світ виховання*. – 2004. – № 4 (5). – С. 6 – 31.

140. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : СХВАЛЕНО Указом Президента України від 25 червня 2013 р. №344/2013

/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

141. Неволин М. Двадцать лет свободы: достижения и проблемы. //ФОРУМ 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. Материалы к дискуссиям. / Редактор – составитель Михаил Черенков. – К.: «ДУХ І ЛІТЕРА», 2011. – 416 с. – С.8–16.

142. Негров А. Лидерство на стыке поколений // Форум 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. Материалы к дискуссиям / Михаил Дубровский / Редактор-составитель Михаил Черенков. — К. : Дух и Литера, 2011. — С. 82-108.

143. Нестеренко М. Институциональное пленение Церкви. – К. : Mission Eurasia, 2018. – 576 с.

144. Нибур Р. Христос и общество. / Р. Нибур. – Новосибирск: Посох, 1999. – 256 с.

145. Нікейський символ віри. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://c4u.org.ua/19-cherwnia-325-roku-progoloshenyj-nikejskyj-symvol-viry/>

146. Нове середньовіччя: чимало українських протестантів вірять у прямий контакт пастора з Богом і вважають знання гріхом. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/29987/>

147. *Новые горизонты миссии.* / Под ред. П.Пеннера, В.Убейвовка, И.Русина. Черкассы : Коллоквиум, 2015.

148. *Новые горизонты миссии 2.* / Под ред. П.Пеннера, В.Убейвовка, И.Русина. Черкассы : Коллоквиум, 2019.

149. Осборн Г.Р. Герменевтическая спираль: общее введение в библейское толкование / Г.Р. Осборн / Пер. с англ. Н. Сериковой. – Одесса : ЕААА, 2009. – 728 с.

150. Основные принципы веры евангельских христиан-баптистов. Сборник публикаций. – Одесса : «Черноморье», 1992. – 160 с.

151. Основы христианского образования. Под редакцией Элеанор Дэниел и Джона Уэйда. – Симферополь: Teaching Ministries International, 2005.-352 с.

152. Отчет по внутреннему анализу и оценке Запорожской Библейской Семинарии, 2018. – Архив ЕААА.

153. Отчет по внутреннему анализу и оценке Кременчугской Евангельской Семинарии, 2019. – Архив ЕААА.

154. Отчет по внутреннему анализу и оценке программ Одесской богословской семинарии, 2017. – Архив ЕААА.

155. Педагогіка і релігія. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/15800119/pedagogika/pedagogika_religiya

156. Пелікан Я. Ідея університету. / Я. Пелікан. – К.: Дух і літера, 2009. – 360 с.

157. Пеннер П. Миссиология и герменевтика. Прочтение библейских текстов в контексте миссии / П. Ф. Пеннер. – Черкассы : Коллоквиум, 2012. – 312 с.

158. Пеннер П. Місія богословської освіти і місія Бога. Доповідь на конференції ЄААА у Молдові 14-18 жовтня 2019 р. – Особистий архів автора.

159. Пеннер П. Научите все народы. Миссия богословского образования. Факторы, определяющие развитие богословского образования в России и странах СНГ. / П. Пеннер. – Спб.: «БИБЛИЯ ДЛЯ ВСЕХ», 1999. – 335 с.

160. Петров И. Активное обучение в русских евангельских учебных заведениях. // Богословские размышления. – 2003. – № 2. – С.101 – 123

161. Плавущька О. П. Розвиток духовних цінностей студентів у ході вивчення дисциплін гуманітарного циклу: результати експериментального дослідження / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/248>

162. Подберезский И.В. Протестанты и другие: Религиозная публицистика / И. Подберезский. – Спб. : Мирт, 2000. – 392 с.

163. Покликання університету: Зб. наук. пр./ Відп. ред. О. Гомілко. – К.: РІА «ЯНКО»; «ВЕСЕЛКА», 2005. – 304 с.

164. Постхристианство. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://instinct3.narod.ru/5.html>

165. Похило І. Д. Гуманізація освіти як основа розвитку сучасної освіти України/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/pohilo.php>

166. Протестантизм: Pro et Contra. – Спб. : Изд-во: "Русская христианская гуманитарная академия", 2012. – 848 с.

167. Протестантизм: Словарь. – М. : Политиздат, 1990. – 319 с.

168. Пэтти С. Взгляд на богословское образование в странах Центральной и Восточной Европы. / С. Пэтти. – Коростень – Ирпень – К.: МЧП «Триада С», 2016. – 96 с.

169. Религия: Энциклопедия. / Сост. и общ. ред. А. А. Грицанов, Г. В. Синоло. – Мн.: Книжный Дом, 2007. – 960 с.

170. Пузынин А. Традиция евангельских христиан: изучение самоидентификации и богословия от момента ее зарождения до наших дней. М. : ББИ, 2010. – 523 с.

171. Пузынин А. Учитель Иисус. Сравнительное исследование древних моделей ученичества / Андрей Пузынин. – Черкассы : Коллоквиум, 2012. – 176 с.

172. Райт К. Миссия Бога / Пер. с англ. А. Карплюка и О. Розенберг. – Черкассы : Коллоквиум, 2015. – 581 с.

173. Райт Н.Т. Новый Завет и народ Божий / Пер. с англ. Н. Холмогоровой. – Черкассы : Коллоквиум, 2013. – 704 с.

174. Райчинец Ф. Есть ли социальная и политическая позиция у Евангельских Церквей Украины // Форум 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. Материалы к дискуссиям» (Редактор-упоряд. Михайло Черенков. К.: Дух і літера, 2011. – сс. 318-333.

175. Райчинец Ф. Политически-аполитичный Иисус / Федор Райчинец // Христианская мысль. – № 8. Церковь и политика. — К.: Украинская евангельская теологическая семинария, 2014. — с. 5–25.

176. Райчинец Ф. Церковь перед государством: миссия свидетельства и напоминания / Ф.Райчинец // Богословские размышления. Спецвыпуск «Церковь и миссия». – 2012. – К. : ЕААА. – С. 79–98.

177. Реформация сегодня. – К. : Mission Eurasia, 2017. – 96 с.

178. Реформація і сучасний світ. Філософія. Богослов'я. Наука. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Одеса: Астропринт, 2017. – 188с.

179. Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине / Ю.Решетников, С.Санников. – Одесса : Богомыслие, 2000. – 246 с.

180. Решетников Ю. Питання правового забезпечення богословської освіти в Україні. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/19755-pitannya-pravovogo-zabezpechennya-bogoslovskoyi-osviti-v-ukrayini.html>

181. Решетников Ю. Статус богословської освіти в Україні в контексті подальшої гармонізації державно-конфесійних відносин. // Актуальні проблеми державного управління. 2013. – Вип. 1. – С.132 – 137.

182. Рибас Т. Православне іконописне мистецтво, як засіб виховання духовності майбутнього вчителя // Человек в мире духовной культуры. К.: 2001. – С. 478-485.

183. Романюк М. Перспективи богословської освіти у ВСЦ ЄХБ. Погляд. //ФОРУМ 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. Материалы к дискуссиям. / Редактор – составитель М. Черенков. – К.: «ДУХ І ЛІТЕРА», 2011. – 416 с. – С. 287 –294 .

184. Рязанцева Т. О. Важливість богословської освіти у протестантизмі // Практична філософія.- 2018. – № 3 – С. 130 -136.

185. Ряховский С. Постхристианство. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.ng.ru/ng_religii/2008-05-21/7_postchristian.html

186. Савчин М. В. Християнське духовне виховання і самовиховання. Проблеми сучасної психології. 2010. Випуск 10.- С. 689 – 699. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2017/06/10-69.pdf>

187. Санніков С. В. 5 «Sola» Реформації. Богословські принципи гетерогенного протестантизму. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://r500.ua/5-sola-reformatsiyi-bogoslovski-printsipi-geterogenogo-protestantizmu/>

188. Сацак Н. І. Гуманізація освіти та її вплив на формування сучасного інформаційного суспільства: матеріали ІХ Міжнародної науково – практичної конференції «Гуманізм та освіта – 2008» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Sazak.php>

189. Свистунов С. Сучасні зміни позаконфесійного поля комунікацій. // Релігія і церква в сучасних укр реаліях, С.128-137.

190. Серль Дж. Богослов'я у постхристиянському світі. / Дж. Серль. – К.: Дух і літера, 2020. – 272 с.

191. Серль Дж. Оглядываюсь на прошлое с благодарностью; смотрю в будущее с надеждой: ЕААА и перспективы реформ в постсоветском евангельском движении. // Зустрічаючись із таємницею: збірка статей на честь сімдесятиліття С. В. Саннікова. – Редкол.: О. Гейченко, Т. Дятлик, М. Рейбер, Дж. Т. Серль, Р. Соловій. – Рівне: ПП «Формат – А», 2020. – С.73 – 80.

192. Сипко Ю. Глас вопиющего / Юрий Сипко. – К. : Книгоноша, 2013. – 560 с.

193. Скрипнікова С. В. Освітньо-виховний аспект соціальної доктрини католицької церкви: структура, зміст, особливості реалізації : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.11 / С. В. Скрипнікова. // Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2012. – 16 с.

194. Смит Дж. Церковь и постмодернизм. Как найти место в церкви Лиотару, Фуко и Деррида? / Дж. Смит. [пер. с англ. В. Курат]. – Черкассы : Коллоквиум, 2012. – 214 с.

195. Соловій Р. Виникаюча церква./ Р. Соловій. – Черкасси: Колоквиум, 2004. – 328 с.

196. Соловій Р. Моя мрія — сформуваи осередок, який би акумулював найкращі духовно-інтелектуальні сили. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blag.org.ua/2intevyu/2017_2_33.html

197. Соловій Р. Християнська традиція у світлі пророчої філософії релігії. // Зустрічаючись із таємницею: збірка статей на честь сімдесятиліття С. В. Саннікова. – Редкол.: О. Гейченко, Т. Дятлик, М. Рейбер, Дж. Т. Серль, Р. Соловій. – Рівне: ПП «Формат – А», 2020. – С. 174 – 185.

198. Соловій Р. Якість докторського рівня освіти та місія Бога. Доповідь на конференції ЄААА у Молдові 14-18 жовтня 2019 р. – Особистий архів автора.

199. Ставроянi С.С. Партнерство церкви і суспільства у наративах української протестантської теології початку ХХІ століття : дис... канд. філос. наук: 09.00.11 / С.С.Ставроянi / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2016. – 193 с.

200. Стауянова Н.В. Духовность как способ жизнедеятельности человека // Философские науки. – 1990. – №12. – С. 100 – 104.

201. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. Вибрані твори в п'яти томах. Том другий. Видавництво "Радянська школа", 1976.

202. Сьорл Дж., Черенков М. Будущность и надежда. Миссия, богословское образование и преобразование постсоветского общества. – Черкасси : Коллоквиум, 2015. – 296 с.

203. Таттерсолл Э. Интервью The Bell. 7 декабря 2020 г. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://thebell.io/esli-ne-preodolet-etot-stress-nas-zhdet-massovoe-vygoranie-entoni-tattersoll-coursera-o-zhizni-v-mire-novyh-tehnologij>

204. Тацун Р. Назаретский манифест Иисуса и миссия современной церкви в свете мотивов Юбилейного года / Р.Тацун // Богословские размышления. – 2012. – К. : ЕААА. – С.151–172.

205. Тацун Р. Церковь и государственная власть. Перспектива Павла (Рим. 13:1–7) и Петра (1Пет. 2:11–17) в сравнении: попытка контекстуализации /

Радислав Таціон // Християнська думка. – № 8. Церква і політика. — К.: УЕТС, 2014. — С. 44–69.

206. Тейлор Ч. Секулярна доба. Книга перша / Чарльз Тейлор ; [пер. з англ. Олексій Панич]. – К. : Дух і літера, 2013. – 664 с.

207. Тетерятников К. Соціальне служіння / К.Тетерятников // «Школа без стін». – Коростень: Триада С, 2016. – с. 83-122.

208. Тетерятников К. Церква вчора і сьогодні: чому євангельські церкви залишаються маргінальними в суспільстві? //ФОРУМ 20. Двадцять років релігійної свободи і активної місії в постсоветському суспільстві. Ітоги, проблеми, перспективи євангельських церков. Матеріали до дискусій. / Редактор – складальник Михайл Черенков. – К.: «ДУХ І ЛІТЕРА», 2011. – 416 с. – С.175 – 187.

209. Тисельтон Е. Герменевтика / Е.Тисельтон. Пер. з англ. – Черкаси : Коллоквиум, 2011. – 430 с.

210. Тітова Г. Є. Релігійна освіта в Україні. // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: Матеріали ХІХ Міжнар. наук.-практ. конф., 24 трав. 2006 р. – Донецьк, 2006. – с. 258-262.

211. Ткачук В.Д. Методи і принципи тлумачення Священного Писання / В.Д. Ткачук. – К. : Центр християнської життя України, 2000. – 127 с.

212. Турлак О. Церква і богословське виховання в колишньому СРСР: що було зроблено не так? //ФОРУМ 20. Двадцять років релігійної свободи і активної місії в постсоветському суспільстві. Ітоги, проблеми, перспективи євангельських церков. Матеріали до дискусій. / Редактор – складальник Михайл Черенков. – К.: «ДУХ І ЛІТЕРА», 2011. – 416 с. – С.122 – 135.

213. Ушинський К. Д. Збірка творів. Т.1.- Москва-Ленінград, 1948. – 740 с.

214. Федючек І. Сучасне осмислення феномену секуляризації. // Релігія і церква в сучасних українських реаліях. Зб. матер. наук.-практ. конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». Українське релігієзнавство. – К.– 2007. – № 44. – С. 205 – 212.

215. Філоненко Л. В. Подолання формалізму у практиці духовно – морального виховання молоді на основі гуманістичних цінностей / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4447

216. Філософський енциклопедичний словник. – К., «Абрис», 2002. – 742 с.

217. Філософські основи духовно-морального виховання / Р.О. Сабадишин, Л. Р. Коробко, П.М. Масюк // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». – 2012. – Вип.21. – С.149-150.

218. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стер. – К.: Академвидав, 2009. – 560 с. – С.258 – 263.

219. Хейз Р. Етика Нового Завета / Ричард Хейз / Пер. с англ. Г.Ястребова. – М. : ББИ, 2005. – 712 с.

220. Хоружий Г. Ф. Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти. / Г. Ф. Хоружий. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 320 с.

221. Хромець В. Л. Богословська освіта як феномен релігійного та світського освітнього простору України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2019. – 404 с.

222. Хромець В. Богословська освіта в Україні: релігійний та світський контекст./ В. Хромець. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА , 2019. – 312 с.

223. Хромець В. Богословська чи духовна освіта? Дискусія науковців у Києві. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://www.religion.in.ua/main/31580-bogoslovska-chi-duhovna-osvita-diskusiya-naukovciv-u-kiyevi.html>

224. Хромець В. Види та форми християнської богословської освіти: огляд світової практики. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://www.religion.in.ua/10621-vidi-ta-formi-xristiyanskoyi-bogoslovskeyi-osviti.html>

225. Хромець В. Л. Академічний тип богословської освіти на території України в ХІХ на початку ХХ століття: утвердження та становлення / В. Хромець // Наук. зап. Нац. ун-ту “Острозька академія”. – 2018. – Вип. 21. – С. 50–55.

226. Хромець В. Л. Антиномії розвитку богословської освіти в пострадянській Україні / Хромець В. Л. // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – К. : Вид-во “Гілея”, 2018. – Вип. 134 (7). – С. 311–317.

227. Хромець В. Л. Конфесійні та світські форми функціонування богослов'я та богословської освіти / Віталій Хромець // Вісн. Львів. ун-ту. Серія філософсько-політологічні студії. – 2018. – Вип. 18. – С. 236–244.

228. Хромець В. Л. Об'єкт, предмет богослов'я та його розмежування з іншими сферами знання про релігію / В. Л. Хромець // Освітній дискурс : зб. наук. пр. – Київ : Вид-во “Гілея”, 2018. – Вип. 5 : Гуманітарні науки. – С. 109–118.

229. Хромець В. Л. Парадигмальні тенденції майбутнього розвитку богословської освіти в Україні / В. Л. Хромець // Софія : Гуманітар.-релігієзнав. вісн. – 2018. – № 3 (12). – С. 32–35.

230. Хромець В. Л. Світськість і конфесійність в теорії і практиці богословської освіти / В. Л. Хромець // Практ. філософія : наук. журн. – 2018. – № 2 (68). – С. 187–193.

231. Хромець В. Л. Сучасний дискурс богослов'я та богословської освіти в Україні / В. Л. Хромець // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія “Гуманітарні студії”. – 2018. – Вип. 295. – С. 126–134.

232. Хромець В. Л. Теологическое образование в протестантских высших учебных заведениях Украины в контексте нового закона о высшем образования / В. Л. Хромець // Богословские размышления : евро-азиат. журн. богословия. – 2015. – Спецвып. : Реформация. История и современность – С. 180–185.

233. Хромець В. Л. Теологічне знання та теологічна освіта в контексті освітньої політики України / В. Л. Хромець // Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / за ред. В. Д. Бондаренка та І. М. Мищака. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 477–485.

234. Хромець В. Л. Форми отримання богословської освіти та їх розвиток в перспективі трансформацій богословської освіти майбутнього /В. Л. Хромець // Освітній дискурс : зб. наук. пр. – Київ : Вид-во “Гілея”, 2018. – Вип. 7: Гуманітарні науки. – С. 105–114.

235. Хромець В. Поняття «богословська освіта» у релігієзнавчому осмисленні. / [Електронний ресурс]. –Режим доступу:<http://sophia.knu.ua/index.php/sophia/article/view/65/65>

236. Хромець В. Систематична богословська освіта доксологічного типу на теренах України у XVII – XVIII ст. // Практична філософія. – 2018. – №3 (69). – С. 158 – 165.

237. Церква у постхристиянському світі. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radiomaria.org.ua/cerkva-v-posthristiyanskomu-suspilstvi-6444>

238. Цыпин В. Европа христианская и постхристианская. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://pravoslavie.ru/79691.html>

239. Часова К. С. Гуманізація освіти в Україні: теоретичний аналіз // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2013. – Вип. 4. – С. 194-201.

240. Черенков М. Баптизм без кавычек / Михаил Черенков. – Черкасы : Коллоквиум, 2012. – 296 с.

241. Черенков М. Будущее теологии и теология будущего / М. Черенков. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://theology.in.ua/ua/bp/discussions/theme/51860/>

242. Черенков М. В христианстве ищите Христа [Електронний ресурс] // Релігія в Україні. – Режим доступу в Інтерн. : <http://www.religion.in.ua/main/20335-v-xristianstve-ishhi-xrista.html>.

243. Черенков М. Глобальное (пост)секулярное общество как контекст и предмет миссиологии // Новые горизонты миссии / М.Чернеков / Под ред. П.Пеннера, В.Убейвовка, И.Русина. – Черкасы : Коллоквиум, 2015. – с. 282-297.

244. Черенков М. Європейська Реформація та український євангельський протестантизм (генетико-типологічна спорідненість і національно-

ідентифікаційні виміри) / М. Черенков. – Одеса : Християнська просвіта, 2008. – 566 с.

245. Черенков М. Какой должна быть теология будущего? – [Електрон. ресурс] – Режим доступу : http://cherenkoff.blogspot.com/2012/09/blog-post_18.html.

246. Черенков М. Когда нельзя молчать // Протестантская этика и дух ...остмодернизма / М. Черенков, В. Бачинин. – К. : «Книгоноша», 2015. – С. 180–368.

247. Черенков М. *Культура влиятельного меньшинства*. Симферополь: ДИАЙПИ, 2010.

248. Черенков М. Лицом к лицу. Евангельская вера в современной культуре / Михаил Черенков. – Одесса: Христианское просвещение, 2008. – 128 с.

249. Черенков М. Майбутнє теології та теологія майбутнього: теолого-філософські рефлексії / Михаил Черенков // Філософська думка-Sententiae: Спецвипуск № 3 (2012) «Християнська теологія і сучасна філософія». – Вінниця : ВДТУ, 2013. – С. 61–66.

250. Черенков М. Накануне. Предчувствие Реформации / Михаил Черенков. – К. : «Книгоноша», 2013. – 229 с.

251. Черенков М. Открытая евангельская идентичность: конфликты и границы // Форум 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. Материалы к дискуссиям» (Редактор-упоряд. Михайло Черенков. К.: Дух і літера, 2011. – сс. 17-26.

252. Черенков М. Примирення як неможлива можливість: перегукуючись із Мирославом Вольфом // Правда. Пам'ять. Примирення. – К.: Дух і Літера, 2016. – с. 158-168.

253. Черенков М. Протестантські церкви і демократія по-українськи: соціально-релігійні наслідки політичних процесів / Михайло Черенков // Українське релігієзнавство. – 2011. – №60. – С. 143–150.

254. Черенков М. Реформация и апокалипсис секулярности //Богословские размышления. – № 19. – 2017. – с. 11-23.

255. Черенков М. Своими глазами: Сборник эссе и публицистики / Михаил Черенков.. – СПб.: Мирт, 2009. – 192 с.

256. Черенков М. Соціокультурний вплив ідей реформації на соціально-богословську ідентифікацію українського євангельського протестантизму / М.М. Черенков // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. — К., 2008. — Вип. 67. — С. 3-10.

257. Черенков М. Церковь завтрашнего дня // Церковь вчера, сегодня и завтра. – Черкассы : Коллоквиум, 2014. – с. 1-14.

258. Черенков М. Между церковью и университетом. // Черенков М., Гореньков Д. Церковь – Университету. Христианская миссия в пространстве университета. – К: ТОВ «КНИГОНОША», 2013. – С. 7 – 30.

259. Черенков М. Некоторые проблемы научно-учебного процесса на современном этапе развития системы богословского образования. //Богословие и богословское образование в современном обществе: актуальные вопросы теории и практики: Сб. материалов конференций Богословского общества Евразии. – Одесса: ЕААА, БОГОСЛОВСКОЕ ОБЩЕСТВО ЕВРАЗИИ, 2002. – С.31 – 33.

260. Черенков М. О «духовности» в образовательном процессе. //Богословие и богословское образование в современном обществе: актуальные вопросы теории и практики: Сб. материалов конференций Богословского общества Евразии. – Одесса: ЕААА, БОГОСЛОВСКОЕ ОБЩЕСТВО ЕВРАЗИИ, 2002. – С. 119- 122.

261. Черноморец Ю. Христианское богословие эпохи постмодерна. От кризиса антропоцентризма к переживанию жизни Церкви и причастности Богу // Церковь вчера, сегодня и завтра. – Черкассы : Коллоквиум, 2014. – с. 15-28.

262. Чорна К. І. Гуманізація навчально–виховного процесу як механізм становлення культури гідності зростаючої особистості // Збірник наукових праць. – Вип. 16. – Книга 1. – С. 344 -353.

263. Чорноморець Ю. Відповідальність церков за майбутнє України / Ю. Чорноморець [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/25820-vidpovidalnist-cerkov-za-majbutnye-ukrayini.html

264. Чорноморець Ю. Криза надій на постсекулярний стан суспільства та нові виклики для християнської місії сьогодні. // Зустрічаючись із таємницею: збірка статей на честь сімдесятиліття С. В. Саннікова. – Редкол.: О. Гейченко, Т. Дятлик, М. Рейбер, Дж. Т. Серль, Р. Соловій. – Рівне: ПП «Формат – А», 2020. – С. 198 – 214.

265. Чорноморець Ю. Яку теологію потрібно викладати в університетах? / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.religion.in.ua/main/daycomment/11650-yaku-teologiyu-potribno-vikladati-v-universitetaх.html>

266. Шеффер Ф. Християнський маніфест / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scienceandapologetics.org/text/441.htm>

267. Шмонин Д. В. О богословии образования и образовательной политике. Интервью. // Вестник русской христианской гуманитарной академии. – 2014.- Т.15. – Вып. 4. – С. 246-252.

268. Шмонин Д. В. Философия, теология и ценностно-смысловая сфера в образовании. // Вестник русской христианской гуманитарной академии. – 2015.- Т.16. – Вып. 4. – С. 207-222.

269. Шмонин Д.В, Вдовина Г.В. Католическая теология образования: концепция Джузеппе Гроппо /Д.В. Шмонин, Г.В. Вдовина // Христианское чтение – 2016.- № 3. – С.176-194.

270. Шмонин Д.В. Богословие образования: контекстный поиск /Д. В. Шмонин // Христианское чтение. – 2014. – №5. – С. 112-134.

271. Шмонин Д. В. Религиозное образование и образовательные парадигмы // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. 2013. Т.14. Вып. 2. С. 47-64.

272. Щипков Д.А. «Радикальная ортодоксия»: критический анализ : монография / Даниил Щипков. — Москва: Русская экспертная школа, 2020. — 256 с.
273. Эффективность богословского образования в Украине. Исследовательский проект. — Одесса: ЕААА, 2007. — 192 с.
274. Юзьвак В. Чому Бог став людиною? / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vilne.org.ua/2016/01>
275. Ягупов В. В. Педагогіка: Навч. посібник. — К.: Либідь, 2002. — 560 с. — С. 464.
276. Як Європа стає постхристиянською. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ua.112.ua/mnenie/yak-yevrope-staie-postkhrystyianskoiu-438665.html>
277. Яроцький П. Особливості інституалізації, тенденції розвитку протестантських конфесій в Україні / П. Яроцький // Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. — 2004. — № 14. — С. 248–261.
278. Яроцький П.Л. Духовний і соціальний потенціал протестантських церков в Україні / П.Л. Яроцький // Пріоритети державної політики в галузі свободи совісті : шляхи реалізації. — К. : Світ Знань, 2007. — С. 167–172.
279. Яроцький П. Л. Релігієзнавство: Сучасні релігійні процеси у світі й Україні / Яроцький П.Л. — К. : Кондор, 2013 — 442 с.
280. Яроцький П. Інституалізація протестантизму як вихід у світ / П. Яроцький, Ю. Решетніков // Християнство доби постмодерну : колективна монографія. — К. : Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2005. — Українське релігієзнавство. — 2005. — № 3. — С. 238–261.
281. Яроцький П. Християнське конфесійне різноманіття в Україні: стан і тенденції розвитку. // Релігія і церква в сучасних українських реаліях. К. : Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2005. — Українське релігієзнавство. — 2007. — № 44. — С. 214-224.

282. "Євангельська Акредитаційна теологічна асоціація". 2020. URL: <http://e-aaa.org>.

283. Каліст (єпископ Діоклійський). Що таке богослов'я? URL: <http://theology.kiev.ua/article.php?cid=10&aid=50&smIndex=19>.

284. Термінологічно-правописний poradnik для богословів та редакторів богословських текстів. Львів: Видавництво УКУ, 2005. – 130 с.

285. Wright C. The Mission of God's People: A Biblical Theology of the Church's Mission / Christopher J. H. Wright. – Zondervan Academic, 2011. – 304 p.